

RECENZNÍ ČLÁNEK

Historický atlas měst České republiky – 25 let práce, 30 vydaných svazků. (Ohlédnutí a zamyšlení nad dvojím jubileem)

VÁCLAV LEDVINKA

VÁCLAV LEDVINKA: Historical Atlas of the Towns of the Czech Republic – 25 Years of Work, 30 Volumes Issued. (Looking back and Thinking about the Double Jubilee)

The treatise recapitulates the origin and twenty-five-year history of the publication of the Historical Atlas of the Towns of the Czech Republic, appreciates the work of its editorial board and scientific editorial staff. It evaluates the thirty volumes published in the context of a pan-European project of the historical atlases of towns coordinated since 1968 by the International Commission for the History of Towns. It considers the conception and perspective of the Historical Atlas of the Cities of the Czech Republic in the next stage of its publication.

Keywords: History of Towns – Cartography – Czech Republic – Historical Atlas of the Towns of the Czech Republic – Commission for the History of Towns

Vydání historického atlasu města Poličky v roce 2019 nevyvolalo v české historické obci mimořádnou pozornost. Historicko-geografické zpracování dějin jednoho z věnných měst českých královen, které zažilo svá léta slávy ve vrcholném středověku, zatímco procesy a převraty novodobé industrializace a urbanizace se mu do značné míry vyhnuly, s nenápadnou samozřejmostí rozmnožilo již po léta narůstající řadu

městských atlasů.¹ Jen málokdo si nad charakteristickou žlutou obálkou uvědomil, že atlasová publikace města Poličky je vlastně jubilejním mezníkem, a to dokonce ve dvojím smyslu. Že se jedná o třicátý svazek edičního projektu Historický atlas měst České republiky (HAM ČR), jehož realizace byla zahájena právě před 25 lety. V tomto ohledu poličský atlas uzavírá čtvrtstoletou etapu ediční práce a také ucelenou třicetisvazkovou atlasovou sérii, jež je jejím výsledkem. Není snad přehnané konstatovat, že to obojí činí z Historického atlasu jeden z úspěšných dlouhodobých projektů české historické vědy (nejen) polistopadového období. A je důležité v této souvislosti ihned připomenout, že projekt třicátým svazkem zdaleka nekončí, naopak jím (a již předchozím svazkem o Novém Bydžově) kontinuálně vkročil do své další etapy. Jejím programem je historicko-geografické atlasové zpracování celé skupiny věnných měst českých královen.

Idea vytvoření a vydávání historického atlasu měst českých zemí se postupně rodila již v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století v tehdejší Komisi pro dějiny středověkých měst bývalého Ústavu československých a světových dějin ČSAV. Byla odezvou na vznik evropského projektu atlasů měst, jehož koncepci a zásady schválila Mezinárodní komise pro dějiny měst (Commission internationale pour l'histoire des Villes – CIHV / International Commission for History of Towns – ICHT) na svém zasedání v Oxfordu roku 1968.² CIHV/ICHT tímto projektem naplňovala jeden ze tří hlavních cílů, které dostala do vínku hned při svém založení na mezinárodním kongresu historických věd v Římě roku 1955. Tehdy na popud významné německé badatelky o dějinách měst Edith Ennen (1907–1999) si komise jako jednu ze součástí společného úsilí historiků o překonání důsledků ničivé destrukce evropských měst za druhé světové války předsevzala koordinovat: /1/ vydávání národních bibliografií dějin měst, /2/ vydávání edic středověkých městských pramenů (Elenchus fontium historiae urbanae), /3/ vydávání národních atlasů měst, strukturovaných podle jednotných kritérií umožňujících srovnávací studium.³

1 *Historický atlas měst České republiky*, sv. 30, *Polička*. Robert ŠIMŮNEK (věd. redaktor) a kol., Praha 2019, 37 map, listů, 101 obr.

2 Do r. 1992 používala organizace francouzský název (u starších členů tento úzus dosud přezívá) a do r. 1996 svůj bulletin vydávala ve francouzštině. Od r. 1993 jako jednacím jazykem postupně převládla angličtina a začal se prosazovat anglický název. Proto je v této stati užita zdvojená zkratka CIHV/ICHT. V prvních letech 21. století přibyla a občas se používá též německá varianta názvu a zkratka IKSG.

3 Základní informace o CIHV/ICHT a o jeho aktivitách včetně projektu historických atlasů měst jsou dostupné na internetovém portálu Historia urbium (<http://historiaurbium.org/>) (23. 11. 2020). O projektu historických atlasů měst lze nalézt informace též na portálu Institutu

V západoevropských zemích našel program národních městských atlasů takřka okamžitou odezvu – první atlas měst spatřil světlo světa ve Velké Británii již v roce 1969 a v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let začalo postupně realizovat své atlasové projekty celkem 12 států.⁴ V zemích za železnou oponou však byla situace natolik nepříznivá, že v žádné z nich nepřekročil záměr vydávání atlasů měst meze pouhých teoretických úvah. V nenormálních politických poměrech normalizačního Československa se po roce 1969 jen znovu opakovala situace z druhé poloviny padesátých let, kdy historik pražských a hospodářských dějin Josef Janáček (1925–1994) inicioval v reakci na vznik CIHV/ICHT založení Komise pro dějiny měst při tehdejších Historickém ústavu ČSAV (1958). Stejně jako v padesátých letech i o dvacet let později vyzněla snaha o překonání nepřirozené vnucené izolace naprázdno; na soustavnější kontakty, natož na pravidelnou mezinárodní spolupráci a nadnárodní vědecké projekty nebylo ani pomyslení.

Teprve po zhroutilí tzv. totalitních režimů a politickém zvratu let 1989–1991 se situace zásadně změnila. V podmínkách obnovené svobody bádání do projektu atlasu evropských měst svými edicemi postupně vstoupilo Polsko (1993), Česká republika (1995), Rumunsko (2000), Chorvatsko (2003), Maďarsko (2010) a Ukrajina (2014). Časová sekvence zapojování „postkomunistických“ zemí byla dána konkrétními objektivními i subjektivními okolnostmi, které v nich vládly. Jak to bývá, také uskutečnění atlasových edic muselo čekat na osobnosti, které by se jejich myšlenky chopily, osobním úsilím překonaly existující překážky, ujal se organizace, sestavily kvalifikované autorské kolektivy a uvedly program historických atlasů v život.

V České republice se projektu Historického atlasu měst ujal Historický ústav AV ČR a zařadila jej ediční rada ve složení Peter Johanek, Eva Semotanová, Lubomír Slezák, František Šmahel a Josef Žemlička. Její složení zaručilo organizační zvládnutí, institucionální podporu, vědeckou kvalitu, mezinárodní perspektivu a návaznost na koncepci atlasů CIHV/ICHT i dlouhodobou kontinuitu vycházející z původních představ Komise pro dějiny středověkých měst. Při

pro srovnávací dějiny měst (IStG) Münster: <https://www.uni-muenster.de/Staedtegeschichte/en/portal/staedteatlanten/> (23. 11. 2020). Odkaz na další zdroje viz níže v pozn. 5.

4 Mary D. LOBEL (ed.) – W. H. JOHNS, *Historic Towns – Maps and Plans of towns and cities in the British Isles, with historical commentaries, from earliest times to 1800*. Vol. I, (Oxford) 1969. Svazek zahrnuje 8 britských měst (Banbury, Caernarvon, Glasgow, Gloucester, Hereford, Nottingham, Reading a Salisbury). Jako druhá začala atlas měst vydávat SRN (1973), pak Finsko (1977), Rakousko (1981), Francie (1982), Nizozemí (1982), Dánsko (1983), Švédsko (1983), Irsko (1986), Itálie (1986), Island (1988) a Belgie (1990). V 90. letech se vedle šesti postkomunistických zemí k projektu připojilo též Švýcarsko (1997).

retrospektivním pohledu na čtvrtstoletí práce na Historickém atlasu měst ČR jako „spiritus agens“ projektu vystupuje do popředí Eva Semotanová. Jí po bok se řadí redakční skupina, vznešeněji řečeno tvůrčí tým, do něhož patří Josef Žemlička, Robert Šimůnek, Eva Chodějovská (2006 – 2016) a nověji Aleš Vyskočil. Tento úzký kolektiv – samozřejmě v součinnosti s několika desítkami historiků, archivářů, místních znalců a s technickou podporou kartografů, informatiků i dalších specialistů – autorsky a redakčně zpracoval a vydal dosavadních třicet svazků atlasu. Statisticky vyjádřeno, na každý rok jeho práce připadá v průměru 1,2 vydaných svazků.

Tab. 1

Frekvence vydávání Historického atlasu měst České republiky
(podle vrocení jednotlivých svazků)

Počet vydaných svazků ročně	Rok
0	1997, 2013, 2016, 2018
1	1995, 1999, 2000, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2008, 2011, 2015, 2017, 2019
2	1996, 2001, 2007, 2009, 2010, 2012, 2014
3	1998

Zásady a postupy vytváření atlasů měst i možnosti jejich využití jsou na základě zkušeností z jednotlivých zemí diskutovány v mezinárodním měřítku, a to v Pracovní skupině Atlas (Atlas Working Group – AWG) při CIHV/ICHT. Byla založena v roce 1993 v reakci na vznik nových atlasových projektů jako vědecká a metodická platforma pro řešení teoretických i praktických problémů a pro žádoucí unifikaci národních edic. Pracovní setkání, workshopy a další aktivity AWG jsou pravidelnou součástí činnosti CIHV/ICHT i programu jejich každoročních zasedání. O soustavnou a úspěšnou práci skupiny se zasloužili především nástupci iniciátora a prvního předsedy pracovní skupiny Adriaana Verhulsta (1929–2002), dlouholetí spolupředsedové AWG Anngret Simms (do roku 2017) a Ferdinand Oppl. S nimi se na vedení skupiny podílejí Katalin Szende (od roku 2010) a Keith Lilley (od roku 2017).

Především zásluhou členů AWG byla na zasedání v Münsteru v květnu 1995 pravidla tvorby atlasů měst nově formulována a zpřesněna. Inovace se týkala

zejména sjednocení programu a měřítek základních map, které tvoří jádro každého atlasu a mají umožnit komparaci v celoevropském rozsahu. Dotkla se ale též obsahové skladby mapové i textové části atlasů. Přijaté zásady a stanovené parametry historických atlasů evropských měst však nejsou přehnaně svazující a např. sám dlouholetý spolupředseda AWG Ferdinand Oppl je zastáncem zachování určité volnosti a variability při tvorbě atlasů, která by zohledňovala jak reálný stav pramenné základny a dosaženou úroveň vědeckého poznání v různých regionech Evropy, tak velikostní, typologické či kulturní odlišnosti jednotlivých měst. Pozitivní skutečností je účast českých historiků-členů tvůrčího týmu HAM ČR na činnosti AWG (aktuálně jsou členy pracovní skupiny Josef Žemlička a Robert Šimůnek). Je to o to důležitější, že „Historický atlas evropských měst“ dosáhl od devadesátých let skutečně celoevropského rozsahu a je v současné době jedním z nejvýznamnějších mezinárodně koordinovaných projektů na poli historických věd.⁵

Řada tvůrců a vydavatelů národních atlasů měst reagovala na inovovaná pravidla z roku 1995 a také na nástup elektronických médií a na „digitální revoluci“ přelomu 20. a 21. století více či méně významnými úpravami a změnami koncepce svých atlasových edic. Vnější znakem těchto inovací jsou např. změny formátů (rozměrů) a celkové úpravy svazků u některých národních atlasů. Patrný je rovněž přechod od atlasových kompendií, zahrnujících v jedné edici (konvolutu, knize) více měst, k individuálním sešitovým svazkům pro jednotlivá města. Některé národní projekty dospěly k vydávání jednotlivých atlasů měst v multimediální, digitální, elektronické a „on-line“ podobě. Zcela novou etapu pak představuje publikování historických atlasů měst prostřednictvím digitálních „on-line“ mapových portálů.⁶

5 Bez ohledu na to, že návrhy, aby se atlas měst stal skutečným evropským projektem financovaným Evropskou unií, vyzněly zatím naprázdno, podařilo se mezi lety 1969 a 2019 v 19 evropských státech vydat atlasy více než 550 měst. Viz např. Ferdinand OPPL, *Der Europäische Historische Städteatlas: Projekt – Ziele – Leistungen*. In: *Pro civitate Austriae, Neue Folge* 15 (2010), s. 9–20; Winfried EHBRECHT (hg.), *Städteatlanten. Vier Jahrzehnte Atlasarbeit in Europa*. Städteforschung, Reihe A, Bd. 80, Köln-Weimar-Wien 2013; Anngret SIMMS – Howard B. CLARKE (eds.), *Lords and Towns in medieval Europe. The European Historic Towns Atlas project*. Farnham 2015, zde zejm. stať Anngret SIMMS, *The European Historic Town Atlas project: origin and potential*, s. 13–32; Anngret SIMMS – Sarah GEARTY, *The European Historic Towns Atlas project: succes and challenges (with particular reference to the Irish Historic Town Atlas)*. *Urban History* 46, 2019, č. 1, s. 149–162.

6 Na CD-ROM byla v roce 1999 vydána poslední, pátá část atlasu města Bologna v rámci *Atlante Storico delle città italiane* jako „Atlante storico multimediale“. *Irish Historic Towns Atlas* připojuje CD/DVD-ROM části k jednotlivým svazkům atlasu od roku 2007 a od roku 2011 disponuje mapovým portálem IHTA Digital. Součástí *Deutscher Historischer Städteatlas* sv. 4 – Braunschweig (2013) byly 3 on-line moduly, sv. 5 – Dortmund (2017) vyšel se 4 moduly v on-line

V Německu v důsledku nové definice evropských pravidel a následných dalších metodických diskusí byly dvě ze čtyř původních atlasových řad (celoněmecké, porýnské, vestfálské a hesenské) ukončeny a byly založeny odlišně koncipované nové řady: Deutscher Städte Atlas z let 1973–2000 nahradil od roku 2006 Deutscher Historischer Städteatlas a Westfälischer Städteatlas z let 1975–2010 vystřídala od roku 2014 řada Historischer Atlas westfälischer Städte. Nepřerušeně naopak pokračuje Rheinischer Städteatlas, v jehož 21 dílech od roku 1973 do roku 2019 vyšly atlasové svazky 103 měst (z plánovaných 187), stejně jako moderněji koncipovaný Hessischer Städteatlas (s atlasovými svazky 18 měst vydanými v letech 2005–2019).⁷

Ve Francii, kde model historického atlasu měst vytvořili již v roce 1973 Philippe Wolff a Charles Higounet a kde pak mezi lety 1982–2007 vyšlo pod vedením Jean–Bernarda Marquetta 48 svazků atlasu, se od roku 2003 vydali experimentální cestou regionálních subprojektů v novém zmenšeném formátu atlasových svazků. V nich se mají ověřovat nové historicko-geografické metody a možnosti využití moderních kartografických technologií při zpracování atlasů velkých aglomerací i menších a středních měst. Po prvních atlasech měst departementu Pyrénées-Atlantiques z let 2003–2007 byla v roce 2009 jako „region-laboratoř“ zvolena celá Akvitánie – počínaje atlasy velkoměsta Bordeaux (2009) a měst Agen (2017), Pau (2017), Mont-de-Marsan (2018), Périgueux (2018) a Bayonne (2019). Organizátoři atlasu z Univerzity Bordeaux-Montaigne a z Institutu Ausonius plánují v rámci subprojektu i nové zpracování pěti již zastaralých atlasů z osmdesátých let.⁸

Rakouský atlas měst, v jehož jedenácti dílech bylo v letech 1982–2010 v nahodilém pořadí publikováno 63 měst z devíti spolkových zemí a dodatečně roku 2013 ještě město Pöchlarn, důsledně naplnil zásady CIHV/ICHT a AWG. Práce na něm byla završena zřízením internetového portálu Österreichischer

elektronické verzi atd. Nejnověji byl v digitální podobě vydán v Polsku Atlas historyczny miasta Łodzi (2018–2019). Zásady digitální strategie byly na půdě CIHV/ICHT formulovány v roce 2014. Srv. Eva CHODĚJOVSKÁ–Sarah GEARTY – Daniel STRACKE, *The „Digital Turn“ of the European Historic Towns Atlas: comparing solutions for digital atlas production and online presentation*. *Città e storia* 2015, 10 (1), s. 89–121.

7 V roce 2019 byl vydán pilotní svazek další, páté německé atlasové řady: *Brandenburgischer Historischer Städteatlas – Eberswalde*. Kristina HÜBENER – Alexander WALBERG – Jenny WIESE (hgg.), Berlin 2019, 96 s.

8 Ézechiel JEAN-COURRET – Sandrine LAVAUT, *Atlas historique des Villes de France. Les dynamiques d'une collection*. *Revue Histoire Urbaine* 2013, No 37, s. 149–157. Bastien LEFEBVRE, *Atlas Historique des Villes de France. Analyses et réflexions à propos de la chronologie de l'histoire urbaine*. *Revue Histoire urbaine* 2013, No 37, s. 159–181.

Städteatlas online, v němž je v současné době elektronicky zpřístupněno všech 64 svazků atlasu.⁹ Jediněčným a svým rozsahem zcela mimořádným příspěvkem rakouských historických geografů, historiků a archivářů k evropskému projektu je Historický atlas města Vídně (Historischer Atlas von Wien). V letech 1981 – 2015 bylo vydáno 17 svazků atlasu, v kterých byl zpřístupněn a příslušně komentován veškerý dostupný kartografický a obrazový materiál k dějinám Vídně od vzniku města po současnost. Edici doplnilo dalších pět svazků tematicky členěných vědeckých komentářů k mapám a plánům.¹⁰

Ze zemí geograficky, historicky a kulturně blízkých České republice má za sebou úspěšnou vydavatelskou etapu rovněž Historický atlas polských měst (Atlas Historyczny Miast Polskich). Projekt, zahájený v roce 1993 Antoniem Czacharowskim z Univerzity M. Kopernika v Toruni, je přehledně uspořádán zatím do pěti dílů podle historických regionů (I. Královské Prusy a Warmie, II. Kujavsko, III. Mazursko, IV. Slezsko, V. Malopolsko). Zatímco severopolské díly atlasu zajišťuje toruňský Institut historie a archivistiky, vydávání sešitů slezského dílu se ujal vratislavský tým pod vedením Marty Młynarské-Kaletynové a malopolský díl má v péči skupina krakovských historiků vedená Zdzisławem Nogou. Díky této dělbě práce bylo do roku 2018 vydáno 35 atlasových sešitů polských měst. Kromě nich vznikl samostatný dvoudílný Atlas historyczny Warszawy (1999, 2004) a nejnověji digitální atlas města Lodže (2019).¹¹ Autoři polského atlasu postupně vydávají i sešity měst, jejichž svazky, zpracované německými historiky, již zahrnul starší Deutscher Städteatlas.¹²

9 Elektronická adresa mapového portálu ÖSA online je: <http://mapire.eu/oesterreichischer-staedteatlas/> (23. 11. 2020). Seznam tištěných exemplářů rakouského atlasu měst je dostupný na adrese: <https://www.wien.gv.at/kultur/archiv/publikationen/oesta.html> (23. 11. 2020).

10 Svazek 13 HSW, který zahrnul 20 nejvýznamnějších historických map, plánů a vedut Vídně s vědeckým komentářem, byl vydán formou DVD s funkcemi scroll a zoom. Srv. <https://www.wien.gv.at/kultur/archiv/publikationen/haw.html#lieferung13> (23. 11. 2020). Mimo základní atlasovou řadu ÖSA byl kromě Vídně v roce 1999 vydán také Historischer Atlas der Stadt Salzburg (1 svazek) – viz: <https://www.stadt-salzburg.at/historischeratlas/> (23. 11. 2020).

11 Atlas historyczny Warszawy, t. 1, Wybrané źródła kartograficzne /1762–1944/, Adam JANKIEWICZ (red.) – Paweł E. WESZPIŃSKI-Marek Witecki, Warszawa 1999; t. 2, Plany zagospodarowania przestrzennego z lat 1916–2002, Jan Maciej CHMIELEWSKI (red.)-Waldemar SIEMIŃSKI-Witold MIESZKOWSKI-Teresa KOTASZEWICZ, Warszawa 2004. Adresa portálu Historického atlasu města Lodže: <https://atlas.ltn.lodz.pl/> (23. 11. 2020).

12 Jedná se o města Kostrzyn n. O. (Küstrin), Kwidzyn (Marienwerder), Opole (Oppeln), Wrocław (Breslau), Żabkowice Śl. (Frankenstein) a Złotoryja (Goldberg).

Jediným střeoevropským státem zastoupeným v CIHV/ICHT a aktivně pracujícím v AWG, který dosud nezačal vydávání historického atlasu měst, je Slovenská republika.¹³

Tab. 2

Historický atlas evropských měst – celkový přehled (aktualizovaný stav k 31. 12. 2019)¹⁴

Stát	Rok zahájení	Počet vydaných svazků měst	Stát	Rok zahájení	Počet vydaných svazků měst
Velká Británie	1969	13	Island	1988	1
Německo	1973	256	Belgie	1990	5
Finsko	1977	4	Polsko	1993	35 + 2(3)**
Rakousko	1981/1982	64 + 1(22) + 1*	Česko	1995	30
Francie	1982	54	Švýcarsko	1997	5
Nizozemí	1982	7	Rumunsko	2000	7
Dánsko	1983	4	Chorvatsko	2003	6
Švédsko	1983	3	Maďarsko	2010	2
Irsko	1986	29	Ukrajina	2014	1
Itálie	1986	32	C e l k e m		558 + 4

* ÖHSA + Wien + Salzburg

**AHMP + Warszawa + Lodž

13 Členem CIHV/ICHT a AWG je Juraj Šedivý (od 2012). Z jeho iniciativy vznikl v roce 2016 projekt *Historický atlas miest Slovenska (Bratislava a Košice)/komplexný pamätový portál*, na němž s podporou grantu Agentury na podporu výskumu a vývoja (APVV) pracují týmy na Univerzitě Komenského v Bratislavě a na Univerzitě P. J. Šafárika v Košicích. Jiný tým pod vedením Juraje Roháče připravuje od roku 2016 historický atlas města Trnavy.

14 Dle https://www.ria.ie/sites/default/files/european_towns_atlases_updated_april_2019.pdf (23. 11. 2020). Doplňeno z webových stránek jednotlivých národních atlasů.

Historický atlas měst České republiky se ve výše nastíněném mezinárodním kontextu a při srovnání s jinými evropskými státy jeví jako jeden z úspěšně se rozvíjejících národních atlasových projektů. Vydávání jednotlivých svazků je od zahájení (1995) až do současnosti relativně plynulé a nejsou v něm proluky delší jednoho roku. Obsahová struktura ani formální úprava svazků nedoznala za celou dobu žádných zlomových změn, spíše lze sledovat trend postupného zdokonalování metody, obohacování obsahu a směřování k propracovanější podobě mapových listů i textových částí. V krátké době po zahájení si HAM ČR vytvořil ustálenou a více méně jednotnou obsahovou strukturu, která zcela odpovídá zásadám CIHV/ ICHT a AWG z roku 1995. Akcentován je transdisciplinární charakter atlasu a vytváření obsahu jeho sešitů se děje jak se zřetelem na základní a komparativní výzkum proměn městské krajiny a procesů urbanizace v prostorové i časové dimenzi, tak se zřetelem na aplikovaný výzkum a možnost využití v oblasti památkové péče a ochrany památek, urbanistického plánování, architektury, rekultivací a programování udržitelného rozvoje městských a příměstských zón atd.¹⁵ Obsahová skladba svazů HAM ČR (mapy 1.–3. vojenského mapování, mapy stabilního katastru a jejich „císařské“ otisky, orientační plány měst, regulační a územní plány od 19. do 21. století, mapy správního členění a situace měst v krajině, svislé letecké snímky a orthomapy) plně umožňuje komparaci se zahraničními atlasovými řadami. Specifickým rysem českého atlasu je snaha o maximální využití dochovaného bohatství obrazové dokumentace v českých, moravských a slezských archivech spočívající v hojném publikování historických vedut, dobových plánů, kreseb a grafických vyobrazení jednotlivých městských objektů či areálů, starých fotografií (často ve srovnání s fotografiemi nynějšího stavu) ad. Je zřejmé, že hlavní redakce i autoři jednotlivých svazků kladou právě na tuto část obsahu hlavní důraz. Podíl jejich vlastního „tvůrčího“ přínosu v podobě retrospektivních rekonstrukčních map – ať už klasických, cele kreslených či vkreslovaných do rastru historických map, nebo moderních ve formě vektorizace, 3D vizualizací a digitálních modelů městské krajiny – není pevně dán. Je proměnlivý v závislosti na subjektivních dispozicích autorů svazků a zřejmě též v závislosti na množství a kvalitě dochovaného autentického pramenného materiálu. Může tak tvořit téměř polovinu mapového

15 Základní programové cíle HAM ČR, pramenné zdroje, pracovní postupy, zásady vytváření a struktury svazků i možnosti využití atlasu jsou zveřejněny na webovém portálu HÚ AV ČR a od roku 2017 též na mapovém portálu HAM ČR: [http://www.hiu.cas.cz/cs/mapova-sbirka/historicky-atlas-mest-cr.ep/\(23.11.2020\);](http://www.hiu.cas.cz/cs/mapova-sbirka/historicky-atlas-mest-cr.ep/(23.11.2020);) [http://towns.hiu.cas.cz/\(23.11.2020\);](http://towns.hiu.cas.cz/(23.11.2020);)

obsahu svazku (sv. 19 Praha – Kr. Vinohrady 48,57 %; sv. 29 Nový Bydžov 43,75 %), ale také jeho pouze nepatrnou část (sv. 24 Praha – Smíchov 12,62 %).

O solidním koncepčním ukotvení, dlouhodobé kontinuitě a celkové stabilitě odborného a personálního zajištění českého atlasového projektu svědčí mimo jiné i to, že od vzniku dodnes jej řídí ediční rada v nezměněném složení a že v pozici vědeckého redaktora 25 z celkového počtu 30 svazků se vystřídali pouze členové centrální redakční skupiny Eva Semotanová, Josef Žemlička, Eva Chodějovská a Robert Šimůnek. Jestliže se přesto rozsah a kvalita mapového a obrazového vybavení i doprovodných textů u jednotlivých svazků liší, je to naprosto pochopitelné a logické, neboť výsledná podoba každého svazku závisí na řadě činitelů. Počínaje dochováním pramenů a mírou zpracovanosti dějin jednotlivých měst a konče složením a subjektivními dispozicemi konkrétního autorského kolektivu. Roli hraje postupné získávání zkušeností s tvorbou mapových listů a doprovodných textů, stejně jako rychlý pokrok technologií i vědecké metodologie v historické geografii, kartografii a příbuzných oborech. Nezanedbatelné dopady má rovněž finanční zajištění vydávání atlasu, které je po celou dobu existence projektu závislé na veřejné grantové podpoře (GA ČR, NAKI I, NAKI II, Strategie AV 21), popřípadě na dílčích finančních příspěvcích zainteresovaných měst.¹⁶ Všechny tyto faktory lze vysvětlit rozdíly mezi jednotlivými svazky, ale též kvantitativní rozdíly mezi skupinami svazků 1–10 (1995–2001), 11–15 (2003–2005), 16–18 (2007–2008), 19–20 (2009–2010), 21–28 (2009–2015) a 29–30 (2017–2019), které jsou patrné při souhrnném pohledu na atlasovou řadu. Odrážejí se v nich jednotlivé vývojové fáze či etapy projektu HAM ČR.¹⁷

16 Stručné údaje o grantové podpoře viz na: <http://towns.hiu.cas.cz/index.php>. Města Chomutov (sv. 16) a Plzeň (sv. 21) vydala své svazky HAM ČR ve vlastní režii. V počáteční fázi projektu se na vydání pěti svazků podílely rovněž další instituce (SOA Litoměřice, VČM Pardubice, JČU Č. Budějovice, UJEP Ústí n. L., ArÚ AV ČR ad.).

17 Výchozím kritériem kvantitativní analýzy HAM ČR může být vývoj počtu mapových listů v jednotlivých svazcích (viz v tabulce 3). Jako další ukazatele lze použít počet zařazených map, počet rekonstrukčních map, počet vyobrazení (vedut, kreseb, fotografií), rozsah textové části ad.

Tab. 3

Historický atlas měst České republiky (stav k roku 2019)

Svazek č.	Město	Rok vydání	Vědecký redaktor	Počet (spolu) autorů	Počet map. listů	Počet vyobra- zení	Náklad
1.	Litoměřice	1996	Jan Smetana	5	19	21	1000
2.	Pardubice	1995	Petr Vorel	6	10	13	1000
3.	České Budějovice	1996	Jiří Dvořák, Petr Vorel, Eva Semotanová	7	13	19	1000
4.	Děčín	1998	Hana Slavičková	3	25	31	1000
5.	Hradec Králové	1998	Eva Semotanová, Miroslav Richter	2	20	22	700
6.	Slaný	1998	Eva Semotanová, Josef Žemlička	6	24	23	1000
7.	Tábor	1999	Zdeněk Vybíral	11	24	26	1000
8.	Jihlava	2000	Eva Semotanová	5	28	22	1000
9.	Třebíč	2001	Eva Semotanová, Rudolf Fišer	2	26	40	1000
10.	Telč	2001	Robert Šimůnek	5	26	28	1000
11.	Český Krumlov	2003	Eva Semotanová, Robert Šimůnek	10	36	35	1000
12.	Trutnov	2004	Eva Semotanová, Günter Fiedler	10	36	35	1000
13.	Chrudim	2003	Eva Semotanová, Robert Šimůnek	9	39	32	1000
14.	Praha – Libeň	2006	Eva Semotanová	5	38	100	800
15.	Tišnov	2005	Robert Šimůnek	5	35	27	700

16.	Chomutov	2007	Robert Šimůnek	4	41	33	500
17.	Kladno	2007	Robert Šimůnek	6	45	66	700
18.	Jičín	2008	Eva Chodějovská, Eva Semotanová	13	46	84	700
19.	Praha–Kr. Vinohrady	2010	Eva Semotanová	3	28	47	600
20.	Opava	2009	Eva Semotanová	4	25	30	Neuveden
21.	Plzeň	2009	Robert Šimůnek	14	50	86	350
22.	Kutná Hora	2010	Robert Šimůnek	13	51	72	700
23.	Kadaň	2011	Robert Šimůnek	7	44	71	700
24.	Praha – Smíchov	2013	Eva Chodějovská	8	58	120	600
25.	Mikulov	2012	Robert Šimůnek	10	47	92	700
26.	Most	2014	Robert Šimůnek	19	62	142	Neuveden
27.	Sušice	2014	Robert Šimůnek	4	41	85	Neuveden
28.	Zlín	2015	Eva Chodějovská	18	50	81	600
29.	Nový Bydžov	2017	Robert Šimůnek	14	37	90	Neuveden
30.	Polička	2019	Robert Šimůnek	11	37	101	Neuveden

Obsahová náplň, informační hodnota a úroveň zpracování svazků HAM ČR je srovnatelná s atlasovými díly ostatních evropských států. Názorně a v přímé mezinárodní vizuální komparaci to ukázala výstava a prezentace historických atlasů evropských měst, uspořádaná na přelomu srpna a září 2012 v pražském Clam-Gallasově

paláci. Kvalitu práce tvůrců českého atlasu zde ocenila celá mezinárodní komunita vědeckých badatelů o dějinách měst, neboť výstava se konala při příležitosti konference Evropské asociace městských dějin (EAUH) a na ni navazujícího generálního shromáždění CIHV/ICHT. Současně se ve vile Lanna konalo výroční zasedání členů CIHV/ICHT a jednání pracovní skupiny Atlas (AWG). Praha se tak na řadu dní stala centrem evropské urbánní historie. Konání několika vrcholných setkání jejích představitelů v české metropoli bylo samo o sobě uznáním dosažené vysoké úrovně českého bádání o dějinách měst a znamenalo též definitivní přijetí a včlenění HAM ČR do korpusu Historického atlasu evropských měst.¹⁸ Je na místě připomenout, že tomuto vrcholnému mezinárodnímu uznání předcházela ocenění domácí: v roce 2004 obdržel HAM ČR Cenu ministryně školství, mládeže a tělovýchovy za výzkum a v květnu 2006 získal Cenu Kartografické společnosti ČR v kategorii atlasů, souborů a edic map spojenou s titulem „Mapa roku 2004“.¹⁹

Narozdíl od atlasů řady států (včetně sousedního Německa a Polska) není HAM ČR koncipován na regionálním či zemském principu, nýbrž je od založení vydáván v jednotné celorepublikové řadě. Ta do data napsání této stati zahrnuje dvacet měst českých, šest měst moravských, jedno město slezské a tři městské části hlavního města Prahy, které před rokem 1922 byly samostatnými městy. Atlasová řada není nijak vnitřně členěna ani hierarchizována, takže např. bývalé zemské správní centrum Opava stejně jako velkoměsto Plzeň jsou lineárně zařazeny mezi ostatní města rozličné velikosti i významu. V dostupných zdrojích nelze nalézt žádnou informaci o tom, zda existuje seznam měst, jež budou zahrnuta do atlasu (jako je tomu např. u některých německých či francouzských regionálních projektů), a stejně tak nelze dohledat ani informaci, podle jakého klíče byla a jsou města pro atlasové zpracování vybírána, popřípadě na základě čeho je stanovováno pořadí svazků. Jediným rozpoznatelným kritériem, které spojuje všechna města dosud do HAM ČR zařazená, je kritérium jejich „historického významu“ – tedy to, že dané město v nějakém časovém okamžiku či období svého vývoje historicky vyniklo, získalo na významu, upoutalo pozornost veřejnosti či alespoň specialistů (historiků, historických geografů, historiků umění, urbanistů). Teprve v posledním třiletí dosavadního životního cyklu HAM ČR se objevil prvek klasifikace či

18 K pražským událostem pozdního léta 2012 viz např.: Newsletter of the International Commission for the History of Towns, 34 (2013), s. 1–16.

19 V roce 2014 získala vědecká redaktorka 24. svazku HAM ČR (Praha–Smíchov) Eva Chodějovská Cenu AV ČR pro mladé vědecké pracovníky za vynikající výsledky vědecké práce.

specializace – je vydávána a plánována skupina svazků věnovaných věnným městům českých královen.²⁰ Nabízí se otázka, zda je to vykročení ediční rady a redakce atlasu k nové, ucelenější koncepci atlasové řady, respektive zda a nakolik je vznik této tematické skupiny svazků vyvolán spíše jen stávajícími podmínkami financování projektu prostřednictvím grantů, jimž se ediční strategie musí podřídít.

Ať tak či onak, podstatné je, že vydávání HAM ČR nadále pokračuje nepřetržitě a (téměř) pravidelně.²¹ Přestože počet a spektrum již vydaných svazků představuje velmi reprezentativní vzorek pro jakoukoli vnitřní či mezinárodní (evropskou) komparaci a přesto, že vnějšímu posuzovateli nepřislouší odhadovat možnosti ani budoucí záměry vydavatelů, nelze se vyhnout otázkám, které se týkají dalšího programu a směřování českého atlasu měst. Lze stanovit jeho konečný cíl? Co by se mělo v nejbližší době stát jeho prioritou? Je vhodnější jít cestou vnitřního zkvalitňování a modernizace mapového i ostatního obsahu nových svazků, věnovaných historicky významným městům (včetně případných reedic některých svazků zastaralých a méně dokonalých), nebo se má dát přednost „rutinnímu“ a maximálně standardizovanému historicko-geografickému zpracování co největšího počtu měst v zájmu co nejúplnějšího „pokrytí“ urbanizované části území státu? Obě naznačené varianty si zaslouží, aby byly kriticky posouzeny a podle možností realizovány, i když obě mění atlasové dílo téměř v „nekonečný příběh“. Na jeho zatím velmi vzdáleném konci mohou být dvě mety:

1. Komplexní zpracování atlasových konvolutů kvalifikovaně vybraného a přesně definovaného souboru historicky důležitých měst, velkoměst, městských aglomerací a urbanizovaných zón v čele s hlavním městem Prahou a moravskou metropolí Brnem.

2. Zpracování atlasů všech sídel v českých zemích, která mají (či v minulosti měla) statut města a plnila či plní městské střediskové funkce (tzn. byla tržními či průmyslovými centry, sídly patrimonií, krajů, politických či soudních okresů atd.).

20 Vedle Hradce Králové, jehož svazek (č. 5) byl vydán již roku 1998, a Nového Bydžova (sv. 29, 2017) jsou v rámci projektu NAKI II č. DG 18P02OVV015 (Věnná města českých královen...) na léta 2018–2022 proponovány svazky Polička (vydána jako sv. 30, 2019), Jaroměř, Dvůr Králové a Vysoké Mýto.

21 Nabízí se tu srovnání s ediční řadou komerčního Nakladatelství Lidové noviny Dějiny českých, moravských a slezských měst, jež je vydávána od roku 2000 a dosáhla doposud 23 svazků. Její vydavatelská frekvence je (do roku 2018) obdobná jako u HAM ČR. Koncepce a struktura jednotlivých svazků je však volnější a méně vyrovnaná, což spolu se silnou tendencí k popularizaci snižuje poznávací a vědeckou hodnotu této řady. Je nicméně třeba mít na zřeteli, že zatímco HAM nemá v České republice rovnocennou konkurenci, NLN je jen jedním, byť nejvýznamnějším, z mnoha vydavatelů knižních dějin měst. Produkce ostatních vydavatelů, převážně lokálních a regionálních, je sice velmi proměnlivě kvality, avšak v součtu několikanásobně převyšuje produkci NLN.

V rámci obou těchto cílů je speciálním úkolem vytvoření historického atlasu Prahy. Tvůrčí tým a redakce HAM ČR mu věnuje pozornost již od zrodu atlasového projektu.²² Počínaje rokem 2006 vyšel postupně historický atlas bývalých samostatných měst Libně, Královských Vinohrad (2010) a Smíchova (2013). Ohlášena je příprava svazku obce-městské čtvrti Holešovice. Příklad monumentálního Historického atlasu Vídně nicméně ukazuje, že vydání svazků bývalých samostatných předměstských měst (obcí) metropole je tou jednodušší částí vědecky a metodologicky nesmírně složitého a náročného zadání.²³ Jeho dalším krokem by mělo být atlasové zpracování „města v hradbách“, což ovšem v pražských podmínkách znamená vypořádat se s problematikou středověké a raně novověké existence čtyř samostatných pražských měst a poté s vývojem spojeného hlavního města Prahy (1784–1921).

Nejkomplikovanější však bude historicko-geografické uchopení a kartografické ztvárnění přerodu pražské městské a příměstské krajiny počínaje vyvrcholením procesů industrializace a urbanizace dlouhého 19. století, přes vytvoření, urbanistické plánování a výstavbu Velké Prahy (1922–1938), až po prostorové dopady a důsledky tzv. socialistické industrializace a budovatelského úsilí po roce 1948, vrcholícího výstavbou panelových velkosídlí (1957–1990). Čas ukáže, zda historický atlas Prahy, ať už bude publikován v jakékoli podobě, vytvoří ještě nynější redakční kolektiv a zda to bude on, nebo již tým nových specialistů, kdo atlasové dílo uzavře poslední kapitolou ze současných dějin města – kapitolou o „periferizaci“ centrálních čtvrtí a o transformaci pražské sídelní aglomerace v beztvárovou suburbánní „sídelní kaši“ (urban sprawl).²⁴

Je možné a dosti reálné, že „nekonečný příběh“ pražského i celočeského atlasu měst výrazně zkrátí výše již zmíněný pokrok digitálních a elektronických technologií a s ním svázaná postupující proměna metodologie a metod jak klasické historiografie, tak historické geografie. I když ani zdánlivě téměř neomezené možnosti moderní techniky nesejmou z tvůrců atlasových edic náročné břemeno rozsáhlé heuristiky a zejména nenahradí nezbytný rozhodující podíl invenčního a koncepčního myšlení, mohou některé pracovní procesy značně usnadnit

22 Viz samostatnou záložku Praha na Mapovém portálu HAM ČR: <http://towns.hiu.cas.cz/praha.php> (23. 11. 2020).

23 Viz výše a srv. <https://www.wien.gv.at/kultur/archiv/publikationen/haw.html> (23. 11. 2020).

24 Badatelský a autorský tým Evy Semotanové si vytvořil v řadě ohledů zajímavý odrazový můstek k pražskému atlasu v podobě popularizační publikace na rozhraní mezi přehledem dějin, encyklopedií dějepisných zajímavostí a historickým atlasem: Eva SEMOTANOVÁ a kol., *Praha. Krajiny města*. [Ottův historický atlas], Praha 2016.

a zrychlit. Mohou rovněž významně rozšířit škálu možností geografického či kartografického zobrazení a rekonstruování historické reality. A v neposlední řadě mohou přispět k řešení problému rostoucích finančních nákladů na vydávání tištěných svazků atlasu. Je proto nutné nanejvýš vážně počítat s variantou, že budoucnost historických atlasů spočívá právě v elektronických internetových mapových portálech. Vzhledem k objemu pracovních úkolů a tváří v tvář časové ohraničenosti aktivního života vědeckých badatelů a autorů atlasových děl je to varianta, která již dnes umožňuje stanovit alespoň některé dohledné mezníky a cíle, tedy varianta optimistická.

Stručná bilance výsledků čtvrtstoleté práce na realizaci Historického atlasu měst České republiky dává oprávnění tvrdit, že zakladatelská generace tvůrců tohoto velkorysého projektu splnila úkol, jehož se ujala, více než se ctí. Vydaných třicet svazků HAM ČR představuje bezesporu jeden z nejvýznamnějších, ale také organizačně nejnáročnějších počínů české historické geografie. Skutečnost, že ediční řada atlasu měst dokázala udržet kontinuitu i dynamiku po celou dobu svého trvání, je zavazující pro budoucnost, neboť nelze ztratit se zřetele, že jde o otevřený, stále probíhající a perspektivní vědecký program, jehož větší část zbývá teprve vykonat. Odpovědnost za pokračování HAM ČR je o to vyšší, že se jedná o jeden z nemnoha vědeckých projektů na poli společenských věd, který je dlouhodobě celoevropsky koordinován a má skutečný a nezpochybnitelný nadnárodní dosah. Je potěšitelné uzavřít jubilejní ohlédnutí konstatováním, že Historický atlas měst České republiky je plnohodnotnou a rovnocennou součástí Historického atlasu evropských měst, jedinečného mezinárodního kolektivního díla, které narůstá a rozvíjí se již déle než padesát let.

Historical Atlas of the Towns of the Czech Republic – 25 Years of Work, 30 Volumes Issued. (Looking back and Thinking about the Double Jubilee)

VÁCLAV LEDVINKA

In 2019, the Historical Atlas of the Towns of the Czech Republic (Czech acronym: HAM ČR) reached its thirtieth volume. This volume devoted to the town of Polička was issued precisely 25 years after the Czech Republic was included among the states that had joined the pan-European project of historical atlases of towns, initiated by the International Commission for the History of Towns in 1968. This was made possible by a change in the political conditions after 1989, and previous efforts for international cooperation in the field of urban history and for the publication of an atlas of cities had no chance of success in the conditions of the totalitarian regime. Since the establishment of the atlas series in 1995, the issuance of HAM ČR has been guided by the editorial board in its unchanged composition (Peter Johanek, Eva Semotanová, Lubomír Slezák, František Šmahel, Josef Žemlička) and the editorial staff group has been just as stable headed by Eva Semotanová. The members of the editorial staff group Josef Žemlička and Robert Šimůnek are also members of the Atlas Working Group (AWG) at the CIHV/ICHT, which ensures the compatibility of the Czech atlas series with the pan-European project. The continuity and dynamics of the publishing (at least one volume of the atlas is published each year) means HAM ČR is in the group of successfully implemented national atlas programmes. This is proved by an overview of published volumes (see Table 2 in the text) as well as a brief comparison with the programmes of the town atlases in Germany, France, Austria or Poland. In 2012, the HAM ČR received international recognition at the conference of the European Association of Urban History (EAUH) and at the simultaneously held General Assembly of the CIHV/ICHT in Prague. The accompanying exhibition of the atlas works then enabled a direct visual comparison of the town atlases from more than a dozen European countries. However, thirty published volumes of HAM ČR (for their overview, see Table 3 in the text), made cartographic, geographical and iconographic sources accessible only for a small part of historically important cities in the Czech lands. The editors of the atlas series face a conceptually, methodologically and technically demanding task of making available the source files of dozens of

other municipalities, including the capital city of Prague, the Moravian provincial cities of Brno and Olomouc, the city and industrial centre of Ostrava and many others. Making the most efficient use of the possibilities of modern digital and electronic technologies and publishing atlas works via internet map portals seems to be a viable way to master this task. However, not even the almost limitless possibilities of modern technology will relieve the archivists, historians and historical geographers of the burden of demanding heuristics and nor will it replace the necessary fundamental share of their inventive and conceptual thinking.

Translation by Sean Miller

RECENZE

Jiří CHALUPA

Dějiny Španělska

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2017, 748 s., ISBN 978-80-7422-525-3.

Španělsko je v mnoha směrech paradoxní a fascinující zemí. Reconquista, zápas nejen s islámem o ovládnutí a sjednocení Pyrenejského poloostrova, završený symbolicky k počátku nového věku roku 1492, se v ozvěnách stále vrací v separatismu španělských regionů. Z koloniálního impéria, vládnoucího mořím světa 16. a 17. století, se Španělské království postupně propadalo na politickou, společenskou i hospodářskou periferii. Do jaké míry je na této trajektorii bodem obratu konec Frankovy diktatury a následný „návrát do Evropy“, ukáže teprve budoucnost. Španělsko má stále potenciál vstupovat do „velkých dějin“ přesahujících jeho prostor a odkrývat, jak zápasy za ideály narážejí na pragmatickou realitu fungování mezinárodních vztahů. Ve 20. století to ukázala španělská občanská válka,¹ na začátku století následujícího pak vyhocení otázky nezávislosti regionu Katalánsko.² Koloniální historie učinila ze španělského kulturního a jazykového dědictví globální jev, nejsilněji v Latinské Americe, částečně také na dalších kontinentech.

V českém prostředí existuje – vzhledem ke geografické vzdálenosti až překvapivě bohatá – tradice česko-španělských vztahů. Přehledná monografie na toto téma, po níž už před půlstoletím hlasitě volal doyen českých historiků Josef Polišenský, ovšem stále chybí. Téma vzájemných vazeb je pro recenzovanou publikaci klíčové, a to nejen samostatnou kapitolou *Stručný nástin česko-španělských vztahů* (s. 620–638), nýbrž laděním celé knihy. Autor se již v úvodu hlásí k tezi, že každá současnost si vytváří svoji vlastní minulost. Protože „je pro další vývoj interpretace dějin mnohdy důležitější než dějiny samy, považují za nezbytné ukázat, nakolik jsou dějiny vlastně ‚vyráběny‘ pozdějšími vykladači, jejichž konstrukty, nezřídka vysoce manipulativní, často mívají daleko větší vliv a setrvačnost než víceméně suché konstatování, co se zrovna odehrálo“ (s. 8). „Jinými – poctivými – slovy řečeno, obsahem této knihy ve skutečnosti nejsou ani samotné dějiny Španělska, jako spíše subjektivní pohled jednoho českého hispanisty s dvacetiletou praxí na ně“ (s. 10).

1 K tomuto tématu a interakci s českým prostředím srov. nejnověji: Zdenko MARŠÁLEK – Emil VORÁČEK a kol., *Interbrigadisté, Československo a španělská občanská válka. Neznámé kapitoly z historie československé účasti v občanské válce ve Španělsku 1936–1939*, Praha 2018.

2 Srovnej: *Nezávislé Katalánsko? EU, Spojené státy i Česko se postavily za vládu v Madridu*, <https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/2286727-nezavisle-katalansko-eu-spojene-staty-i-cesko-se-postavily-za-vladu-v-madridu> (22. 8. 2020); *Katalánsko vyostřilo spory mezi Vlámý a Valony v Belgii*, <https://www.novinky.cz/zahranicni/evropa/clanek/katalansko-vyostřilo-spory-mezí-vlasy-a-valony-v-belgii-40050097> (22. 8. 2020).

Chalupova zkušenost se Španělskem je úctyhodně širokospektrální. Svou disertační práci o pádu frankistického režimu připravoval na univerzitě v Salamance. Dějinám této země věnoval řadu dalších publikací, studií, článků, je však také hlavním autorem Španělsko-českého a česko-španělského slovníku.³ Toto ukotvení přidává jeho Dějinám Španělska působivou novou kvalitu oproti konzervativně laděným španělským dějinám, jež vyšly ve stejné řadě Nakladatelství Lidové noviny o téměř dvacet let dříve (doplněné vydání roku 2007). Jednalo se ovšem z velké části o překlad díla pro španělské publikum ze šedesátých let 20. století.⁴ Už vzájemné srovnání struktury obou knih naznačuje dynamický posun směrem k interpretační otevřenosti a nadhledu, kde se (poučená) „nešpanělskost“ českého autora aktuálních dějin stává předností. Jiří Chalupa například připojil podkapitulu o geografických a klimatických podmínkách a jejich vlivu na dějiny země, samostatná kapitola patří „Germánskému intermezzu“ – Vizigótům, včetně vlivu germánských termínů na dnešní španělštinu (zvl. s. 65). Starší kniha od španělských autorů si v případě Vizigótů vystačila s daleko stručnější zmínkou v rámci pozdní Římské říše zjednodušeně charakterizované celkovým úpadkem. Za zmínku stojí i kvalitativní posun v dodatcích na konci knihy, vybranou literaturu připojenou k překladové publikaci nyní vystřídala strukturovaná bibliografie knih o španělských dějinách.

Co se týká periodizace španělských dějin, drží se autor zavedeného pojetí, opřené o civilizační celky (římská Hispánie, Al-Andalus), vládu panovnických dynastií (Habsburkové, Bourboni), významné politicko-sociální periody (druhá republika, občanská válka). V rámci tradičního rozdělení ale upozorňuje na fenomény a procesy, které se mu vymykají. Nabízí přitom britké komentáře a variace pohledů na tu kterou věc s vědomím, že řada dnešních čtenářů, uvyklých ověřování informací z několika běžně si protičecících zdrojů, by klasicky pojaté vyprávění o jedné jediné verzi historie již právem považovala za nedostatečné.

Jak autor pracuje s jednotlivými tématy? Podívejme se na trojici příkladů. Složitost reconquisty dokládá postava El Cida, válečníka z 11. století, který střídavě bojoval s muslimy i křesťany. V pozdějších interpretacích se ovšem proměnil v legendárního hrdinu boje za křesťanskou víru a zakladatele španělské identity. „Tehdejší španělské dějiny nelze pochopit, zůstaneme-li v zajetí tradiční legendistické historiografie vyprávějící manichejské příběhy o věčném boji mezi křížem a půlměsícem. Křesťanští bojovníci v muslimských službách ve skutečnosti nebojovali jenom proti jiným muslimským taifám, ale mnohdy také proti křesťanským královstvím na severu. Tradiční příběh o bílé a černé, tak milý mnohým historikům 19. století, ale třeba také Frankovi a jeho nejrůznějším kulturním posluhovačům, tady nekompromisně naráží na realitu“ (s. 86n.).

Pojmem, který děsil dokonce i české osvícence 18. století, byla španělská inkvizice. Po dlouhých přípravách zahájila tzv. moderní inkvizice – vybudovaná po vzoru středověkých inkvizičních tribunálů – svoji činnost v Seville roku 1480. Vysloužila si

3 Jiří CHALUPA, *Španělsko-český, česko-španělský slovník. Diccionario español-checo, checo-español*, Praha 2008.

4 Antonio Ubieto ARTETA a kol., *Dějiny Španělska*, Praha 1995.

označení „první příklad totalitární organizace v moderních dějinách“ (s. 174). Inkviziční aparát, původně sloužící k odhalování falešných konvertitů mezi muslimy a židy, vedených rostoucí náboženskou nesnášenlivostí k přijetí katolické víry, přežil hluboko do 19. století. „Inkvizice ale rovněž kontinuálně rozšiřovala svůj akční rádius [...], posléze se začala věnovat dohledu nad myšlením a chováním všech obyvatel Španělska bez rozdílu. [...] V 18. století se inkviziční tribunály transformovaly do podoby jakési politické policie a stíhaly vše potenciálně bezbožné a tudíž nebezpečné, co přicházelo z vnějšího světa“ (s. 175).

Posledním příkladem budiž Francisco Franco a historikova práce s postavou španělského diktátora 20. století. „Je příznačné, že ani jednou za 37 let *Caudillovy* vlády nezasedla do ministerského křesla žena. Frankovo Španělsko bylo machistickou zemí, kde o všem důležitém rozhodovali muži, a na tom se během dvou generací diktatury nic nezmění“ (s. 496). Frankovu éru autor charakterizuje jako speciální mix fašismu a katolictví. „Modré košile a fašistický pozdrav zdviženou paží, vojenské přehlídky, pochodňové pochody, pompézní vzpomínkové akce na počest padlých spolubojovníků; a na druhé straně záplava církevních aktivit, procesí, poutí, polní mše, žehnání uniformám i zbraním. Jako by se vracelo středověké Španělsko, kde symbióza mezi bojovníky *reconquisty* a církví byla takřka dokonalá“ (s. 497). Dopady masivní diskreditace katolické církve nezmizely dodnes, po více než čtyřiceti letech od návratu k demokracii.

Máme-li hovořit o případných nedostacích knihy, jsou zpravidla spojeny s pevně daným formátem několikasetstránkových dějin států, kde se očekávají „velká vyprávění“ politických dějin a válečných konfliktů. Subtilnější záležitosti typu kultura, umění či každodenní život různých společenských vrstev zůstávají v této konkurenci a úzce vymezeném prostoru maximálně „nadstavbou“, snad s výjimkou období, v nichž patří dochované umělecké či řemeslné artefakty ke klíčovým historickým pramenům a/nebo kdy kultura s uměním představovaly významné nástroje politiky a moci. Jak se s určeným zadáním vyrovnal autor? V případě španělské kultury 20. století mj. vysvětlení: „O světznámých výtvarnících typu Pabla Picassa, Salvadora Dalího či Joana Miróa vyprávět nebudeme, protože okomentovat je velestručným slovníkovým heslem by bylo urážlivé a na detailnější komentář bohužel nemáme prostor. Upozorníme jenom na fakt, že právě tihle tři velikáni světového umění naprosto přesvědčivě dokázali svým životem i dílem, jak falešná byla Frankova slova o tom, že typický Španěl je konformistický ultrakonzervativec a ultratradicionalista, který se bojí světa, nových myšlenek a experimentů s neznámým“ (s. 551).

Jiří Chalupa se Dějinami Španělska vyrovnal s obtížným tradičním formátem historické syntézy s poučeným nadhledem. Napsal je s vědomím, že v postmoderních časech sotva obstojí pouhé pozitivistické výčty dat, událostí a postav. Výsledkem je čtivá kniha, která prozrazuje mnohé o Španělsku, leccos o východiscích naší doby, z nichž se díváme do minulosti, i o nás samotných.

Sixtus Bolom-Kotari

Vztahy českého prostředí k balkánskému regionu, či regionu jihovýchodní Evropy, jsou tradičně pro českou historickou balkanistiku významnou, pokud ne nejvýznamnější badatelskou oblastí. Toto své výzkumné pole pokrývá velkým množstvím dílčích prací, studií i monografií. Po dlouhou dobu však jedinou souhrnnou monografií či syntézou v této oblasti byla kniha *Češi a Jihoslované v minulosti* vydaná autorským kolektivem pod vedením Václava Žáčka v dávném roce 1975.¹ Tato práce sledovala vztahy Čechů s národy a s prostorem tehdejší Jugoslávie obecně, zatímco ostatní oblasti jihovýchodní Evropy ponechávala pochopitelně stranou. Vztahy s Bulharskem či Rumunskem byly českými historiky do této doby pojednávány jen samostatně, zatímco kontakty s ostatními, zejména neslovanskými zeměmi a národy stály poněkud mimo badatelský zájem. Jednostranná koncentrace na jihoslovanský areál (ať již s Bulharskem či bez něj) a do menší míry též na Rumunsko jako spojence v meziválečné době a v rámci tzv. socialistického společenství, byla v té době logická. Český zájem se od 19. století koncentroval zejména vůči slovanským oblastem. Postoje a kontakty s Albánci, s Řeky nebo i s Turky měly odlišný charakter a nebyly odrazem širokého společenského zájmu o jazykové a etnický spřízněné jihoslovanské „bratrské“ národy.

Po pětaticetileté pauze se teprve v roce 2010 objevila další souborná monografie, za níž stál kolektiv českých balkanistů v čele s Ladislavem Hladkým.² Zcela nově si však

- 1 Václav ŽÁČEK a kol., *Češi a Jihoslované v minulosti. Od nejstarších dob do roku 1918*, Praha 1975; starší prací postihujícími (mimo jiné) i řadu témat vztahů Čechů s jihoslovanskými národy (a s Rumunem) je publikace vydaná redakcí Viléma MATHESIA v roce 1940, *Co daly naše země Evropě a lidstvu*. Viz její novodobé vydání: *Co daly naše země Evropě a lidstvu*, I–II, Praha 1998–1999.
- 2 Základem publikace byla slovníková hesla pro *Akademickou encyklopedii českých dějin*, II–III, ed. Jaroslav PÁNEK, Praha 2011–2012. Recenzované kolektivní monografii předcházela syntetická zpracování dějin vztahů v jednotlivých svazcích v rámci edice *Dějiny států* (Nakladatelství Lidové noviny). V řadě případů příslušné kapitoly dějin balkánských zemí shrnovaly aktuální badatelské poznatky a přinášely kromě faktografického přehledu i cenný výklad daný vývojem badatelské perspektivy, která se samozřejmě oproti 70. letům měnila. Viz Růžena DOSTÁLOVÁ – Pavel HRADEČNÝ, *Nástin česko-řeckých vztahů*, in: P. Hradečný et al., *Dějiny Řecka*, Praha 1998, s. 639–668; Jan RYCHLÍK, *Nástin česko-slovensko-bulharských vztahů*, in: J. Rychlík, *Dějiny Bulharska*, Praha 2000, s. 380–398; Miroslav TEJCHMAN, *Nástin česko-rumunských vztahů*, in: Kurt W. Treptow, *Dějiny Rumunska*, Praha 2000, s. 397–431; Jan RYCHLÍK, *Makedonská otázka v české a slovenské politice 20. století*, in: J. Rychlík – M. Kouba, *Dějiny Makedonie*, Praha 2003, s. 273–282; Tomáš CHROBÁK, *Češi a Srbsko*, in: Jan Pelikán et al., *Dějiny Srbska*, Praha 2005, s. 581–596; Milan PERENČEVIĆ, *Česko-chorvatské vztahy; Češi v Chorvatsku, Chorvaté v českých zemích*, in: J. Rychlík – M. Perenčević, *Dějiny Chorvatska*, Praha 2007, s. 403–427; Ladislav HLADKÝ (s použitím materiálu Pavla Hradečného), *Česko-albánské vztahy v minulosti a dnes*, in: Pavel Hradečný – Ladislav Hladký et al., *Dějiny Albánie*, Praha 2008, s. 634–640. Mezi českým a anglickým vydáním recenzované knihy vyšly v této edici ještě následující kapitoly z dějin

tito autoři předsevzali pojmut vztahy Čechů a českých zemí k prostoru jihovýchodní Evropy celkově a kromě slovanských národů a zemí do práce zařadili i kapitoly věnující se Rumunsku, Albánii, Řecku, Turecku, ale také Kosovu, Moldávii či Kypru. Tento přístup bezesporu odrážel posun, který v uplynulých několika desetiletích zaznamenala česká veřejnost ve vnímání balkánského regionu. Slovanská příbuznost je minimálně od počátku 90. let vnímána jako méně určující. S válečnými konflikty, ale také dalšími krizovými jevy po rozpadu socialistických systémů a geopolitického rozdělení této části Evropy, se v české společnosti chápá Balkán/jihovýchodní Evropa jako specifický, a přes hluboké vnitřní rozdíly víceméně kulturně, historicky a civilizačně sourodý region. Spory o to, kde končí Balkán a kde začíná střední Evropa, pak jsou v českém prostředí překlenující užíváním méně hodnotově zabarveného pojmu jihovýchodní Evropa. Do ní může vzhledem k příslušnosti ke skupině jihoslovanských jazyků a sdílené minulosti v rámci Jugoslávie patřit i alpské Slovinsko. Podobně je tomu i u dalších regionů se středoevropskou vazbou, kulturně a geograficky rozmanitého Chorvatska, nebo Vojvodiny či Sedmihradska.

Monografie souhrnně prezentovala jak poznatky, které shromáždily starší generace českých balkanistů, tak ty, jichž bylo dosaženo v relativně nedávné době. Jistým způsobem se také do jednotlivých kapitol promítla změna perspektivy a akcentu na určitá témata. Kapitoly mimoto reflektovaly nově prohloubenou faktografii a témata zcela nová, která se pochopitelně týkala spíše nedávného vývoje ve 20. století, zvláště pak v jeho druhé polovině. Autory kapitol členěných podle jednotlivých národů a aktuálně existujících států (výjimku v tomto přístupu představovala jen kapitola o vztazích Československa s Jugoslávií) byli samotní autoři nedávných specializovaných výzkumů.

Česká historická balkanistika se navzdory své dlouhé tradici teprve v posledních letech začala výrazněji dostávat za hranice českého akademického prostředí. Až donedávna byly poznatky českých badatelů publikovány v zahraničí v zásadě pouze výjimečně. Jen několik málo autorů pravidelně publikovalo v zahraničních časopisech a mohlo tak seznámit mezinárodní veřejnost se svými výzkumy. Monografie začaly být v překladu vydávány až v posledním desetiletí, přičemž řada velmi důležitých prací, která by si kvůli své nesporné relevanci zasloužila dostat se k zahraničnímu čtenáři, na překlad stále čeká. Je proto velmi případné, aby se mezinárodní odborná veřejnost seznámila s výsledky českého výzkumu i v souborné formě. Rozhodnutí přeložit a vydat v zahraničí práci Hladkého kolektivu bylo vedeno jistě úvahou jdoucí v tomto směru.

V mezinárodní balkanistice jsou v současné době témata spojená s kulturní výměnou, transferem vědění, migracemi či utvářením stereotypů ve středu pozornosti. Působení českého elementu na Balkáně, a na druhé straně reprezentace Balkánu v českém prostředí či zpětné ovlivňování, jsou bezesporu témata, která by našla v mezinárodní debatě své místo a zaujala pozornost. Oproti západoevropskému či i německojazyčnému kulturnímu imperialismu, který majoritně nahlížel na Balkán svrchu jako na sféru vlivu či na prostor pro

vztahů: Petr KUČERA, *Češi a Turci v dějinách a dnes*, in: Klaus Keiser – Christoph K. Neumann, *Dějiny Turecka*, Praha 2010, s. 234–248; Ladislav HLADKÝ, *Historie česko-slovinských vztahů*, in: J. Rychlík et al., *Dějiny Slovinska*, Praha 2011, s. 333–356; František ŠÍSTEK, *Česko-černo-horské vztahy*, in: F. Šístek, *Dějiny Černé Hory*, Praha 2017, s. 520–536.

kulturní a civilizační misi, měl český přístup k tomuto regionu v mnohém odlišnou povahu. Vedle přebírání negativních stereotypů a pohledů určených přesvědčením o vlastní civilizační nadřazenosti, působil výrazně v českém prostředí v 19. a 20. století také motiv obdivu a hledání vzoru hodného k následování. Těžko bychom také českou ekonomickou aktivitu v regionu vykládali jako snahu o jeho hospodářské ovládnutí a jednostrannou exploataci. Navzdory sebestylizaci Čechů vůči balkánským partnerům jako pokročilejší a vyspělejší společnosti, která může ostatním být v mnoha ohledech učitelem, neopouštělo zpravidla české prostředí vědomí o vlastním periferním postavení vůči mocnějším zemím a v menších balkánských státech a národech tak vidělo především spojence pro společné úsilí o rovnoprávnost a společenský i hospodářský pokrok. Tento typ přístupu k jihovýchodní Evropě a k Balkánu je proto pro mezinárodní debatu velmi přínosný a stojí určitě za to, aby se s jeho výzkumem zahraniční vědecká veřejnost seznámila. Zahraničnímu zájemci o téma česko-balkánských vztahů na jednom místě kniha prezentuje nejen soubor nejdůležitějších faktografických údajů, koncipovaný do přehledně strukturované chronologické výkladové linie, ale také dosti detailní bibliografické informace o převážně českých balkanistických pracích, které tak dostávají šanci vstoupit v zahraničí do širšího povědomí.

Jestli však recenzovaná práce může mezinárodní odbornou obec zaujmout, je ovšem otázkou. Její encyklopedické pojetí je dosti tradiční svou strukturou, rámcovým výkladem i koncentrací na faktografický přehled. Dílu schází formulace badatelských otázek, které by se vztahovaly k obecnějším problémům sledovaným v rámci mezinárodního balkanistického bádání. Úvod a závěr rámuující práci jsou snad adekvátní pro české publikum, které rozumí tomu, že syntetické zpracování jednoho z důležitých zaměření české historické vědy je potřebné. Porozumí však úmyslům autorů zahraniční čtenář? Nebylo na místě pokusit se jej přesvědčit, že téma vztahů Čechů k balkánským zemím s sebou nese kromě nepřehledného množství blíže nevysvětlených jmen politiků, spisovatelů a překladatelů důležité podněty pro obecné otázky vztahu Balkánu a jeho obyvatel k ostatnímu světu? Odpověď na tyto pochybnosti snad dají hodnocení zahraničních recenzentů.

Akceptujme však zvolený žánr a nevyčítejme knize to, čím není. Přijměme tedy předpoklad, že například Moldavan či obyvatel Kosova má příležitost se z příslušné kapitoly poučit o vztazích České republiky a českého národa ke své zemi, stejně jako Slovinci, Chorvaté, Srbové a další obyvatelé jihovýchodní Evropy, a to každý prostřednictvím zvláštní kapitoly věnované svému národu či státnímu teritoriu.

Výchozí parametr pro zpracování recenzované knihy vycházel z encyklopedických hesel. Proto zahrnoval i vztahy ve starších obdobích, přestože až do 19. století byly vesměs nahodilé a redukovaly se na působení několika jednotlivců či na válečná tažení (pomineme-li zájem o antické Řecko nebo o Osmanskou říši). Autoři, všichni specialisté na dějiny 19. a 20. století, sice vysvětlují v úvodu, že si jsou vědomi odlišné povahy vztahů v předmoderní době i specifik předmoderních národů. Přesto se však výklad většinou nezbaví primordialistického přístupu, který, obávám se, bude v mezinárodním prostředí působit poněkud archaicky. Odvádí tak mimo jiné pozornost právě od fenoménu, který je na vztazích Čechů k Balkánu badatelsky nejpodnětnější, a který navzdory letným kontaktům v hlubší minulosti vzniká teprve s moderní érou.

Autoři deklarují, že volili při zpracování svých kapitol jednotný postup, nicméně v každé kapitole se nakonec odráží i osobní přístup, důraz na témata, jakož i vlastní interpretace každého jednotlivého autora. Kapitoly jsou tak v mnohém různé. Pochopitelně více materiálu, a proto informačně bohatší, jsou zvláště ty z nich, které sledují skutečně intenzivně probíhající kulturní výměnu, politickou spolupráci, obousměrnou migraci i oboustranný zájem. Intenzivnější a tím i hutnější jsou proto kapitoly o vztazích se Slovinci, Chorvaty, Srby či Bulhary, ale také o bosensko-českých vztazích, které mapují mnohostranné působení Čechů v této bývalé osmanské provincii v období rakousko-uherské vlády. Velmi zajímavou a nad rámec pouhého popisu výrazně vystupující je kapitola Františka Šístka o vztazích Čechů k Černé Hoře v 19. a na začátku 20. století. Pochopitelně již méně materiálu měli k dispozici autoři kapitol o vztazích s neslovanskými Rumuny nebo Albánci. Kapitola Pavla Hradečného a Konstantinose Tsivose o vztazích s Řeckem svědčí o specifickém postavení řecké, zejména antické kultury, což ovšem spadá spíše do sféry obecného zájmu o antické dějiny Řecka v evropském kulturním okruhu, jehož byla česká společnost samozřejmě součástí. Konkrétní obsah tyto vztahy nabývají teprve během 20. století, a to zejména v souvislosti s postojí Československa a KSČ k řecké občanské válce a vzhledem k přijetí několikatisícové uprchlické komunity z této země. Zcela specifickou je také kapitola Petra Kučery o česko-tureckých vztazích, která z velké části pojednává o „obrazu Turka“ v české společnosti od raného novověku po 19. století a jen velmi málo se tak týká skutečných kontaktů Čechů se světem osmanské říše nebo moderního Turecka.

Kapitoly se od sebe liší také v závislosti na tom, jak která oblast vztahů byla historiografií dosud zpracována. Dosvědčuje tak, že vztahy se slovanskými zeměmi výzkum zatím postihoval nejdůkladněji, a to nejenom v období před rokem 1989, ale také po něm. Svou roli přitom zřejmě nehraje již slovanský sentiment, který je v posledních desetiletích opuštěn či značně upozaděn, ale jazyková blízkost a tím i dostupnost pramenů a literatury pro českého badatele. Samozřejmě také český historik v bohatých vztazích s jihoslovanskými zeměmi nachází stále nová, originální témata mnohem spíše, než v případě Rumunska, Řecka nebo Albánie.

Kapitoly lapidárně ukazují, čeho bylo v české historické balkanistice v posledních desetiletích dosaženo. Pro období 90. let byl například příznačný intenzivní zájem českých badatelů o působení krajanů v Bosně a Hercegovině v letech 1878–1918. Zájmu se pak těšily například česko-slovenské vztahy, které jak pro české, tak slovenské prostředí pomáhaly v 90. letech potvrzovat přesvědčení o společné příslušnosti obou národů ke střední, nikoliv k opovrhované východní či jihovýchodní Evropě. Pozornost logicky budila zejména éra 19. a počátku 20. století, během níž Češi sdíleli s obyvateli části regionu společnou příslušnost k podunajské monarchii. Prohloubeny však byly například také znalosti o některých aspektech meziválečných československo-jugoslávských vztahů, v nichž badatelé mohli navazovat na výzkumy z předchozích desetiletí. Naopak je z knihy zřejmé, že období od roku 1945 bylo dosud zpracováno pouze torzovitě, a tak příslušné pasáže ve většině kapitol trpí poněkud tezovitostí a nejsou tak plastické jako odstavce týkající se staršího období (výjimkou jsou kapitoly o Řecku a Kypru, kde naopak vztahy teprve po roce 1945 získaly konkrétní obsah).

Jen velmi povšechně a rámcově jsou popsány vztahy po roce 1990 a to do takové míry, že příslušné pasáže někdy spíše než odborný text připomínají prospekt ministerstva zahraničí. Na jedné straně je to důsledkem dosud chybějícího výzkumu a příslušných analýz, na druhé v tom lze ovšem spatřovat i neochotu pouštět se na tenký led politicky citlivých otázek. Je škoda, že nebyla téměř vůbec problematizována proměna v charakteru vztahů se socialistickými státy v důsledku tzv. tranzice, kdy se Československo, respektive Česká republika, i její balkánští partneři v novém evropském uspořádání stávají periferií či semiperiferií západního světa. Z většiny kapitol se však čtenář dozví pouze to, že všichni shodně směřují do jasné a radostné budoucnosti v rámci euroatlantických struktur, někdo rychleji, někdo pomaleji, ale trajektorie je osudově daná a přináší pouze samá pozitiva. Do určité míry z tohoto klišé vybočuje jenom kapitola o česko-řeckých vztazích P. Hradečného a K. Tšivose, kteří si všímají i rozporuplných a nejednoznačných prvků vývoje. Poukazují tak například na to, že v českém veřejném diskurzu se v důsledku tzv. řecké krize najednou řecký stát opět stává součástí pověstného nestabilního a problematického *Balkánu*. Je proto politováníhodné, že se většina autorů příležitosti analyzovat nedávný vývoj, být na základě neúplných výzkumů a jen veřejně dostupných zdrojů, nechopila.

Velmi opatrně a v některých případech až příliš vstřícně vůči danému partnerovi se jednotlivé kapitoly věnované národům bývalé Jugoslávie a nástupnickým zemím, vyjadřují o vztazích během válečných konfliktů 90. let. Jakoby autoři považovali za nevhodné se vyslovovat ke stále citlivým otázkám. Stereotypně zmiňují humanitární pomoc, účast českých vojáků v mezinárodních ozbrojených silách, diplomatickou podporu pro secesionistické republiky a všem stejně podporu demokratického vývoje či český patronát na cestě do NATO či EU. V tomto smyslu by bylo vhodné vyzdvihnout alespoň pokus Kamila Pikala stručně nastínit českou politickou debatu a pozice české politické reprezentace i veřejnosti v období kosovského konfliktu a bombardování srbsko-černoohorské Jugoslávie. Je tedy zřejmé, že skutečná analýza tohoto dějinného údobí české balkanisty teprve čeká.

V nestejně míře autoři sledují odezvu českého zájmu na straně partnerů. Není tudíž vždy jasné, jak byl český zájem přijímán a jestli také vůbec vycházel i z druhé strany. Můžeme se tak jen domnívat, že v případě česko-tureckých či česko-řeckých, ale i česko-albánských vztahů vládla ve vzájemném poznávání značná disproporce. Takřka pro všechny kapitoly tak platí, že fenoménu vnímání českého prostředí u jednotlivých pospolitostí jihovýchodní Evropy mohl být věnován větší a zvláště vyčleněný prostor.

V rovině kulturní, zejména pak literární spolupráce se snad nikdo z autorů při výčtu překládaných spisovatelů nepozastavil nad tím, proč byla překládána z češtiny nebo do češtiny právě tato díla a tito autoři. Prosté konstatování, že některá kniha nebo film vzbudily velký zájem, nedává čtenáři žádnou představu o tom, jak dané dílo skutečně zapůsobilo a jaký tedy měla určitá národní kultura v druhém prostředí dopad. Zahraniční čtenář tak, obávám se, nepochopí naprosto zásadní změnu v postavení české kultury, literatury, hudby i divadla v řadě balkánských zemí během dvacátého století. Zatímco v jeho první polovině měla česká kultura vliv velmi silný, v poválečné době tuto roli ztratila, i když pro vzdělané publikum byla stále zásluhou několika málo tvůrců oceňována a vnímána jako podnětná.

Od devadesátých let však tato role v zásadě mizí. Česká kultura tu pozbyla auru jakékoliv výjimečnosti a stala se jen jednou z mnoha malých evropských kultur, které, mají-li vůbec co nabídnout, čelí v globalizovaném světě ostré konkurenci západních jazykových a kulturních velmocí. Z kapitol pak také nebude zahraničnímu čtenáři zřejmá skutečnost, že i v České republice sleduje kulturní dění v zemích jihovýchodní Evropy oproti minulosti jen úzce vybrané publikum.

Určitou slabinu lze rovněž sledovat v absenci vztahů ve vědě mimo oblast věd humanitních, tedy historie, literární vědy a lingvistiky. Zejména v 19. století, v první polovině 20. století, ale i v desetiletích po druhé světové válce, probíhala bezesporu intenzivní spolupráce ve velmi široké škále vědních oborů. Tuto kapitolu, která ovšem dosud není dostatečně zpracována, však většina autorů bohužel zcela pomíjí. Přitom i tato oblast ukazuje na původní úlohu českých a československých vědeckých institucí coby výzkumných center sahajících svou působností i do jihovýchodní Evropy. V druhé polovině 20. století tuto svou pozici Československo postupně ztrácelo. Naopak například Jugoslávie se v 70. a 80. letech stala pro československé vědce různých oborů vítaným oknem na Západ. Jugoslávským prostřednictvím se mohli snadněji seznamovat s nejnovějšími vědeckými poznatky z druhé strany železné opony. Vytváření mezinárodních, či *transnacionálních* vědeckých a expertních sítí je přitom v současné mezinárodní historiografii velmi sledovaným, vysoce aktuálním tématem.

Nutné je pozastavit se nad podobou anglické verze knihy. Jak jsem již předeslal, text mohl být dle mého názoru více přizpůsoben mezinárodnímu čtenáři. Jména jako Kollár, Šafařík, Čapek nebo Machar notoricky známá českému publiku, zahraniční čtenářské obci nemusí mnoho říkat. Pro anglický překlad by tak bylo vhodné některé zmíněné osobnosti charakterizovat a vysvětlit jejich význam. Úpravu by si zasloužil i úvod a závěr, který je svým vysvětlením důvodu vzniku knihy zjevně adresován českému příjemci. Mezinárodního čtenáře asi nebude zajímat, že četbou knihy se mohou poučit o dějinách vztahů čeští diplomaté nebo studenti humanitních oborů na českých vysokých školách. Překlad mohl být snad více důsledný v terminologii a v překládání některých českých jmen. Například u panovníků, kde se objevuje jak česká, tak anglická podoba jména (např. Karel IV. i Charles IV.). Myslím, že není věcně správné, pokud pro rovinu mezistátních vztahů mezi lety 1918–1992 je používáno adjektivum *Czech*, čili český, nikoliv *Czechoslovak* – československý, i když se toto zjednodušení v anglickojazyčné historické produkci tu a tam objevuje.

Původní česká publikace z roku 2010 byla dle mého tehdejšího soudu tak trochu z nouze ctnost. Vznikla jako vedlejší produkt „vztahových kapitol“ ke svazkům edice *Dějiny států* a s využitím textů, které vznikly pro *Akademickou encyklopedii českých dějin*. K tomu, aby nahradila v té době již notně letitou práci *Češi a Jihoslované v minulosti*, jí však scházely originální koncepce a promyšlenější struktura. Pro období po roce 1945 skutečně nové výzkumy tehdy buďto scházely, nebo pokud nějaké existovaly, byly až na výjimky (řecká emigrace) využity pouze referenčním způsobem, který rezignoval na analytický rozměr. Pro nejnovější období počínající lety 1989–1990 pak chyběly nejen potřebné výzkumy, ale také odvaha opustit mainstreamový výkladový rámec.

Kniha ve své anglické verzi poskytne historikům v zahraničí, badatelům v oblasti dějin jihovýchodní Evropy, kteří zpravidla neovládají český jazyk, možnost seznámit se jejím prostřednictvím s výsledky české historické balkanistiky. Bude považována za práci reprezentativní, průřezovou a podle ní bude zřejmě na mezinárodním poli posuzována i kvalita české produkce k dějinám Balkánu. Domnívám se, že jiné, tematicky užejí vymezené práce, by tuto roli aktuálně splnily přeci jen důstojněji.

Ondřej Vojtěchovský

Samantha KAHN HERRICK (ed.)

Hagiography and the History of Latin Christendom, 500–1500

(= Reading Medieval Sources, Vol. 4)

Boston – Leiden, Brill 2019, 481 s., ISBN 978-90-04-41726-7.

Vydavatelstvo Brill přichází s publikací zameranú na špecifický historický problém v stredoveku – hagiografie. Na neľahkú úlohu podať nové svetlo na problematiku životov svätých sa podujala americká historička Samantha Kahn Herrick (University of Syracuse) spolu so zámerom znova definovať tento žáner stredovekej literatúry a jeho význam pre kresťanský Západ. Publikácia vznikla v spolupráci s viacerými historikmi či literárnymi historikmi. Práca je členená na päť tematických celkov (celkovo 21 štúdií) a kladie si za cieľ analyzovať hagiografie v širokom interdisciplinárnom kontexte.

Hagiografie sú primárne spojené s uctievaním svätých a v priebehu stredoveku ich bolo vyprodukovaných niekoľko tisíc rôznej dĺžky, charakteru a kvality. Už 17. storočie prinieslo kritický pohľad na tieto texty a kultu svätcov. Ako autorka predostiera v úvodnom slove, s vývojom historickej vedy sa vyvíjal i pohľad a spôsob nazerania na hagiografie a taktiež otázka ich využiteľnosti ako historického prameňa. Znalec problematiky Hippolyte Delehaye nás totiž utvrdzuje v bollandistickej téze, že pre históriu svätca či svätcov treba využiť aj iné dostupné a hodnoverné pramene.¹ S novými metódami však historici môžu odhaliť i širší kontext, ktorý sa primárne netýka len svätosti daných osôb.

Autorka oprávnene súhlasí s názormi, ktoré tvrdia, že nie je múdre aplikovať moderné kategórie na stredoveké žánre. Pre hagiografie zrejme toto tvrdenie platí dvojnásobne z dôvodu špecifickosti žánru, ktorý zároveň odráža aj stredovekú liturgiu a zbožnosť. Pri hagiografiách, ako aj pri iných stredovekých textoch, sa vynára otázka ich autorstva, datovania, okolností vzniku či aj príbuznosti s inými textami. Autorka hovorí taktiež o tom, že hagiografie derivovali v čase a priestore, čo je potrebné zohľadniť pri ich skúmaní. Predložená práca preto chce zodpovedať aký význam majú hagiografie pre medievistov a taktiež ako ich môžu historici použiť na skúmanie minulosti.

Prvá časť štúdií analyzuje vznik a prenos textov hagiografickej povahy. Helena Birkett hovorí o procese vzniku a utvárania hagiografií na príklade dvoch textov anglickej proveniencie, „Život a zázraky svätej Begy“ a „Život svätého Bartolomeja z Farne“. Birkett

1 Hippolyte DELEHAYE, *The Legends of the Saints*, New York 1962, s. xvi.

si hneď na začiatku kladie kľúčovú otázku – odkiaľ pochádza materiál hagiografie a prečo je zostavený v predmetnej podobe. Tieto otázky sa snažila zodpovedať pri skúmaní dvoch konkrétnych hagiografických textoch z 13. storočia. Autorka hovorí o tom, že Begin život bol vystavaný na topoi a jej samotná existencia je doložená iba jedným predmetom (náramkom). Na druhej strane Bartolomejov život bol napísaný jeho súčasníkmi takpovediac z autopsie.

Oba analyzované texty sú vo vzájomnom kontraste a odrážajú tak špecifickosť i v rámci hagiografie ako samotného žánru. Autorka tvrdí, že hagiografické texty vznikali podľa určitého rámca, v prvom rade dokumentovali život (budúceho) svätca so zreteľom na kľúčové body a cnosti v jeho či jej živote. To čo pomáhalo formovať konkrétny naratív boli práve topoi, teda ustálené formalizované výrazy, ktoré konkrétného svätca či sväticu zaradili do tradície a rámca svätosti. Topoi (*loci communes*), netvorila teda iba obecné frázy ale vyplňajú i priestor, kde fakty chýbali. Birkett takisto naznačuje, že proces vytvárania hagiografie nemusel byť primárne jednoduchý. Texty totiž museli uspokojiť očakávania recipientov a takisto samotný autor sa neraz potýkal s výzvami. V živote svätcov sa mohli vyskytnúť i nesväté okamžiky. Za kľúčové tvrdenie možno považovať i to, že hagiografie nedokumentovali len životy svätcov ale taktiež odrážali históriu a identitu inštitúcií a komunít, ktoré daného svätca uctievali.

Najmä v ranom stredoveku existovala úzka väzba medzi svätcami a kláštornými komunitami, ktoré boli nimi buď založené alebo uchovávali predmetné relikvie. Laura Ackerman Smoller poukazuje na dvoch príkladoch (Bernardin zo Sieny a Vincent Ferrerský) ako môžu hagiografie zmeniť nazeranie na skutočný život, teda ako sa vyvíjal proces premeny z reálneho života na *život* svätca. Texty, ktoré vznikli ešte pred ich kanonizáciou môžu totiž ponúkať odlišný náhľad aj prístup. To bol i prípad Bernadina. Rôzne imago sa takpovediac vynorilo už pri pápežskom kanonizačnom vyšetrovaní (prípady Vincenta). Obe hagiografie nakoniec prezentujú pozmenený obraz konkrétného človeka.

Autorka chápe hagiografie ako texty, ktoré prezentujú ideálny spôsob živého náboženstva v stredoveku. Cynthia Hahn v ďalšej štúdii hovorí o obrazovej hagiografii. Iluminované rukopisy totiž môžu, ako autorka hovorí, poskytovať vzácne vizuálne svedectvo. Hoci vizuálny naratív dopĺňa text, má však svoju vlastnú integritu a jedinečnosť. Tá spočívala vo výbere scény, gestách, póze ale i voľbe farieb. Autorka v tomto konkrétnom prípade odkazuje na život svätého Wandregilisa (†668) franského svätca z Normandie. Wandregilis bol významný šľachtic na dvore kráľa Dagoberta, ktorý sa však rozhodol viesť mníšsky život, v kláštore ktorý založil. Wandregilisov kláštor Fontenelle (neskôr nazvaný Saint Wandrille) sa stal jedným z popredných ohnísk merovejskej vzdelanosti, ktorý si prostredníctvom svojich hagiografických textov, kláštorných privilégií a dôrazu na vzdelávanie zachovával merovejského ducha i v neskoršej dobe. Autorka hovorí aj o ilumináciách, ktoré napriek nekompletnosti spolu s textom dotvárajú obraz svätca.

Samantha Kahn Herrick skúma prenos apoštolských legend, presnejšie topoi späť s apoštolmi, často zvlášť so svätým Petrom. Neraz sa tak dialo v prípade svätých biskupov Franskej ríše. Ako autorka hovorí, až do 19. storočia prevládal názor o zásluhách apoštolských svätcov na christianizácii Gálie. Napokon až kritickou analýzou sa dospelo k záveru, že táto premisa nie je platná. Herrick sa však na túto záležitosť pozrela z druhej strany a teda čo

viedlo cirkevné inštitúcie, aby svoj pôvod odvodzovali od apoštolov. Porozumenie k tomu ako tieto motívy kolovali, môže odhaliť ako fungoval prenos informácií v stredoveku.

Autorka poukazuje na hagiografické texty k svätému Frontovi z Périgueux. Z Périgueux sa prekvapivo tento text rozšíril i do veľmi vzdialených kláštorov (Fulda). Dodajme, že niekedy sa vedomosť alebo informácia o svätcovi dostala i do oblastí, kde by sme to nečakali. Napríklad spomenutý Wandregilis bol uctievaný i v Uhorsku (doložený sviatok v tzv. *Habótskom kódexe* z konca 11. storočia), pritom nie je známe akou cestou sa spomínaný sviatok a s ním aj svätec dostal do Uhorska.²

Giovani Paolo Maggioni skúma nový typ stredovekých legiend, ktoré sa šírili prostredníctvom dominikánov. Jedná sa o legendy kratšieho rozsahu neraz zložené z viacerých prameňov, ktorých ukázkovým a akiste najznámejším príkladom sa stala hlavne *Legenda aurea*. Tento proces prišiel v 13. storočí s dopytom po nových textoch zodpovedajúcich kultúrnym a teologickým zmenám. Z tohto hľadiska Maggioni považuje *Zlatú legendu* za vrcholné dielo, ktoré v podsade ukončilo evolúciu hagiografie.

Druhá časť práce sa zaoberá konštruovaním nábožného života. Albrecht Diem analyzuje diametrálne rozdiely medzi skutočnými životmi a *životmi* v textovej podobe. Predovšetkým to ukazuje na príklade svätého Antona a svätého Martina. Diem hovorí o tom, že hagiografie prinášajú priehŕstie rôznych programov, preto je skôr nutné hovoriť o nich ako o forme, nie ako o žánri. Hagiorafie, ako autor ilustruje, mohli poskytovať i príklad pre rehoľné spoločenstvá či pre jednotlivcov hoci niekedy i vo výrazne odlišných podobách. Charles Mériaux hovorí o význame a úlohe hagiografie pre konkrétne cirkevné inštitúcie. Okrem zobrazenia života svätca totiž v pozadí reflektujú i spoločenské či cirkevné zmeny. Merovejská doba priniesla veľké množstvo svätých biskupov a ich životy ilustrujú i spoločenské pomery, zatiaľ čo karolínska doba tieto texty pretvorila tak aby dobovo zodpovedali novým trendom.

Catherine Saucer skúma život svätcov v stredovekej hudbe. Štúdia analyzuje, ako spev ovplyvňoval hagiografiu a vice versa zvlášť na príkladoch uctievania svätého Jána Evanjelistu a svätého Lamperta v Liège. Lampert predstavuje dokonca príklad biskupa-mučeníka, čo pre komunitu v Liège ešte znásobilo jeho postavenie. Ineke van 't Spijker píše o dopade svätca na človeka, teda na to ako sa „otlačok“ svätca a exemplum ktoré ponúka, manifestovalo na jednotlivca. Svätci, podľa van 't Spijker, totiž modelovali samých seba a aj svojich nasledovníkov.

Tretia časť práce rozoberá silu a násilie. Jamie Kreiner hovorí o stredovekej Gálii, ktorá sa stala živnou pôdou pre hagiorafie. Autorka ponúka vydarený náhľad na merovejský svet v spojitosti so vznikom hagiografických textov. Matthew Kuefler rozoberá sex a násilie v legende svätého Geralda. Z pohľadu hagiorafa, ťažko uchopiteľné aspekty, rovnako však aj pre prudérnych editorov 19. storočia, ktorí dokonca niektoré pasáže vypustili. Pri analýze týchto textov, sa však možno dostať i k viacerým možnostiam výkladu a pochopenia.

David Defries ukazuje na príklade normanského grófa Viliama z Rouen, zvaného „Dlhý meč“, ako sa mohol vyvíjať kult osoby, ktorý však nedošiel k procesu svätorečenia či kanonizácie.

2 Dragutin KNIEWALD, *A „Habóti Kódex“ (Zágrábi MR 126. kézirat) jelentősége a Magyarországi liturgia szempontjából*, Magyar Könyvszemle LXII, 1938, č. 2, s. 105.

Spontánnych, ľudových či čiastočne etablovaných kultov bez oficiálneho schválenia cirkvi, bolo značné množstvo. Jedným z tých bol i dotknutý Viliam, ktorý bol zabitý v roku 942. *Planctus* ktorý vznikol na oslavu Viliamovej smrti mal zrejme ambíciu byť hagiografickým textom a zároveň vytvoriť predvoj pre Viliamov potencionálny kult. Defreis tu ilustruje aké sú často nejasné hranice medzi kultom (oficiálnym) a vierou (bez oficiálneho schválenia).

Edina Bozóky, maďarská medievistka pôsobiaca na Univerzite v Poitiers, sa zaoberá významom relikvií a svätcov z politického hľadiska. Štúdia prehľadne ilustruje ako boli relikvie, svätci a ich kulty dôležité. Autorka spomína napríklad relikvie svätého Víta v Sasku, tu však mohla pripomenúť, že politicky dominujúca sila inštalovala preferovaný kult či patrocínium. Tak sa ocitol kult svätého Víta v Prahe, či na konci 11. storočia kult svätého Štefana, prvého uhorského kráľa, v Záhrebe.

Štvrtá časť práce je zameraná na stredoveký mestský život a spolužitie miest so svätcami. Klaus Krönert výborne ilustruje politický význam a dôležitosť kultu pre konkrétne mesto, v tomto prípade sa jedná o svätého Eucharia, prvého trevírskeho biskupa. Hagiograf, autor Euchariovho života, totiž kladol dôraz na spojenie so svätým Petrom, čím by Trevír ako biskupské sídlo získal veľkú prestíž. Na prelome 9. a 10. storočia o postavenie musel súperiť s biskupom v Metz a taktiež s remešským a kolínskym arcibiskupom. Na tomto mieste teda Krönert ukazuje, že hagiografie, i tie založené na vyfabrikovanom naratívne, mohli poslúžiť politickým účelom.

Paul Oldfield analyzuje význam kultov pre juhotalianske mestá, kde za kľúčový akt považuje uloženie relikvií svätého Mikuláša v Bari. Štúdia teda mapuje to, ako sa tieto mestá, po získaní relikvií, postupne profilovali na pútnické a kultové miesta. Adrian Cornell du Houx skúma prienik cudzích kultov a svätcov do stredovekej Luccy. Jedným z takých bol i pustovník Davino, ktorý zomrel v Luce v polovici 11. storočia a už čoskoro začal byť uctievaný ako svätý. Cudzí pustovníci totiž v tomto čase zaujali masy veriacich svojim apoštolským životom a bezprostredným nasledovaním Krista.

Ellen Arnold píše o spojitosti životného prostredia s hagiografiami. Ako autorka konštatuje, v minulosti sa tieto texty nepovažovali za relevantný zdroj k problematike životného prostredia. Tu autorka poukazuje na to, že svätci žili v konkrétnom prostredí, neraz v takom, ktoré ich formovalo. Arnold však taktiež nabáda vedcov, aby využili hagiografie i k skúmaniu nenáboženských aspektov či už týkajúce sa prírody či stredovekej každodennosti.

Posledná časť publikácie si všima genderovú otázku a taktiež koncept zdravia a krásy. Emma Campbell skúma sociálne normy, napríklad i koncept manželstva, čo malo dopad na vývoj hagiografie. Ako je známe, niektorí svätci či svätice odmietli manželstvo (v staršom období s pohanmi) a neskôr, kvôli tomu, aby plne oddaní Bohu. Autorka konštatuje, že stredovek bol pomerne striktný na rodové a sociálne normy. Otázka však vyvstáva ako nazerať na svätcov, ktorí sa vyčlenili zo spoločnosti. Autorka ponúka niekoľko príkladov, kedy svätci prešli takouto premenou a rozhodli pre manželstvo s Kristom či Pannou Máriou.

Katherine J. Lewis rozoberá Život svätej Kataríny Alexandrijskej (v anglickom preklade z 15. storočia) v spojitosti s ideológiu maskulinity v neskorostredovekom Anglicku. Autorka skúma aká bola percepcia tohto textu v silne patriarchálnej anglickej spoločnosti. V tomto texte totiž Katarína nesie cnosti, ktoré primárne patrili mužom –

teda múdrosť, silu či miernosť charakteru. Priestor je venovaný Kataríne aj ako patrónke obchodníkom, svätica totiž mohla zosobňovať mužské cnosti vhodné nasledovania.

Sara Ritchey sa zaoberá aspektami zdravia a liečenia v hagiografických textoch. Choroby a ich následné, ako inak zázračné uzdravenie, sú samozrejme výrazne späté s hagiografiami. Autorka hovorí aj o stave bádania v tejto oblasti. J. K. Kitchen sa venuje svätým pozostatkom a ich uctievaniu. Relikvie boli totiž materiálnym svedectvom o živote a smrti svätcov, teda o tom čo sa mohli veriaci dozvedieť z ich legiend. V relikviách bola totiž istá sila konajúca zázraky a tiež sa mohla stať teologickou zbraňou, ako na to autor poukazuje na pozostatkoch svätých Gerváza a Protáza ich slávnostného translatio organizované milánskym biskupom Ambrózom. Autor píše aj o ďalších príkladoch zachovaných tiel svätcov, ktoré boli podľa prameňov akoby spiace či premenené na sochy. Záverom autor sumarizuje, že hagiografie „ošatili“ mŕtve a krehké telo istou rétorickou stratégiou.

Predložená práca prichádza s novým pohľadom na zložitý a mnohohrstevný stredoveký fenomén hagiografií. Autori formulovali nové myšlienky a s nimi zároveň nové interdisciplinárne metódy nazerania na túto problematiku. Možno je šťastie na škodu veci, že autori sa nedotkli i hagiografií z periférie kresťanského západu napr. z Čiech, Uhorska či Poľska a takmer výhradne sa sústredili na dnešnú západnú Európu.

Peter Bučko

Michal TĚRA

Kyjevská Rus. Dějiny, kultura, společnost

(= Russia Altera, svazek 34)

Červený Kostelec, Nakladatelství Pavel Mervart 2019, 721 s., ISBN 978-80-7465-413-8.

Historik a slavista Michal Těra je českému publiku již dobře znám jako odborník na problematiku středověké Rusi. Řadou studií a překladů staroruských pramenů si připravil půdu pro monumentální dílo pod názvem *Kyjevská Rus: Dějiny, společnost, kultura*. Zaplnil tak prázdné místo české historiografie, neboť dosud musel český čtenář, dychtící po moderní syntéze dějin Kyjevské Rusi, sáhnout po cizojazyčné literatuře. Ucelený novější výklad dějin Kyjevské Rusi, nezatížený ideologií, mohlo publikum nalézt spíše jako součást prací přehledového charakteru.¹ Od vydání Grekovovy Kyjevské Rusi z roku 1953 se tak českému čtenáři dostává do rukou první komplexní monografie na toto téma.

Kniha je členěna do 14 kapitol. Její koncepce je promyšlená a přehledná. Je třeba ocenit zejména práci s prameny, které autor nechává promlouvat ve velmi hojné míře. Čtenářsky přívětivé je vkládání citace jejich původního znění do poznámky pod čarou. Autor vydal již dvě překladové edice staroruských pramenů, jeho podrobná obeznámenost se staroruskými písemnými památkami je zřejmá.² Kapitoly mají bohatý obrazový

1 Např. Jarmila BEDNAŘÍKOVÁ – Aleš HOMOLA – Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Stěhování národů a Východ Evropy: Byzanc, Slované, Arabové*, Praha 2013.

2 Viz Michal TĚRA (ed.), *Vyprávění o minulých letech: Nestorův letopis ruský*, Červený Kostelec 2014; TÝŽ (ed.), *Svatí a bříšníci: staroruská literatura 11.–12. století*, Červený Kostelec 2015.

doprovod, na začátek každé z nich je vložena mapa příslušné oblasti v daném období, která čtenáři usnadňuje orientaci v čase a místě. V prvních 11 kapitolách je chronologicky popsána historie východoevropského prostoru ve středověku, zbývající kapitoly se věnují společnosti, náboženství a písemné kultuře Kyjevské Rusi. V některých případech, zejména v první části knihy, na sebe kapitoly ne vždy zcela organicky navazují, dílo tak působí spíše jako sbírka jednotlivých studií.

První kapitola výkladu dějin Kyjevské Rusi začíná poněkud netradičně, a to popisem Indoevropanů ve východní Evropě ve 3. tisíciletí př. n. l. Právě Indoevropanům a jejich dědictví přikládá autor ve své práci velký význam. Z komparativního hlediska se jeví tento přístup jako vhodný vzhledem k torzovitosti písemných pramenů pro starší období ruských dějin. Z hlediska interpretace by možná byla namísta větší opatrnost, zejména při mnohačetném užití tezí G. Dumézila o indoevropské trojfunkčnosti.³ Jeho teze jsou rozvíjeny napříč celou knihou (ačkoliv Dumézil není uveden ani v rejstříku, ani v seznamu literatury). Přestože se jedná o pouhé hypotézy, je z knihy dobře patrná autorova sympatie k nalézání společného indoevropského dědictví ve staroruské společnosti. Zmínit je třeba také autorovu obeznámenost s archeologickými výzkumy, které dokáže čtenáři srozumitelně zprostředkovat.

Ve druhé kapitole se autor zevrubně věnuje problematice slovanské etnogeneze. Text nese určité znaky polemiky. Prostor je zde věnován především tezím badatelů slovanského jazykového okruhu. Oproti tomu názory současných západních badatelů, usilujících o jistou revizi (jako např. F. Curta či P. Barford), jsou autorem spíše zpochybňovány coby „módní relativismus a postmoderní přístup k identitě, zejména etnické, kulturní a národní“.⁴ Názorům, které se vyslovují proti samotnému konceptu etnogeneze, není věnována téměř žádná pozornost.⁵ Zatímco „revizionistické názory“, jejichž předním zástupcem je pro autora především F. Curta,⁶ jsou odmítnuty zejména na základě jazykovědných studií, archeologickým otazníkům, jako je hledání výraznějších archeologických změn v hypotetické pravlasti Slovanů po jejich odchodu, se autor spíše vyhýbá.

Třetí kapitola je věnována popisu turkických národů ve východní Evropě. Je třeba upozornit, že u hojně prezentovaných řeckých, arabských, hebrejských a severogermánských pramenů se jedná o překlad překladu z ruských či polských edic, což ostatně autor sám zmiňuje v úvodu práce. Obsahem čtvrté kapitoly jsou aktivity skandinávských Germánů ve východní Evropě. Povaha táhlého sporu normanistů s antinormanisty je zde shrnuta krátce a srozumitelně, i když stručnost popisu tohoto spleťového historiografického problému je v určitém kontrastu s rozsahem pozornosti věnované problému etnogeneze Slovanů ve středověku.

V páté kapitole autor popisuje unifikaci staroruského státu v 10. století, brilantně prokazuje své znalosti odborné literatury a staroruských pramenů a podává kompletní

3 Srov. Georges DUMÉZIL, *Mýty a bohové Indoevropanů*, Praha 1997. Souhrn Dumézilovy tvorby podává výstižně Břetislav HORYNA – Helena PAVLINCOVÁ, *Dějiny religionistiky: antologie*, Olomouc 2001, s. 124–130.

4 M. TĚRA, *Kyjevská Rus. Dějiny, kultura, společnost*, Červený Kostelec 2019, s. 60.

5 Proti termínu „etnogeneze“ se vyslovil již Charles R. BOWLUS, *Ethnogenesis Models and the Age of Migrations: A Critique*, *Austrian History Yearbook* 26, 1995, s. 147–164.

6 M. TĚRA, *Kyjevská Rus*, s. 75.

výčet možných výkladů tohoto temného období dějin Kyjevské Rusi. Šestá kapitola ukazuje budování ruského raně středověkého státu za Vladimíra a proces christianizace Kyjevské Rusi. Autor zde sice pečlivě reflektuje středoevropské a české dějinné konotace, nabízí se však otázka, proč přitom nepřihlíží také k výsledkům české historiografie. Tento aspekt je patrný i v jiných částech knihy, a to zvláště v případech, kdy jsou zmiňovány přímo české souvislosti (jako odkaz Velké Moravy, aktivity českých knížat a králů či kontakty na Sázavský klášter). Takřka systematické opomíjení české medievistiky je překvapivé zejména proto, že autor Kyjevskou Rus typologicky řadí do skupiny „středoevropských států“ a vidí v jejím vývoji mnoho analogií k Čechám, Polsku či jihoslovanským státům.

Tématem sedmé kapitoly jsou bratrovražedné války Vladimírových synů, vláda Jaroslava Moudrého, zapojení Kyjevské Rusi do vrcholné evropské politiky a rozvoj staroruské kultury a písemnictví. Osmá kapitola popisuje dynastické spory mezi syny a vnuky Jaroslava Moudrého a následnou úspěšnou vládu Vladimíra II. Monomacha, kterou autor hodnotí jako jistý vrchol Kyjevské Rusi. Výklad dále zmiňuje vládu Mstislava a Jaropolka, boje o trůn a počátek dezintegrace Kyjevské Rusi ve 12. století, resp. rozpad říše Rurikovců na několik lokálních dynastií. Devátá kapitola nejprve shrnuje strukturální změny na Rusi ve 12. a 13. století a pokračuje popisem dějin jednotlivých ruských zemí. Desátá kapitola se věnuje vztahu Kyjevské Rusi s turkickými kočovnými kmeny Pečeněhů, Oghuzů a Polovců. Jedenáctá kapitola uzavírá politické dějiny Kyjevské Rusi vpádem Mongolů, přičemž se zde opět nabízí otázka, proč autor nezmiňuje také české studie zabývající se vládou Alexandra Něvského. Následky mongolského vpádu a aktivity ruských knížat v sousedství Zlaté Hordy jsou časově dovedeny zhruba do roku 1300.

Dvanáctá kapitola líčí proměny staroruské společnosti, jejích struktur a forem knížecí vlády; zabývá se také charakteristikou hospodářství, obchodu, práva a specifik městského života. Třináctá kapitola přibližuje čtenáři podobu křesťanství na staré Rusi. Je zde popsán vývoj církevní organizace a správy, podoba náboženského života a kultu. Pozornost je věnována také křesťanskému umění a architektuře. Poslední, čtrnáctá kapitola se podrobně zabývá písemnictvím Kyjevské Rusi, opomenuta není ani numismatika či epigrafika. Závěr knihy je věnován národnostní problematice a odkazu Kyjevské Rusi. Čtenáře jistě potěší, že kniha obsahuje tři samostatné rejstříky.

Rozsáhlé dílo Michala Téry představuje zásadní přínos pro českou historickou vědu. Měl by se s ním obeznámit každý zájemce o východoevropské dějiny a kulturu. Kniha má promyšlenou koncepci a je zpracovaná čtivou formou. Jedná se o historické dílo, nabízející čtenáři řadu neotřelých hypotéz. Ty přitom nejsou podávány jako nezvratné teze, neboť autor vždy nabízí široký výčet možných interpretací a teorií, a to i v případě, kdy dává najevo své vlastní preference. Térova argumentace je vedena smysluplně a s chladnou hlavou, může posloužit jako dobrý podnět pro další výzkum. Rozsáhlá publikace posiluje recepti nejnovějšího zahraničního bádání, které autor již částečně zprostředkovával svými překlady.⁷ Jeho práce s písemnými prameny je precizní. Velkým kladem je i jeho interdisciplinarita – zejména co se týče oblastí jazykovědy, religionistiky, etnologie a archeologie.

Martin Šenk

7 Viz Sergej A. IVANOV, *Byzantské misie, aneb, je možné udělat z „barbara“ křesťana?*, Červený Kostelec 2012; Boris N. FLORJA, *Církevní rozkol a slovanský svět*, Červený Kostelec 2014.

Marek CETWIŃSKI

Śląski mikrokosmos. Studia nad Księgą henrykowską

Biblioteka Długosza, tom 2

Częstochowa, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza 2020, 295 s.
ISBN 978-83-66536-05-0.

V odborné literatuře není pochyb o tom, že ve 13. století proběhly události a procesy, které zásadním způsobem proměnily hospodářskou, sociální, etnickou a krajinnou podobu zemí středovýchodní Evropy, tehdy pod vládou Přemyslovců, Piastovců a Arpádovců. České země a Slezsko přitom odehrály svým způsobem vzorovou modelovou roli v tomto dlouhodobém civilizačním trendu, který ještě pokračoval ve východnějších regionech po celé 14. století. O charakteru tohoto vývoje se občas hovoří v „dichotomických“ zkratkách,¹ jako o revoluci (městské, agrární, feudální, kulturní), která změnila pronikavě životy ve společnosti (a přinášela „germanizaci“, v tradičních nacionálních pohledech), nebo protikladně, v širším záběru, jako o evoluci, která vlastně jen doplňovala potřebné technické inovace a odborné pracovní síly (*melioratio terrae*) národních monarchií.

Za hranice zkratkovitých formulací nás však mj. přivádějí některé zakladatelské kroniky „kolonizačních“ cisterciáckých klášterů, objasňující problémy i pocity jedinců „života ve změnách“, často z hlediska pojetí vzdělaných a znalých osobností.² V Čechách máme v tomto ohledu k dispozici kroniku žďárského kláštera Jindřicha Řezbáře³ a první část (51 kapitol prvního dílu, do r. 1314) *Zbraslavské kroniky* bývalého opata Oty.⁴

- 1 Srov. úvahy Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna Čech ve 13. století jako předmět archeologického výzkumu*, in: Kultura średniowiecznego Śląska i Czech, Miedzynarodowe sympozjum 3, „Rewolucja“ XIII wieku, Wrocław 1998, s. 9. – Právě památky z 13. století inspirují k tradiční spolupráci českých a slezských odborníků (dříve např. sborník *Z badań trzynastowiecznej architektury na Śląsku i w Czechach*, Wrocław 1981).
- 2 Pojem („německá“) „kolonizace“ zde užíváme v užším významu pro období plánovitého, systematického klucení lesů (vyměření lánů), které bylo spojeno s přeshraniční migrací a obvykle rezonovalo se změnami v centrech a prostředí elit (urbanizace, hradní kultura). Osidlování krajiny ovšem probíhalo v příhodnějších polohách již od 11. století a nucené přesuny obyvatel rovněž patřily k územní mocenské politice již od nejstarších („kmenových“) dob. Z obsáhlé literatury Julius LIPPERT, *Social- Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit*, 1–2, Prag – Wien – Leipzig 1896–1898; Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2012.
- 3 *Cronica domus Sarensis: Maior et Minor*. Přetisk edicí z let 1964 a 1969, úvod Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ, edice a překlad Rudolf MERTLÍK (kronika větší, s. 19–87) a Metoděj ZEMEK (kronika menší, s. 91–101); k dějinám kláštera nověji Pavel ELBL, *Cisterciácký klášter ve Žďáru nad Sázavou – Fons Mariae Virginis*, in: Cisterciáci na Moravě, red. Miloslav Pojsl, Olomouc 2006, s. 143–165; Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142–1420*, díl 3, Praha 2018, s. 82–145.
- 4 *Chronicon Aulae Regiae*, ed. Josef Emler, *Fontes rerum Bohemicarum* 4, Pragae 1884, s. 3–334; český překlad *Zbraslavská kronika* (úvod Zdeněk FIALA, překlad František HEŘMANSKÝ, verše Rudolf MERTLÍK), Praha 1975. Z četné literatury Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Chronicon Aulae Regiae jako klášterní kronika*, *Marginalia historica* 5, 2002, s. 307–355; TÁŽ, *Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142–1420*, díl 3, Praha 2014, s. 202–293; Josef ŽEMLIČKA, *Krajina*

Ve Slezsku představuje výjimečný příklad tzv. *Knihy henrykovské*,⁵ kronika kláštera v Henrykově, jejíž první díl sepsal opat Petr (do r. 1273) a druhý neznámý pokračovatel (kolem r. 1310). Proces založení tohoto kláštera, filiálního k slezskému klášteru v Lubiąži, byl dovršen za přítomnosti tří biskupů dne 6. 6. 1228 (souhlas knížete byl získán již roku 1222, souhlas generální kapituly v Cîteaux 1225). Klášter vznikl dílem knížecího notáře Mikoláše († 30. 11. 1227), který mu věnoval své pozemkové držby.

Rukopis *Knihy henrykovské*, nalézající se ve vratislavském Arcidiecézním muzeu, byl na žádost Polska dokonce zapsán v roce 2015 na listinu UNESCO mezi „památky světa“. O to se nechtěně zasloužil *quidam Boemus nomine Bogvalus* svým výrokem ke své ženě „brousíci“ (rozemílající) ručním kamenným žernovem obilí „*in Polonico: Day, ut ia pobrusa, a ti poziwai*“⁶ (přibližně: dej mi ten žernov, ať já pobrousím, a ty odpočivej, ev. podívej se). Pro polské prostředí to je emotivní moment: jedná se o první písemně doloženou polskou větu. Marek Cetwiński k tomu ovšem se svým typickým lehkým sarkasmem poznamenal, že jde o výrok, zapsaný německým mnichem s odstupem času, a spíše v rámci dehonestace onoho Bohuchvala v rámci majetkových sporů. (Mohli bychom si ale také představit, že manželé spolu spíše hovořili původním *slezským* kmenovým jazykem).

Obecně uznávaná unikátní hodnota *Knihy henrykovské* tkví ovšem v její struktuře, kdy je text po úvodní části o založení kláštera tematicky rozdělen do kapitol podle jednotlivých vlastních lokalit. Zde jsou vysvětleny pro potřeby možných budoucích právních sporů okolnosti nabytí těchto statků a citovány listiny, které potvrzují výslednou držbu. Lze říci, že opat Petr i jeho nástupce zde odvedli práci za soudobé historiky. S tímto konstatováním se však Marek Cetwiński jako kreativní historik nespokojuje; nejde mu o faktografii klášterních držav, nýbrž sleduje opomíjené filosofické koncepty autorů kroniky, při prosazování vlastního pojetí smyslu klášterní fundace, jako předobrazu obce boží, v rámci interpretace vývoje společenské struktury v průběhu 13. století. V tomto rozporném kontextu mezi ideálem a sociální realitou také Cetwiński vysvětluje postavení původně českých Brukaliců a smysl oné okřídlené Bohuchvalovy věty.

Cetwiński je v polské historiografii svým kritickým postojem vůči národním tradicím, fobiím a frázím tak trochu *enfant terrible*; před schematickými koncepty či módními teoriemi dává přednost v dílčích studiích vtipné pramenné analýze, která poukazuje na reálné obecnější souvislosti.⁷ Dějiny Slezska jsou pro Cetwińského zajímavým komparativním zdrojem díky exponovanosti tohoto území: prokázal to např. v knížce esejí

z lodi spatřená. Inspekční cesta Václava II. z Prahy vzhůru po Vltavě, in: Krajina jako živé jeviště, Praha 2012, s. 23–40.

5 Latinská edice s přílohami Gustav Adolf STENZEL, *Liber fundationis claustris s. Mariae in Heinrichow*, Breslau 1854. Nová edice i s faksimilií jediného pečlivě přepsaného rukopisu *Księga henrykowska. Liber fundationis claustris sancte Marie Virginis in Heinrichow*, úvod a polský překlad Roman GRODECKI (pův. vydání 1949), 2. vyd. (red.) Józef PATERA, pod patronací Henryka Gulbinowicze, úvod do 2. vydání Józef a Jacek MATUSZEWSKI, Wrocław 1991.

6 *Księga henrykowska*, s. 147; viz též faksimilie, fol. 24r.

7 Bibliografii prací M. Cetwińského přináší sborník k jeho poctě (i s příspěvky českých historiků) *Klio viae et invia. Opuscula Marco Cetwiński dedicata*, Warszawa 2010, s. XVII–XXXIV.

Historia i polityka.⁸ Celou řadu studií a konferenčních referátů věnoval Cetwiński vývoji šlechty od 12. do 14. století,⁹ písemným pramenům a zejména *Knize henrykovské*. Právě soustředění a doplnění těchto textů do knižní podoby nám přináší komplexní autorův pohled na mikrokosmos Slezska v době modernizační metamorfózy.

Autor metodicky ukazuje, jak číst *Knihu henrykovskou* jako osobitou dobovou výpověď. Své výklady začíná od analýzy duchovního poslání kláštera, ale pro přehlednější prezentaci vnějšího rámce událostí je vhodnější postupovat od závěrečných částí (V. *Civitas terrena*, IV. *Orbis hominum*), kde Cetwiński sumarizuje svědectví o mocenských a právních poměrech světské sféry. Základní otázkou je panovnické postavení Piastovců – zda vládli „absolutisticky“ a rozhodovali více méně svévolně, nebo zda ve veřejném prostoru fungovala spoluvláda, či dokonce převládala svévole „mocných“ (velmožů, rytířů, bojovníků, úředníků – beneficiářů). Můžeme připomenout, že někteří autoři (zejména v 19. století) spojovali nástup Piastovců v Polsku s rozbitím dosavadních slovanských svobod a znevolněním obyvatelstva.

S „polským nevolnictvím“ mělo kontrastovat svobodné postavení německých poddaných v období kolonizace.¹⁰ V uznávané monografii Benedykta Zientary ze 70. let byla představena vláda knížete Jindřicha I. Bradatého (1201–1238, získal i vládu v Krakově)¹¹ jako reformní a absolutistická,¹² mj. podle citace v *Knize henrykovské*, kdy starý kníže říká svému stejnojmennému synovi a všem *nobiles*, že může potvrdit či odmítnout (*velle, nolle*) každé rozhodnutí svých poddaných (a proto potvrzuje zakladatelské věno kláštera; zakladací listina však chybí).¹³ Kronikář v uvedeném případě vyzdvihuje oba Piastovce jako další zakladatele kláštera, což mělo určitý praktický důvod: samotný notář Mikuláš držel své majetky vlastně jen doživotně.

Další líčení událostí podle henrykovské kroniky však ukazuje, že knížetem garantovaná území, většinou lesy táhnoucí se k „Českým horám“, zabrali nebo ovládali

8 Marek CETWIŃSKI, *Historie i polityka. Teoria i praktyka mediewistyki na przykladzie badan dziejów Śląska*, Kraków 2008.

9 TÝŽ, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Pochodzenie – gospodarka – polityka*, Wrocław 1980; TÝŽ, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Biogramy i rodowody*, Wrocław 1982; dílo, které je možné označit za dějiny slezské společnosti, zachycuje všechny významné osobnosti Dolního Slezska do r. 1300. O rodových a erbovních pověstech Marek CETWIŃSKI – Marek DERWICH, *Herby, legendy, dawne mity*, Wrocław 1987.

10 Marek CETWIŃSKI, „Paradigmat Stenzla“: *historia w służbie polityki*, in: *Historia i polityka*, s. 53–121.

11 Genealogii slezských knížat přináší Kazimierz JASIŃSKI, *Rodowód Piastów śląskich*, Kraków 2007; předmluva Tomasz JASIŃSKI.

12 Benedykt ZIENTARA, *Henryk Brdaty i jego czasy*, Warszawa 1975; recenze Marek CETWIŃSKI, „Sobótka“ 31, 1976, s. 487–493; dále Karol MODZELEWSKI, *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego. X–XIII wiek*, Wrocław 1975 (druhé, pozmeněné vydání Poznaň 2000); kriticky Jerzy MULARCZYK, *Władza książęca na Śląsku*, Wrocław 1984. K tehdejší českým analogiím Stanisław RUSSOCKI, *Protoparlamentaryzm Czech do początku XV wieku*, Warszawa 1973; Dušan TŘEŠTÍK, *Proměny české společnosti ve 13. století*, Folia Historica Bohemica (FHB) 1, 1979, s. 131–154; Vratislav VANÍČEK, *Šlechta a český stát za vlády Přemyslovců*, FHB 12, 1988, s. 65–107.

13 *Ksiąga henrykowska*, s. 113.

jiní mocní mužové, někdy též polští sedláci (*rusticus Quetik* – dočasně oblíbenec knížete, zakladatel Kvítkovic; rod knížecího sedláka Koláče sídlil v *castellu*),¹⁴ ale objevují se také osobnosti z Čech (Bohuchval, Miroslav, Držislav). Aby si klášter majetky udržel, byl nucen přijmout ochranu mocného souseda, Alberta I. z Brodu. Byl to typický velmož doby proměn: syn německého rytíře či ministeriála (*de genere Czurbanorum a Thetonia*) a valonské nevěsty z městské aglomerace Vratislavi, později podstolník, lovčí a manžel neznámé dcery rytíře Dzierzka (Dzirzykraj), který byl příbuzný biskupa vratislavského Tomáše I., pocházejícího „z nejurozenějšího slezského rodu“.¹⁵ Albrecht se pokládal také za příbuzného notáře Mikuláše¹⁶ a pokládal se z tohoto důvodu za fojta (*advocatus*) kláštera.

Ale i vzdělaný notář Mikuláš (pocházející z malopolského rodu), jak ukazují Cetwiński, získal své majetky vlastní inherencí do sporných území či držav v průběhu výkonu své funkce. Znemožnil také záměr knížete na zbudování kolonizačního dvora v Henrykově. Ne nadarmo připodobňuje kronikář postavení „nejvyššího“ notáře Mikuláše k pozici starozákonního Josefa na faraonově dvoře!

Pozice vládce se ještě zhoršila po smrti knížete Jindřicha II. Pobožného v bitvě u Lehnice (9. 4. 1241). Vládcem zpusťšeného Dolního Slezska se stal mladý Boleslav II. Rogatka (1241–1278). První henrykovský opat Bodo marně navštěvoval *colloquia generalis* knížete a baronů,¹⁷ aby protestoval proti založení nové vsi Schönwald¹⁸ v lesích, které měl již „před Mongoly“ potvrzené od knížete; nakonec se k Rogatkovi po několika letech dostal protekcí. Mocný soused Piotr Stoszowic ale nový výrok knížete a úředníků ve prospěch kláštera zsměšnil, cítil se zřejmě také v právu. Nakonec spor urovnal Albert (Bodo musel Piotrovi postoupit 14 lesních lánů). Když opat Bodo nechal klučit schönwaldský les, dostal se do dalšího konfliktu s rytířem Přibkem, který začal mýtit okolní lesy v oblasti pohraničního hvozdu zvaného *přesečka*. Jak vysvětlil kronikář, přesečka bylo označení hvozdu, který ohraňoval celé Slezsko a za „starých knížat“ se v něm nesmělo kolonizovat.¹⁹ Také tento spor vyřešil Albert.²⁰

14 K postavení sedláků zejm. s. 169–181, 230–233.

15 M. CETWIŃSKI, *Śląski mikrokosmos*, např. s. 187.

16 *Był to pierwszy znany związek rycerski oparty na fikcyjnym pokrewieństwie*, uvádí M. CETWIŃSKI, *Rycerstwo* 2, s. 63; systém polské šlechty se odvíjel odlišně od konvencí, které převládaly v českých nebo německých zemích.

17 *Księga henrykowska*, s. 142.

18 Petr Stoszowic z Piotrowic dal jméno nové vesnici (*Sconewalde*) na radu šoltýse Siboda proto, že byla založena na území dvou krásných lesů (*pulcherrima silva*), Budšova a Rudné, dozvídáme se detailně z henrykovské kroniky; *Księga henrykowska*, s. 142.

19 Diskusní analogie známe z tehdejších Čech, např. založení hradů Rožmberka nebo Rýzmburka, která navazovala na předchozí kolonizační pronikání v oblasti „přeseky“. Tomáš DURDÍK – Jan KLÁPŠTĚ, *Dva pohledy na počátky hradu Riesenburku*, *Archeologické rozhledy* 44, 1992, s. 266–276; Vratislav VANÍČEK, „Právo na brad“ a bradní regál – *hodnocení souvislostí revindikačních sporů ve 13. století v českých a alpských zemích*, in: *Zamki i przestrzeń społeczna w Europie środkowej i wschodniej*, red. Marcel Antoniewicz, Warszawa 2002, s. 24–50.

20 *Księga henrykowska*, s. 146.

Spíše k vyvážení nepohodlné závislosti na Albertovi zdůrazňoval kronikář Petr spoluúčast dvou knížat Jindřichů při fundaci.²¹ Cetwiński však upozorňuje, že autor kroniky nezmiňuje, že Jindřich Bradatý zemřel v církevní klatbě, a že Jindřich Pobožný se k ní rovněž blížil (důsledek utlačování vratislavských biskupů); přitom sám Petr pomáhal jako spojka biskupovi, kterému kníže zablokoval styk s diecézí. Podstatné pro etické hodnocení činů má být jejich intence, která určuje, zda jsou zlé či dobré, vysvětluje Cetwiński pohledy opata Petra s odkazem na filosofii Petra Abelárda.

Také knížete Boleslava II. Rogatku vnímá kronikář Petr spíše pozitivně, přes jeho pochybnou pověst. Mladý Boleslav měl provokativní, často poněkud infantilní vystupování (*iuvenialia loca*); nechal např. lučištníka střilet šípy do jezera. Podle názoru Cetwińského se jednalo jak o vagantský humor, mj. posměch z filosofických zásad tzv. realistů (jsoucnost idejí), tak o svého druhu obranu hraným šilenstvím, kterou přirovnal k chování divadelní postavy Hamleta. Rogatka se cítil ohrožený odůvodněně: nepouštěl k sobě neznámé lidi, jeho dům měl tajné vchody, a přesto byl nakonec unesen skupinou rytířů. V pozadí stály, jak naznačuje kronika, velmožové z okruhu jeho mladšího bratra Jindřicha III. Bílého, ale také zrádci, jejichž jména kronikář pro jistotu nezapsal. Cetwiński předpokládá, že mezi nimi byli sousedé kláštera, především Albert z Brodu, který předtím přišel o fojství nad Henrykovem (ale Jindřich III. ho zase jmenoval kastelánem vratislavským).²²

Cetwiński razí názor, že do spektra slezského mikrokosmu patřili také Čechové. *Kníha henrykovská* věnovala pozornost rodu Brukaliců. Jeho zakladatel Bohuchval dostal od prvního slezského knížete Boleslava I. Vysokého (1163–1201) „zemi do čtyř volů“ (*de terra ad quatuor boves*) a svou držbu v Brukalicích dále rozšiřoval na blízké neosídlené území. Potomci Bohuchvala si majetky rozdělili a postupně Brukalice ztratili (do 1262).

Klášter čelil kolem r. 1255 nárokům dvou vnuků Bohuchvala, Bohuše a Pavla, *milites*, kteří se nadto pokládali za *krewniaky* poznaňského biskupa Pavla, jenž byl zase příbuzným zakladatele kláštera notáře Mikuláše. To byla poněkud ohrožující okolnost; polské *pokrewieństwo* (*cognatio*) totiž umožňovalo pozdější nároky příbuzných na dříve již prodaný majetek. Probošt (*praepositus*) vratislavských kanovníků augustiniánů a zakladatel kanonie v Kamieńci (později cisterciácký klášter) Vincentius (syn stolníka Jaroslava z rodu Pogorzeli) poradil opatu Bodovi (v jiném sporu), aby měli v klášteře znalce polského právo; „vy, *Teuthonici*, plně nechápete, co je *patrimonium*, a čím se liší od darů knížete“.²³

Opaté se vyrovnávali s neklidnými rytíři různými dary (v tomto případě vzdálená půda, peníze, dobytek, plášť), ale v klášterní knize se také snažili snížit prestiž Brukaliců.²⁴ Ironická dehonestace se týkala manželky Bohuchvala, kterou kronikář označil za *filiam*

21 Henrykov vytvořil notář Mikuláš získáním starší vsi Henrykov (název dle místního rytíře), zábohem vsi Janušov (po smrti rytíře Januše) a půdy vesničanů v Žukově (podle zabitého *rustica* Žuka, lidé se rozprchli). Porazil magický (*famosé*) strom, javor, pod kterým pramenil potok, a spojenou lokalitu pojmenoval podle starého knížete Jindřicha; *Księga henrykowska*, s. 118–119.

22 M. CETWIŃSKI, *Śląski mikrokosmos*, s. 251–258, 263–272.

23 *Księga henrykowska*, s. 136; na majetky získané od knížat neměli při jejich prodeji příbuzní nárok.

24 Příběh rodu Brukaliců shrnul Marek CETWIŃSKI v menší publikaci *Day, ut ia pobrusa... Ze świata Księgi henrykowskiej*, Forum kultury historycznej 3, Wrocław 2020.

cuiusdam clerici, rusticam grossam et per omnia ineptam,²⁵ ve výstižné parafrázi Cetwińského *to nieokrzesana prostaczka, głupia, leniwa i niezdarzna córka jakegoś klerika*.²⁶

Opat Petr byl zřejmě „nepřítelem žen“, dokládá Cetwiński (kronika žádné ženské jméno neuvádí, ani svatě Hedviky, opat bojuje proti tančícím ženám na okraji nově kolonizované vesnice v blízkosti kláštera), a podle Cetwińského výkladu oné známé polské věty vlastně Bohuchval při mletí obilí své zcela nemožné (*inepta*) ženě sděluje: „nech toho, a podívej se, jak se to dělá“.²⁷ I když samotné uvedení Bohuchvala jako mlynáře je možná tendenční, Cetwiński také pomýšlí na rodový erb; „mlynář v pustině“ se objevuje jako předek v rodových pověstech Toporů či Rogalů.²⁸ Polský citát je tedy spíše dokladem regionální pověsti (třeba i o původu názvu vsi), než zápisem údajného dávného výroku.

Henrykovská kniha zachycuje ještě další české sousedy, rod velmože Držislava z Byczene (u hranic s Kladskem), který založil na německém právu ves Czerńczyce (jižně od Henrykova); vratislavský stolník (Jindřicha III.) Držislav byl manželem sestry kancléře Bernarda z Kamenice, pozdějšího míšeňského biskupa. Etnickou pestrost v nevelkém prostoru v povodí říčky Olavy doplňuje Žid Merklin z nového města Minstrberka.²⁹

Éru bouřlivé kolonizace kronikář Petr nijak nevítá, vzpomíná melancholicky na staré dávné časy, které zhatil mongolský vpád. V oddíle *Część II: Doctrina Christiana*, Cetwiński přibližuje, jak se mniši henrykovského kláštera identifikovali se svým posláním. Jejich uvedení do pustých oblastí bylo boží inspirací, proto vlastně odešel notář Mikuláš z rodného Malopolska, a duchovní motivy vedly i Piastovce k podpoře kláštera.

V závěrečné úvaze přirovnává Cetwiński proměny tehdejšího Slezska ke stavbě věže Babel; v pestrém procesu se nejednalo o nějaké *Drang nach Osten*, ani o roli „*przedmurza obronnego Polski*“; kulturní rozmach země se nepohyboval v těchto termínech, jak to ukazuje právě *Kniha henrykovská*. Došlo však ke strukturálnímu odcizení Slezska od ostatních velkých polských zemí a k jeho typologickému sblížení s českými zeměmi.³⁰

Knihu Marka Cetwińského je třeba hodnotit jako zajímavou analýzu „kolonizačních“ proměn ve 13. století. Mikrokosmos prostoru kolem jednoho cisterciáckého kláštera k nám nepromlouvá v obvyklé badatelské podobě soupisu majetků a členů konventu,³¹ nýbrž hlasem vzdělaného opata (a jeho pokračovatele) a zprostředkovaně (obvykle ovšem tendenčně) i dalších osob, od knížat a kněží po rytíře a sedláky, při kolonizačním „otevření

25 *Księga henrykowska*, s. 147.

26 M. CETWIŃSKI, *Śląski mikrokosmos*, s. 163.

27 V zápisu Bohuchvalova výroku je ve slově *poziwai* možno vnímat literu z jako dz; M. CETWIŃSKI, *Day*, s. 20.

28 M. CETWIŃSKI, *Śląski mikrokosmos*, s. 159–168.

29 *Księga henrykowska*, s. 189–192.

30 Širší komparace Sławomir GAWLAS, *O kształt zjednoczonego Królestwa. Niemieckie władztwo terytorialne a geneza społecznoustrojowej odrębności Polski*, Warszawa 1996.

31 Z další literatury k Henrykovu Heinrich GRUGER, *Heinrichau. Geschichte eines schlesischen Zisterzienserkloster 1227–1977*, Köln – Wien 1978; Jacek MATUSZEWSKI, *Najstarsze polskie zdanie prozaiczne. Zdanie henrykowskie i jego tło historyczne*, Łódź 1981; Wojciech MROZOWICZ, „*Księga henrykowska*“: „*Cenniejsza niż złoto, niż złoto najczystsze*“, in: *Historia Magistra Vitae*, Wrocław 2015, s. 126–140.

země“. Cetwiński osvětluje jednání osob z jejich kulturních, právních pozic, sociálních mentalit, a tím otevírá jistou „každodennost“ doby proměn, i když šlo v reálu hlavně o řešení majetkových nároků.

V tomto smyslu má Cetwińského kniha podnětný význam při akcentaci různých sociálních souvislostí „kolonizačního“ procesu v jednotlivých regionech středovýchodní Evropy. Jak prokázal, „život ve změnách“ neměl ráz dramatického „střetu kultur“; přes dílčí střety o majetek převládala koexistence sociálních aktérů, jakkoli by si např. autoři klášterní kroniky raději představovali klasický ideál uspořádání se silným (ale bezpečně vzdáleným) panovníkem, bez šlechtických držav a městských komunit v sousedství.

Proces změn neprobíhal ani v lesnatých pohraničních regionech na „zelené louce“, vždy zde bylo určité venkovské obyvatelstvo, které zajišťovalo zásobování a udržovalo „paměť míst“.³² Přitom docházelo k rozšíření vrstvy urozených, často lidmi ze zahraničí, kteří se úspěšně prosazovali také v okolí panovníka a v nejvyšší správě. Roli vládců v těchto konstelacích je však třeba hodnotit velmi diferencovaně, podle konfigurace sil a státotvorných tradic v jednotlivých regionech.³³

Vratislav Vaníček

Lenka BOBKOVÁ

Jan Lucemburský. Otec slavného syna

(= Velké postavy českých dějin, sv. 27)

Praha, Vyšehrad 2018, 600 s., ISBN 978-80-7429-342-9.

Je jistě potěšující, že od devadesátých let 20. století v evropském měřítku narůstá badatelský zájem o osobnost a dobu krále Jana Lucemburského (řečeného také Jan Český či Jan Slepý). Vedle několika cenných sborníků a kolektivních monografií¹ lze zmínit životopisy Jiřího Spěváčka², Wojciecha Iwańczaka³ a syntetizující pohled na Janovu vládu z pera

32 Jan KLÁPŠTĚ, *Změna – středověká transformace a její předpoklady*, Mediaevalia Archeologica Bohemica 1993 – Památky archeologické, Supplementum 2, Praha 1994, s. 9–59.

33 Ojedinelá konfigurace ekonomických a sociálně kulturních podmínek umožnila ve třetí čtvrtině 13. století rozvinout (nadmárodně) hegemonii krále Přemysla Otakara II. v prostoru středovýchodní Evropy, mimo jiné s úzkou podporou dolnoslezských Piastovců; Vratislav VANÍČEK, „*Otakarovská*“ středovýchodní Evropa a říšské interregnum (1245/50 – 1273), in: Libor Jan – Jiří Kacel a kol., *Pocťa králi*, Brno – Znojmo 2010, s. 15–45.

1 Michel MARGUE – Jean SCHROEDER (eds.), *Un itinéraire européen. Jean l'Aveugle, comte de Luxembourg et roi de Bohême 1296–1346*, Luxembourg 1996; Michel PAULY (ed.), *Johann der Blinde, Graf von Luxemburg, König von Böhmen 1296–1346*, Luxembourg 1997; Klára BENEŠOVSKÁ (ed.), *King John of Luxembourg (1296–1346) and the Art of his Era*, Praha 1998; TÁŽ (ed.), *Královský sňatek*, Praha 2010.

2 Jiří SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346*, Praha 1994.

3 Wojciech IWAŃCZAK, *Jan Luksemburski*, Warszawa 2012; české vydání *Jan Lucemburský*, Praha 2018.

Lenky Bobkové ve *Velkých dějinách zemí Koruny české*⁴. Vzhledem k nutně omezenému rozsahu Velkých dějin a širokému spektru otázek, které se týkají prvního Lucemburka na českém trůně, není divu, že se Lenka Bobková k tématu vrátila. Zužitkovala nejen svoji znalost pramenů, nýbrž i bohatství badatelské produkce jak středoevropské, tak zejména lucemburské. Její poslední kniha je proto široce rozkročená po všech evropských končinách, do nichž Jan zavítal. Tomu autorka také obratně přizpůsobila strukturu svého díla.

Proud výkladu sleduje Jana Lucemburského, jeho předky i české dějiny do roku 1310, v prvních dvou kapitolách o létech 1296–1319 diachronně. Pro dobu 1320–1339 Bobková zvolila tématické členění kapitol: zde vystupuje do popředí zahraniční, sňatková a teritoriální politika, resp. správa Lucemburských držav. Od roku 1340 se pak autorka vrátila k chronologickému výkladu, ukončenému v předposlední, sedmé kapitole bitvou u Kresčaku a osudy králových ostatků.

Jako zásadní předěly Janovy vlády tedy autorka vnímá roky 1310, 1319, 1340 a 1346, zatímco již od Františka Martina Pelcla zdůrazňovaný příchod prince Karla do Čech roku 1333 akcentuje poněkud méně. Je to podmíněno i tím, že Bobková ve vztahu mezi Janem a jeho nejstarším synem, na rozdíl od Spěváčka, nestaví tolik do popředí jejich povahové rozdíly a konfliktní situace a v politice obou mužů nalézá více paralely a návaznosti. Právě podobnosti v jednání obou českých vládců vyniknou u kapitol pojatých tématicky. Oba téměř jednotně vystupovali ve vztahu k Polsku a Uhrám, jak autorka ukazuje na příkladu trenčínských a visegrádských královských kongresů. Jednotní byli i ve vztahu k papežské kurii. Ani během konfliktů se pak proti sobě nepostavili se zbraní v ruce.

Z hlediska pružné dynastické politiky, která obvykle nebrala ohledy na vůli „objektů“ sňatkových kombinací, si Jan s Karlem také neměli co vyčítat. Lenka Bobková již tradičně věnuje značné místo mocensko-teritoriálním ambicím Lucemburků (mimo jiné tzv. vedlejším zemím pozdější Koruny české), na rozdíl od *Velkých dějin zemí Koruny české* ještě se zvláštním zřetelem ke klášteru Waldsassen. Stranou nezůstává Lucembursko, kde se současné bádání může opřít o díla Winfrieda Reicherta, Michela Paulyho, Michela Marguea a o stále se rozšiřující lucemburský listinář.

Za jistý nedostatek recenzované knihy považuji neúplný pohled na dlouholetý vztah lucemburského hraběte a krále k Balduinovi Trevířskému. Autorka správně připomíná údobí jejich spolupráce (Balduinovu správu hrabství 1314–1316, válku proti Métám, Balduinovu podporu Lucemburků v červenci 1346), avšak nezmiňuje tradiční rivalitu mezi Lucemburkem a Trevírem, která Jana od třicátých let 14. století vedla k výstavbě řetězce pohraničních hradů v oblasti Eifelu a Horního Pomoselí. Král ovšem svému strýci také dlužil vysoké sumy peněz a Balduin se pokoušel finančních těžkostí svého synovce využít tak, aby narušil lucemburský hradní řetězec. Trevířský kurfiřt dosáhl svého tři týdny po smrti krále Jana, kdy mu král Karel, dočasně užívající i titul lucemburského hraběte, prodal část lucemburských držav a část mu předal do správy, obě zjevně proti ustanovením zesnulého otce a zřejmě i proti vůli části místní nobility.⁵

4 Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české IV.a (1310–1402)*, Praha – Litomyšl 2003.

5 Winfried REICHERT, *Landesherrschaft zwischen Reich und Frankreich. Verfassung, Wirtschaft und territorialpolitik in der Grafschaft Luxemburg von der Mitte des 13. bis zur Mitte des*

Pro české čtenáře je mimořádně cenná šestá kapitola nazvaná „Vládní styl a reprezentace Jana Lucemburského“, kde Bobková vyvrací tradovaný názor o Janově nezájmu o důslednou administraci Českého království, o zdejší církev a kulturu. Oba první Lucemburkové podporovali rozvoj královských měst a Janův zásah proti podkomořím ohledně jmenování městských rad v červenci 1337 je jen jedním z důrazných argumentů pro tuto tezi. Většími výkyvy procházel Janův vztah k českým klášterům, který by si zasloužil aspoň tak důkladné zpracování, jaké pro Moravu přinesl Tomáš Borovský.⁶

Co se týče kulturních proměn v Českém království v první polovině 14. století (s. 385–405), větší akcent by si zasloužilo české zlatnictví, stříbrnictví a klenotnictví, kde některé vazby ke královskému dvoru prokázala Dana Stehlíková. Lenka Bobková nepopírá, že v Čechách a na Moravě královská moc v této době nijak významně nesílila (snad vyjma lenního insitutu a těžby drahých kovů), avšak král Jan dokázal své mocenské a finanční požadavky uspokojovat na úkor vedlejších zemí formujícího se soustátí. Navíc se nevyhýbal ani žoldnéřskému přístupu k válkám, jak ukazuje jeho politika vůči Métám (1324–1326) nebo pobyt v Languedocu „pod křídly Francie“.

Hodnocení pověstné Janovy nehospodárnosti nelze vnímat jen prizmatem *Zbraslavské kroniky*, *Kroniky Františka Pražského* a pokračovatele *Vita Caroli Quarti*, ale je třeba ho postavit na sledování všech králových politických aktivit, také v Porýní a Lotrinsku, kde si Lucemburk doslova kupoval nové leníky a posiloval dosavadní vazalské vztahy. Teprve díky Johannu Abdullahimu⁷ se nyní historikové seznamují s rozsahem finančních subvencí, které český král adresoval těmto porýnským „Hansel“, kteří pak za něj nasazovali životy a majetky po celé Evropě.

Ve dvacátých letech 14. století, zejména po bitvě u Mühldorfu, byl úspěšný korunovaný válečník pokládán mezi aristokraty (zejména mimo české země) za předního reprezentanta dvorskou-rytířské kultury, a proto by stálo za zmínku, že počátky Janova rytířského mýtu nepředstavuje nepodařený kulatý stůl krále Artuše v Praze či až Machautova poezie, ale (také) německá báseň z Porýní *Minne und Gesellschaft* (cca 1325), jeho zmínka v epické legendě *Lohengrin* (cca 1330) a v seznamu elitních rytířů (cca 1337–1347) *Meilleurs Trois*.⁸

Výklad Lenky Bobkové nezapře dlouholeté pedagogické působení: je veden snahou o didaktickou výstižnost a vyváženost tématy i rozsahem. Faktograficky jsou její závěry spolehlivé a pokud zde upozorním na několik omylů, opomenutí či diskutabilních míst textu, činím to s vědomím, že autorka vytvořila mimořádně zdařilé a cenné dílo, které se stává novou, výrazně detailnější platformou pro veškeré další bádání. Za přehlédnutí

14. *Jahrhunderts*, Teil 1, Trierer Historische Forschungen, Band 24, Trier 1993, s. 476–488, 491–523. Srov. Fridehelm BURGARD – Winfried REICHERT, *Erzbischof Balduin von Trier und König Johann von Böhmen*, in: M. Pauly (ed.), *Johann der Blinde*, s. 291–306.

6 Tomáš BOROVSÝ, *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*, Brno 2005.

7 Johannes ABDULLAHI, *Der Kaisersohn und das Geld. Freigebigkeit und Prachtentfaltung König Johanns von Böhmen (1296–1346)*, Luxemburg 2019.

8 Michel MARGUE, *Jean de Luxembourg: Images d'un prince idéal*, in: M. Margue – J. Schroeder (eds.), *Un itinéraire européen*, s. 150–153.

lze považovat větu v pozn. 112 na s. 312, podle níž musel být český král 14. 11. 1331 ve Vratislavi, aby potvrdil výsady kláštera v Lubiāzu. Téhož dne však datoval tuto listinu u dolnorakouské Lávy (Laa an der Thaya; srov. RBM III, s. 721, č. 1850 a další edice). Poněkud nejasné zůstává, co autorka míní termínem „desátky z lucemburských i českých měst“, které měly být povoleny roku 1326 (s. 329, pozn. 159). Pouze o názor Tomáše Durdíka⁹ se opírá tvrzení, že hrad Nečtiny (Preitenstein) postavil král Jan na vlastní náklady, zatímco budování ostatních lenních hradů pouze inicioval (s. 351). Lenka Bobková vytvořila na s. 352 slovní spojení Bystřice pod Landštejnem, avšak jedná se o Novou Bystřici, od níž je hrad Landštejn vzdálen 13 km. Při výkladu o závěti krále Jana by si zasloužila aspoň citaci studie Heinze Thomase z roku 2008.¹⁰

Lenka Bobková jako první záslužně představila hlavní narativní prameny a historiografii české i lucemburské provenience, které se věnují králi Janovi, přičemž na s. 469–470 uvádí, že „angličtí, němečtí a italští kronikáři byli zmiňováni v předchozích kapitolách a nemá smysl je znovu připomínat“, resp. že „přehled kronikářské produkce je otištěn ve studiích Petera Hilsche, Ernsta Voltmera a Geoffreye H. Martina.“ Domnívám se, že nezaslouženě poněkud stranou zůstal německý veršovaný převod tzv. *Dalimilovy kroniky*, jenž straní králi ve sporu s královnou Eliškou r. 1319, zcela mlčí o princí Karlovi v Čechách po roce 1333 a opakuje přímlybné modlitby za slepého vladaře, na což upozornil již zmíněný Peter Hilsch.¹¹

Poslední poznámka recenzenta je spíše podnětem k další diskusi o vnímání důstojnosti českého krále ve 14. století. Lenka Bobková na s. 471 upozornila na metskou kroniku, podle níž hraběnka z Baru sdělila svému lucemburskému soupeři, že je pro ni pouhý králíček (*roitel*), což má být „celkem ojedinělá urážka Janovy královské důstojnosti“. Je ovšem zajímavé, že vratislavský biskup Nanker označil Lucemburka, který „jeho“ biskupství zabral hrad Milíč, roku 1339 slovem *regulus*,¹² což pak dotčenému vládci vysvětlil tím, že český král nemá ve svých zemích ani arcibiskupa, který by jej korunoval. Je nesporné, že narážka takového charakteru si podržela svůj smysl jen do dubna 1344, nemělo by

9 Tomáš DURDÍK, *Česká hradní architektura doby Jana Lucemburského*, Castellologica Bohemica 6/I, Praha 1998, na s. 7 uvádí, že Preitenstein u Nečtin byl „jedinou Janovou významnou novostavbou“, nepřináší tam však žádné argumenty proti tvrzení ostatních autorů, že zakladatelem hradu byl Oldřich Pluh z Rabštejna.

10 Heinz THOMAS, *Das Testament König Johannis von Böhmen und die Erbfolgeordnung Kaiser Karls IV.*, in: Brigitte Kasten (ed.), *Herrscher- und Fürstentestamente im westeuropäischen Mittelalter*, Köln – Weimar – Wien 2007, s. 373–392.

11 Peter HILSCH, *Di tutsch kronik von Behem lant*. Der Verfasser der Dalimilübertragung und die deutschböhmisches Identität, in: Klaus Herbers – Hans Henning Kortüm – Carlo Servatius (eds.), *Ex ipsius rerum documentis. Beiträge zur Mediävistik. Festschrift für Harald Zimmermann zum 65. Geburtstag*, Sigmaringen 1991, zejm. s. 112–114.

12 „Et sciatis, subjunixit episcopus, eum non esse regem sed regulum. Chronica principum Poloniae“, in: Gustav Adolf STENZEL (ed.), *Scriptores rerum Silesiacarum oder Sammlung schlesischer Geschichtsschreiber*. Erster Band, Breslau 1835, s. 133; tuto epizodu dále zmiňují např. Colmar Grünhagen či Josef Šusta.

tedy jít o pozdější fabulaci. Dějinná závažnost takovýchto invektiv je však dnes jen těžko hodnotitelná.

Autorka recenzované publikace dokázala kriticky zhodnotit a sumarizovat dosavadní evropské poznání vlády prvního Lucemburka na českém trůně a čtivou formou předala toto téma zájemcům k dalšímu promýšlení a bádání. Pevně věřím, že dílem Lenky Bobkové nebude zklamána česky čtoucí historická obec ani poučená laická veřejnost.

Zdeněk Žalud

Johannes ABDULLAHI

Der Kaisersohn und das Geld. Freigebigkeit und Prachtentfaltung König Johans von Böhmen (1296–1346)

(= Centre Luxembourgeois de Documentation et d'Etudes Médiévales, Bd. 47)

Luxembourg, Cludem 2019, 368 s., ISBN 978-2-919979-34-9.

Předkládaná kniha vychází z disertační práce obhájené na Ludwig-Maximilians-Universität München. Abdullahi v ní shrnul svůj dlouhodobý výzkum Janova zacházení s penězi ve vztahu k jeho panovnické i osobní reprezentaci, která byla zároveň projevem jeho mocenských ambicí.¹ Základní cíl své práce autor formuloval jako snahu o postižení funkce a významu Janových výdajů na základě v tomto směru relevantních narativních pramenů (s. 9). Vycházel z rozporu v hodnocení Janova nakládání s financemi v literární produkci pocházející z českého a západoevropského prostředí. U nás tradované rozmařilé utrácení krále Jana konfrontoval s širším politicko-společenským kontextem, který chování krále nejen ovlivňoval, ale také podmiňoval. Vžitě soudy Abdullahi relativizoval na základě nové interpretace „starých“, známých pramenů, či pramenů v dané souvislosti opomíjených. Práci o šetřivosti a nádherymilovnosti prvního Lucemburka na českém trůnu tak pojal v širokém spektru problémů, rozdílnosti prostředí, příčin a následků, konvencí i literárních klišé.

Neotřelý název knihy, zdůrazňující postavení Jana Lucemburského jako syna císaře Jindřicha VII., odpovídá jedné z ústředních autorových myšlenek, že totiž otcovské dědictví a zodpovědnost za něj sdílel nejen Jan ve svém vědomí, ale vnímalo ho i panovnickovo okolí na západ od českých hranic (a možná ještě intenzivněji na jih od Alp, soudě podle zmínek

1 Dílčí aspekty Janových peněžních transakcí autor již rozpracoval ve studiích: Johannes ABDULLAHI, *Johann der Blinde und seine „rheinischen Hansel“: Geld und Hof im zeitgenössischen Diskurs*, in: Eva Schlotheuber – Hubertus Seibert (eds.), *Soziale Bindungen und gesellschaftliche Strukturen im späten Mittelalter* (14.–16. Jahrhundert), Göttingen 2013, s. 261–279; TÝŽ, *Die erste Goldmünze Böhmens. Die Münzpolitik Johannes des Blinden zwischen Kapitalbedarf und repräsentativem Herrschaftsstil*, in: Martin Bauch – Julia Burkhardt – Tomáš Gaudek – Václav Žurek (eds.), *Heilige, Helden, Wüteriche. Herrschaftsstile der Luxemburger (1308–1437)*, (=Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii, Band 41), Wien – Köln – Weimar 2017, s. 149–173.

o Janovi v kronikách italských měst). Autor tak volně navázal na tezi prezentovanou především v lucemburských historických kruzích a obsaženou ve statích Michela Marguea a zvláště Michela Paulyho, na něž se také odvolává.² Autor zároveň správně konstatuje, že v českém prostředí poukázání na odkaz Jindřicha VII. srovnatelnou roli nehrálo. Bylo by možné dodat, že k tomu ani nebyl důvod, protože v českých politických kruzích rezonovalo silné vědomí vlastní dynastie, ustanovené bez bezprostředního zásahu římského panovníka a v mnoha směrech na něm nezávislé. Kdy a na kolik fungovala aura odlesku císařské slávy ve Francii, nedokážu komplexně posoudit, ale autor má zřejmě pravdu v tvrzení, že v době, kdy byla papežem zpochybňována vláda Ludvíka Bavora, měla připomínka Jindřicha VII. pro Janovo postavení určitý politický potenciál, byť v kuriálních kruzích nebyl právě Jindřich VII. vnímán pozitivně.

Do úvodní pasáže knihy vložil Abdullahi i obecné úvahy o nutnosti reprezentace panovnické moci prostřednictvím ceremonií, pořádáním či sdílením různých slavností a turnajů. Takové akce byly ve své podstatě součástí panovnickovy diplomacie a vyžadovaly finanční prostředky, jichž se konkrétně králi Janovi, ale i jiným středověkým vládcům, permanentně nedostávalo. Autor mluví o „zpeněžení politiky“ (*Monetarisierung der Politik*), která byla důsledkem ekonomických a společenských změn, vedoucích k většímu objemu a rozšíření peněz. V této souvislosti také uvažuje nad křehkým rozdílem mezi darem (*ars donandi*) a úplatkem, spojenectvím a klientelismem a klade si otázku, na kolik lze v naznačeném vývoji hledat prvky „modernizace“ ve smyslu moderní státnosti. Abdullahi v úvodu též naznačil tři oblasti Lucemburkových výdajů, jimž se bude věnovat – reprezentaci na slavnostech a turnajích, odměňování šlechticů usazených mezi Rýnem a Moselou a ražbou zlatých mincí v Čechách (náklady na válečné podniky a teritoriální politiku se autor nezabývá).

Osou výkladu je konfrontace rozdílných výpovědí českých pramenů³ a literárních děl ze zemí na západ od Rýna, včetně Francie, která jsou představena ve druhé kapitole knihy (*Das konträre Urteil der narrativen Quellen*, s. 35–47). V postavení jejich autorů Abdullahi vidí jeden z důvodů odlišného pohledu na krále Jana. Čeští kronikáři patřili vesměs k duchovním, kdežto západoevropští literáti, i když byli často také kleriky, náleželi zároveň ke dvoru, nebo k němu měli blízko. Markantním příkladem tohoto rozdílu jsou dva nejsdělnější literáti – Petr Žitavský a Guillaume de Machaut.

Druhý, zásadní moment rozdílného pohledu na Janovu velkorysost a štědrost J. Abdullahi vidí v odlišnosti prostředí, v němž se zrodil. Dospívá k závěru, že ve Francii, či Porýní se na rozdíl od Čech neřešilo, odkud Jan peníze bere, jak a kde je utrácí. Autor toto tvrzení dokládá poukázáním na skutečnost, že Petr Žitavský neodsuzuje okázalé slavnosti obecně (viz poměry za Václava II.), ale kritizuje nákladný život rytířského panovníka

2 Michel PAULY, *Der Traum von der Kaiserkrone. Die vergeblichen Bemühungen König Johanns von Böhmen um die Kaiserwürde*, *Zeitschrift für historische Forschung* 35, 2008, s. 549–578.

3 Opírá se především o Zbraslavskou kroniku, kroniky Františka Pražského a Beneše Krabice z Weitmile, francouzský překlad Dalimilovy kroniky a o Vlastní životopis Karla IV.

mimo Čechy. Na druhé straně se pozastavuje nad nedůstojným chováním krále, který se vydával na cestu s nepočetným a málo vybaveným doprovodem. Jinými slovy Petr Žitavský vlastně kritizoval vyvážení finančního kapitálu ze země a Abdullahi si klade otázku, zda u kronikáře jde již o projev „moderního“ uvědomění si problému, který vzniká z napětí mezi přijatelným hospodařením a panovnickou nádherou.

V následující části knihy autor své teze rozpracoval do tří kapitol podle již uvedených okruhů Janových výdajů na politickou reprezentaci. První segment, nazvaný *Kostspielige Feste und Turniere*, je zaměřena na turnaje, korunovace a svatby, jimž byl král přítomen. Abdullahi je důsledně sleduje spektrem finančních nákladů a zdůvodňuje je královými politicko-reprezentačními cíli. Text doplňuje příloha, připomínající tyto události v chronologickém sledu (s. 334–335). Z celkem 22 zaznamenaných slavností je šest korunovací, včetně dvou pražských: Jana a Elišky (1311) a druhé Janovy ženy Beatrix Bourbonské (1337). Zbývající čtyři se vesměs týkají francouzských korunovací: Karla IV. Sličného (1322), jeho dvou žen: Janovy sestry Marie (1323) a Johany z Évreux (1326), a zakladatele nové dynastie Filipa VI. z Valois (1328).

Jan byl krom vlastních svateb přítomen uzavření dětského sňatku svého syna Jana Jindřicha s Markétou Tyrolskou (1330), zaznamenaného korutanským kronikářem Janem z Viktringu, a také svatby Ludvíka IV. Bavora s Markétou Holandskou (1324). Čtyřikrát je zaznamenána účast krále Jana na nějaké mimořádné slavnosti (1331 Castelfranco v severní Itálii, 1335 Valenciennes, 1335 Visegrád, 1344 Mety). Ve všech případech šlo o diplomatická setkání, při nichž reprezentace královského majestátu hrála důležitou roli.

Na turnaje tudíž zbývá pouze devět položek, včetně dvou pražských (1319, 1321). Těm autor věnoval poměrně značnou pozornost. V případě Artušovské slavnosti (1319) zpochybnil jednoznačné tvrzení Petra Žitavského o neúspěchu slavnosti s ohledem na absenci zahraničních hostů. Detailní rozbor celé situace autora dovedl k názoru, že uspořádání rytířských her Jan myslel jako vstřícný krok na cestě ke smíření se šlechtou, což se ale minulo účinkem. Ani druhý pražský pokus o turnaj Janovi příliš nevyšel, nikoliv však pro malou honosnost slavnosti, ale kvůli královi zranění. Další turnaje i jiné slavnosti, jichž se Jan zúčastnil, se již odehrály mimo Čechy. Účast na nich byla zřejmě nákladná, i když je většinou král nepořádal. S autorem lze souhlasit, že účast na oněch turnajích nepředstavovala pro krále jen plané povyražení, neboť vesměs šlo o velké společenské události, jejichž neodmyslitelnou součástí byla nejen udatnost rytířů, ale i na odiv stavěná velkorysost a štědrost, a to jak v rovině kurtoazní, tak politické.

Autor též poznamenává, že se v západoevropské literatuře při líčení rytířských kláních o Janovi často mluví jen jako o králi či o českém králi, což potvrzuje nejen jeho proslulost, ale také jedinečnost královského titulu mezi účastníky turnajů. Ve francouzsko-vlámském prostředí tradovanou informaci o tom, že Jan na počátku roku 1324 v Cambrai utrácel peníze z výkupného od Habsburků, požadované za zajatého Jindřicha Habsburského v bitvě u Mühldorfu (1322), lze ale opřít jen o tvrzení Petra Žitavského o slibu rakouské strany závazek splatit (polovina září 1323). Účast Jana Lucemburského na turnaji v Compiègne v prosinci 1340 mohla mít opravdu pouze reprezentativní funkci, neboť král byl již zcela slepý. Před komplexnějšími závěry trochu varuje skutečnost, že se mnohdy

o určité události zachovala zpráva pouze u jednoho literáta, ať již Janova oslavovatele (Jean le Bel k turnaji 1327), nebo kritika (Petr Žitavský k pražským turnajům 1319, 1321).

Návštěvy Francie a účast na jejích slavnostech v politicko-reprezentačním itineráři krále Jana nepochybně dominují, což bylo dáno jeho politickou i osobní orientací na pařížský dvůr. V Čechách se tyto vazby mohly jevit jako panovnickovo opomíjení českých záležitostí, v perspektivě postavení Lucemburků v Evropě šlo však o politický kurz zcela zásadního významu. Autor rozlišuje jeho dvě fáze. První se týkala let 1323–1324 a odehrávala se na pozadí Janovy kolize ve vztazích k Ludvíku Bavorovi, z níž hledal cestu ve spojení s francouzským králem Karlem IV. Sličným, manželem své sestry Marie. Po její předčasné smrti se Jan Lucemburský snažil přízeň francouzského krále neztratit, což demonstrovala i jeho účast na korunovaci Karlovy nové manželky Jany d'Évreux (k Janově účasti se kriticky vyjádřil Petr Žitavský). Druhá fáze upevňování Janových vazeb k Francii spadá do doby vlády Filipa VI., jehož korunovace v roce 1328 se Jan zúčastnil. Autor připomněl i Janovu návštěvu Paříže v roce 1332, kdy byl sjednán sňatek Guty Lucemburské s následníkem francouzského trůnu Janem Dobrým. Posledně jmenované události je možná třeba více vnímat i na pozadí budování italské signorie, potencionální „brány“ na cestě k císařské koruně.

Podrobným popisem smyslu Janovy účasti na uvedených festivitech autor dokazuje, že náklady na ně vynaložené nebyly zbytečné, ale naopak nezbytné. Zda tato honosná sebe prezentace byla úměrná příjmům krále Jana, je jiná otázka, v každém případě si byl schopen potřebné peníze v Českém království opatřit, byť ne vždy standardním způsobem a na úkor panovnické domény, za což si vysloužil kritiku Petra Žitavského. Vzhledem k tématu výdajů krále Jana mohl autor možná poskytnout větší prostor pobytu královice Karla na francouzském dvoře, o jehož financování se jeho otec – přes svou vyzdvižovanou štedrost – zřejmě příliš nestaral.

Čtvrtou kapitolu knihy věnoval Abdullahi zamyšlení nad údajným štedrým odměňováním králových porýnských podporovatelů, či „kumpánů“ (*Umfangreiche Zuwendungen für rheinische „Hansel“*, s. 131–263). Název vychází z textu Vlastního životopisu Karla IV., v němž je Jan obviňován, že peníze utrácí „*inter Rinenses Henkinos*“, v překladu autora „*mit rheinischen Hanseln*“.⁴ Jde o úryvek z předposlední 19. kapitoly, která již není císařovým dílem. Proto autor správně celou pasáž považuje za kritický názor Karlova okolí na Janovo nakládání s penězi za hranicemi Českého království.

Po přehledu různých interpretací uvedeného textu Abdullahi rozvinul otázku velkých darů a odměn, které podle českých kronik Jan na počátku své vlády v Čechách poskytoval svým „cizím“ rádcům u dvora, později pak především svým leníkům v teritoriu na západ od Rýna a v okolí lucemburského hrabství. Autor uvádí motivace těchto „darů“, pod nimiž se mohlo skrývat i vyplácení žoldů, a připomíná chválu královny štedrosti, která zaznívá ve zprávách heroldů a v dílech okruhu německy píšících básníků (autor využil především skladby „*Minne und Gesellschaft*“, „*Die Schule der Ehre*“ a „*Die besten Drei*“).

⁴ Místo je překládáno různě. V českém překladu J. Pavla zní „peníze utratí mezi rýnskými oblíbenci“, viz *Vita Karoli Quarti*, Praha 1978, 154–155.

Velkou pozornost J. Abdullahi záslužně věnoval rozboru lenní soustavy krále Jana jako lucemburského hraběte v oblasti na západ od Rýna (u nás poměrně málo reflektované) a kolem lucemburského hrabství (instruktivní mapka na s. 194, soupis leníků na s. 339–359). Vyslovil celkem oprávněné přesvědčení, že malá zkušenost s lenním systémem v Čechách vedla české kronikáře k nepochopení králových výdajů, spojených se získáním lenního slibu. Z této neznalosti pak plynulo jejich přesvědčení o Janově plýtvání „českými“ penězi za hranicemi království. Janovo prosazování lenního systému v Čechách autor pouze zmínil, ale dále s ním nijak nepracoval.⁵

Samostatně se Abdullahi věnoval zástavám královského zboží v Čechách a jejich kritice v českých kronikách i ve Vlastním životopisu Karla IV. Zamýšlel se nad nimi v kontextu vývoje vztahu mezi králem a šlechtou, který po překonání vládní krize (1318–1319) prošel výraznou změnou. Při hodnocení důvodů, smyslu i důsledků Janových zástav je autor velmi střídavý. Upozornil mj. i na skutečnost, že zástavní politiku provozoval ve velkém také Karel. Necítil však na šlechtu, ale většinou se obracel do řad bohatých měšťanů, což činil obdobně i král Jan na počátku své vlády.

Oproti starším tezím o tom, že si Jan po smlouvách v Domažlicích (1318) „kupoval“ loajalitu české šlechty (odvolává se na J. Hoensche, P. Morawa a F. Seibta), postavil Abdullahi opatrnější hodnocení králova chování, které je třeba diferencovat podle konkrétní situace, charakteru dluhu, věřitele i typu zástavy. Změna politického kurzu podle něj vedla k oslabení kontaktů krále s měšťany i s částí duchovních, které ve vlivných pozicích v panovníkově nejbližším okolí nahradili příslušníci šlechty. To se odrazilo ve výběru králových věřitelů a finančníků, do jejichž čela se dostal Petr z Rožmberka. Důsledky naznačeného procesu autor chápe jako zatím otevřenou otázku, což napovídá i název podkapitoly *Ausblick: Ausverkauf Böhmens oder Integration des böhmischen Adels?*

V poslední kapitole se Abdullahi zabýval důvody a okolnostmi, které vedly krále Jana k ražbě zlatých florénů v Čechách (5. *Die erste Goldmünze Böhmens*, s. 264–293). Rozpracoval v ní již publikovanou stať na toto téma a v souladu s celkovou koncepcí knihy opět položil otázku, zda zavedení této exkluzivní ražby mělo jen reprezentativní cíl, jak se často soudí, nebo také ekonomické pozadí. I v této části práce je téma rozpracováno do širokých souvislostí, včetně historického rámce zlatých ražeb, jejich vzorů, nalezišť zlata v Čechách a organizační struktury ražby, personálního obsazení správních funkcí a činnosti italského konsorcia. Na základě pečlivého studia pramenů autor dospěl k závěru, že ražba zlatých mincí primárně nepramenila z touhy císařova syna po reprezentaci, ani z jeho úsilí o získání nového zdroje příjmů, ale že o ni měli

5 Mohl více vytyžit z Žaludovy studie, na níž se odvolává, viz Zdeněk Žalud, *Königliche Lehnsträger am Hofe Johannis des Blinden und Karls IV. Ein Beitrag zur sozialen Stellung der böhmischen Herren von Landstein und der Herren von Kolditz im 14. Jahrhundert*, in: Eva Schlotheuber – Hubertus Seibert (eds.), *Soziale Bindungen und gesellschaftliche Strukturen im späten Mittelalter (14.–16. Jahrhundert)*, Göttingen 2013, s. 177–205.

přínejmenším stejný zájem severoitalských obchodníků působících na Janově dvoře, jimž kvůli svým dluhům velkoryse poskytoval privilegia.

Knihu uzavírá výstižné resumé (s. 294–303). Pro čtenáře vstřícná je též příloha obsahující čtyři prosopografické přehledy s odkazy na prameny, případně též na literaturu a s vysvětlujícími poznámkami. První z nich představuje soupis zpráv o slavnostech a turnajích, na nichž se král Jan podílel. Velmi cenný je v pořadí druhý přehled vztahů krále k některým šlechticům podle spisů *Minne und Gesellschaft*, *Die Schule der Ehre* a *Die besten Drei*. Třetí příloha je ukázkou nejvyšších sum za vzdání léna (Manngeld), poslední přináší abecední soupis dvou set vazalů a hradních manů krále Jana jako hraběte lucemburského v oblasti mezi Rýnem a Moselou.

Kniha Johanna Abdullahiho představuje neotřelý, záslužný a přínosný pohled na jeden z citlivých aspektů vlády krále Jana a zajímavým způsobem rozšiřuje pohled na jeho osobnost. Autor vyšel z dobré znalosti širokého spektra narativních pramenů i relevantní literatury, byť česká produkce je v ní zastoupena spíše okrajově.

Lenka Bobková

Johannes ABDULLAHI

***Der Kaisersohn und das Geld. Freigebigkeit und Prachtentfaltung
König Johans von Böhmen (1296–1346)***

(= Centre Luxembourgeois de Documentation et d'Etudes Médiévales, Bd. 47)

Luxembourg, Cludem 2019, 368 s., ISBN 978-2-919979-34-9.

S jistou nadsázkou by bylo možno říci, že kniha se stejně tak mohla jmenovat *Der Kaisersohn und die Geldnot*. Neradostné finanční situace českého krále Jana Lucemburského si ovšem byla odedávna vědoma nejen odborná literatura. Je však třeba říci, že komplikovanou finanční situaci měli víceméně všichni potentáti, Jan byl ovšem mezi nimi opravdu „králem“. Přesto je Abdullahi první, kdo ji dal do titulku své rozsáhlé disertace, obhájené na mnichovské univerzitě ne bez účinné podpory profesorů mladé lucemburské univerzity M. Paulyho a M. Marguea. Českého čtenáře zájem o „české“ téma „z venku“ potěší, ale současně si živě uvědomuje, že současně jde o výsostné téma evropské. Nicméně vždy musí jeho zpracování poměřovat s tím, co nabízí domácí literatura. Doba, kdy si západní zahraniční literatura víceméně „vystačila“ bez její znalosti (výjimky potvrzovaly pravidlo), je k prospěchu věci minulostí, nicméně s jejími residuy se nutně dále setkáváme.

Z našeho pohledu je třeba Abdullahiho zájem nejen vítat jako projev toho, že *in Bohemia non sunt leones*, ale také číst knihu tak, abychom si z ní odnesli to přínosné z pohledu z jiného úhlu. Není tedy div, že čtenář začíná seznamem použitých pramenů a literatury. Stovky titulů, které jsou uváděny v takových soupisech, někdy nutně vzbuzují údiv až obdiv, i když je třeba zachovávat rezervu s tím, že je třeba poohlédnout se i po tom, co uvedeno není a ovšem zvažovat, zda to bylo na škodu toho či onoho díla, či je to možno pominout. Podívejme se tedy z tohoto aspektu na skoro třicetistránkový seznam Abdullahim použité literatury a pramenů.

Dnes už není možno hovořit o opomíjení děl českých autorů v důsledku neznalosti českého jazyka, protože Češi často publikují v západních jazycích; ale ovšem stále je a doufám, že bude i nadále řada prací, které jsou psány česky. Ty ale zatím stále tvoří většinu příspěvků, a i když většinou mají cizojazyčné souhrny (to se ovšem netýká starší literatury, kterou ale nelze odepisovat, jak se nezřídka děje i *in domo*), není tato premisa zdaleka vždy, bohužel, naplňována. Nemám na mysli práce obecného, přehledového rázu, což by bylo malicherné, ale ty, které se týkají merita věci. Postrádám-li ale u Abdullahiho velkou a mimořádnou biografii Jana Lucemburského od Lenky Bobkové, vysvětlí se její absence snadno časovým souběhem vydání s jeho knihou. Totéž se týká i německé práce B. Marani-Moravové o Petru Žitavském a jeho Zbraslavské kronice.

Postrádám však práce o dvou tématických okruzích, které se výslovně dotýkají merita Abdullahim sledovaného problému, totiž finanční problematiky a ohraničující do značné míry symbolicky celou Janovu královskou vládu. Je to pro její počátek sice drobná, ale důležitá edice a zejména interpretace zlomku Janova (komorního) registra z roku 1312 od Václava Vojtíška ve Friedrichově sborníku z roku 1931 (přetisk 1953). Texty samy sice přicházejí v Emlerových Regestech, která Abdullahi užívá, ta ovšem neznala jejich provenienci, která je podstatná právě pro otázku, kterou Abdullahi řeší. Druhý okruh pak tvoří dosti obsáhlá česko-polská literatura týkající se nálezů tzv. pokladu ze slezské Středy ze sedmdesátých let minulého století, jehož interpretace je v leckterém směru pro vládu Janovu symptomatická. Nikde sice není *verbis expressis* řečeno, že tu šlo o zástavu vratislavskému židovskému finančníku, ale z kontextu je to takřka nepochybné.

Nechci unavovat dlouhými citacemi, nicméně měly být užity a tedy v seznamu uvedeny ještě dva monumentální výstavní katalogy Janovi věnované, které nelze přehlížet. Je to *Královský sňatek. Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský a Král, který létal*,¹ zatímco leccos z v knize uváděného bylo by možno bez problému pominout. A bylo by možno zamyslet se i nad nálezem a interpretací heraldické výzdoby v domě Brunnenhof v Curychu, který tehdy patřil židovskému finančníkovi a kde se mezi místními šlechtickými rody a s jejich erby překvapivě setkáváme i s erbem hrabat z Lucemburku (tedy ne sice českého krále, nicméně nelze na něj jako na „zákazníka“ pomýšlet?). Stálo by za to se nad věcí zamyslet. Naznačuje to i zapadlá stať tamního městského archeologa Dölfa Wilda a Rolanda Böhmera z roku 1995–96.

Nicméně u tak široce koncipovaného, do značné míry vynalézavě zpracovaného tématu, nelze výše zmíněné dodatky absolutizovat. Možná, že v nich Abdullahi aspoň *ex post* najde případnou inspiraci pro další práci. Podstatné ovšem je to, co podává. A stojí za to, věnovat tomu pozornost. Nejde totiž o životopis klasického rázu, nýbrž soustředění se na v nejširším slova smyslu finanční aspekty a dopady Janovy politiky. Těm je sice v dosavadní literatuře pochopitelně věnována pozornost, ta ale většinově

1 Miroslav KINDL – Pavla STÁTNIKOVÁ, *Královský sňatek. Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský – 1310: průvodce dobou*, [1], Praha 2010, Klára BENEŠOVSKÁ (ed.), *Královský sňatek. Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský – 1310*, [2], Praha 2010; David MAYER (ed.), *Král, který létal. Moravsko-slezské pomezí v kontextu středoevropského prostoru doby Jana Lucemburského*, Ostrava 2011. Obě práce jsou v mnichovské Státní knihovně.

odkazuje na Janovu marnotratnost a bezuzdné vysávání království. To vidí Abdullahi jinak a v tom je hlavní zásluha jeho práce. Ne, že by onu marnotratnost, velkorysost a další vlastnosti tohoto typu chtěl přehlížet, ale řadí je do příslušných „škatulek“ pozdně středověkého systému vládnutí. A u Jana jejich počet a rozmanitost z různých důvodů výrazně narůstaly. Nepochybně přitom hrály roli nejen Janovy subjektivní předpoklady a to, že se dostal na královský trůn doslova v útlém věku; daleko více působilo a svazovalo to, že podle Abdullahiho nešlo o „obyčejného“ krále, ale o syna vládnoucího římského krále/císaře Jindřicha VII., po jehož smrti bylo dlouho vakuum, čímž se Jan cítil co do reprezentace vázán. Ostatně jeden čas se o něm v této souvislosti uvažovalo.

Proto pochopíme, že v seznamu literatury je množství prací zejména Gerda Althoffa, ale i dalších, kteří sledují dvorské rituály a ceremoniály. Ty nebyly interní záležitostí, ale stávaly se divadlem určeným podle svého zaměření různým druhům obecnosti. To bylo u Jana dáno či umocňováno už naznačenou neklidnou povahou, což mu porůznu vyneslo v historiografii všeliká epiteta, jako král cizinec (Josef Šusta), či král diplomat (Jiří Spěváček). Stejně tak by ovšem bylo možné označení král rytíř, bez něhož se neodehrálo skoro žádné „harašení zbraněmi“, ale ani žádné významné mezinárodní dohadování.

Třeba ale aspoň stručně charakterizovat strukturu knihy, která se po úvodním přehledu názorů středověkých kronikářů na tohoto panovníka, člení do tří velkých textových oddílů s návazným rozsáhlým a vyváženým souhrnem (s. 294–303). Samozřejmě vedle obligátních bibliografických seznamů a společného osobního a místního rejstříku ještě s rozsáhlými prosopografickými soupisy, k nimž bude třeba se vrátit, protože patří k závažnému přínosnému podkladu pro Abdullahiho předchozí výklady. V úvodu autor periodizuje Janovu vládu do tří epoch, členěných počátkem dvacátých let a pak rokem 1335. Svým přínosem jsou zmiňováni Jiří Spěváček, Winfried Reichert a Zdeněk Žalud. Zejména pak Abdullahi zdůrazňuje prostředního z nich, jenž akcentoval Janovu péči o „jeho“ lucemburské hrabství a vůbec o jeho „rheinische Hansel“, jak překládá nevlídný až pohrdlivý obrat *rinenses henkinos* v předposlední kapitole Autobiografie Karla IV. Karlův pokračovatel tím nepochybně v jeho intencích mínil Janovy tamní „oblíbence“, dosud téměř bezejmennou skupinu nižších šlechticů, rytířů, resp. obecně Porýňanů, které si Jan chtěl uže připoutat. Výstižný překlad tohoto termínu působil potíže, až Heinz Thomas upozornil na tento vysvětlující obrat v kronice Otakara Štýrského.

V prvním oddílu přehlíží Abdullahi nákladné slavnosti, zejména turnaje, nejen Janem pořádané, ale hlavně ty na Západě, na nichž se Jan zpravidla s velkým leskem aktivně podílel. Pražský turnaj, který Jan pořádal nedlouho po tzv. Domažlické dohodě s českou šlechtou hodnotí jako Janovo vstřícné gesto vůči ní. Je ovšem známo, že zahraniční hosté se do Prahy na jeho turnaje moc nehrnuli, takže zprávy o nich posléze mizí, ale nemizí Janova účast na cizích podnicích. Text dále pokračuje zevrubnou interpretací Janovy pompézní účasti na korunovací třetí manželky francouzského krále Karla IV. Krásného Johany a vůbec jeho vystupování na tamním dvoře, kdy Jan demonstroval svou příslušnost k tamní šlechtické komunitě a tím – dodávám – ať vědomě či nevědomě prezentoval české království.

Za klíčovou – i rozsahem – považuji následující stať (s. 131–263) s jedním grafem a velmi schematickou mapkou, která vzhledem k velkému měřítku bohužel nepřináší dostatečně zřetelnou výpověď (s. 194). Kapitola probírá *Umfangreiche Zuwendungen für rheinische „Hansel“*, tedy příslušníky Janovy klientely či osoby jinak s ním spojené. Možná by se mělo říci, že šlo o osoby, které si Jan chtěl získat (a udržet). Abdullahi zejména podrobně probírá jejich „obleňování“, při čemž šlo především o tzv. finanční léna. V českém království pak je akcentován Janův kreditní a zástavní systém. Naopak je kritizována Karlova snaha o rekuperaci zastavených hradů a jiných zboží s tím že se ve finančních potížích orientoval na rozdíl od Jana spíše na městské, zejména pražské patricie. Nevím, zda je tato kritika zcela oprávněná.

Stručnější (s. 264–293) je „numismatická“ kapitola, která je ovšem pojednána z vyššího hospodářského hlediska. Je tu ale výrazně akcentován vliv a zájem panovníka obklopujících odborníků, zejména italského původu. Zdá se, že obecně bude třeba víc brát v úvahu existenci a vliv cizích odborníků nejen u Jana samotného, ale i jeho nástupců.

O seznamu pramenů a literatury byla řeč, je třeba zastavit se u mimořádně pracných a svým způsobem objevných prosopografických soupisů. V prvním autor sestavil informace o celkem 22 Janových pompézních účastích na různých turnajích a svátcích. Z nich se valná většina – 18 – odehrávala v říši či ve Francii. Další seznam doslova vypreparovává ze tří současných německých literárních děl (Minne und Gesellschaft, Die Schule der Ehre a Die besten Drei) osoby, které buď bezprostředně byly v nějakém kontaktu s Janem, nebo to je prokázáno o jejich příbuzných. Jen z těchto tří prací autor shledal 25 osob, vesměs z oblasti dolního Porýní. Třetí soupis uvádí deset nejvyšších finančních částek spojených s udílením manství, poslední seznam pak rovných 200 (!) Janových vazalů resp. držitelů hradních lén, opět vesměs z Porýní. Zejména tento přehled považuji za významný. Nerozumím však tomu, že osoby z těchto soupisů nebyly pojaty do závěrečného rejstříku, takže do značné míry zapadnou. Trochu se podivuji, že Abdullahi příslušné údaje nesestavil do tabulky podle sociálních či dalších ukazatelů, která by ukázala různé tendence.

Možno tedy jednoznačně shrnout, že Abdullahiho práce je významným přínosem pro další bádání, neboť ukazuje, že i u zdánlivě doslova (dokonce několikrát) vyčerpaného tématu tomu tak nemusí být a že nejde jen o jinak položenou otázku, ale i o pramenný materiál, který je v jiném kontextu znám a tak vlastně ležel na cestě a stačilo jen ho zvednout.

Ivan Hlaváček

Jiří FAJT

Nürnberg als Kunstzentrum des Heiligen Römischen Reichs.

Höfische und städtische Malerei in der Zeit Kaiser Karls IV. 1346–1378

Berlin – München – Prag, Deutscher Kunstverlag – Nationalgalerie Prag 2020, 715 s.
se stovkami do značné míry celostránkových, zejména barevných fotografií,
ISBN 978-3-422-07332-6, ISBN 978-80-735-736-1.

Mám před sebou bezmála čtyřkilogramovou publikaci monumentálních rozměrů, impozantní, až bibliofilské výpravy a mimořádné pramenné dokumentace od autora, který za své dlouholeté organizačně-vědecké činnosti (mj. jako generální ředitel pražské Národní galerie v letech 2014–2019, autor řady mezinárodně úspěšných výstav, ale i autor či spoluautor jejich vědeckých výstavních katalogů) se mimořádně profiloval v celém euroatlantickém prostoru. Fajt tu představuje své opus magnum, vycházející z jeho berlínské habilitace v r. 2009. Kniha se svým zaměřením nevěnuje toliko dějinám umění, ale výrazně zasahuje do historie kulturní v nejširším slova smyslu a zprostředkovaně i do dějin politických, které se v nich různé reflektují. A ovšem: nejde jen o Norimberk, ba někdy se chce říci, že ani ne především. I proto není možno Fajtovu knihu v tomto časopisu přejít mlčením.

Norimberk spolu s Kolínem nad Rýnem a Štrasburkem patřil mezi tři nejvýznamnější města ve vlastní Říši, Prahu (resp. Čechy) v to samozřejmě nepočítaje, protože lze přímo říci, že její vůdčí fenomén je v lucemburské době imanentní povahy. Bylo tomu tak zejména proto, že byla sídlem královského-císařského dvora, ale nejenom. Vždyť počtem obyvatel s jejím souměstím mohl v říši konkurovat (snad) právě jen Kolín nad Rýnem. S výjimkou deseti let, kdy Staré i Nové Město byla spojena v jeden celek (1367–1377), jde především o Staré Město; Hradčany pak nebyly městskou čtvrtí, jak se nedopatřením traktuje (s. 665), ale svébytným poddanským městem, i když měly význam v tom, že tvořily domicil řadě klíčových dvorských umělců a vůbec byly jakýmsi předpolím panovnického dvora.

Vraťme se k Norimberku. Čím ten obě další uvedené říšská města a ovšem všechna ostatní v říši převyšoval, lze vyčíst z pouhého nahlédnutí na mapu. Ležel totiž v centrálních říšských oblastech (tedy dle Morawovy terminologie, která se přes svou generalizaci ujala: v königsnahen Landschaften) a měl tak jako jediné říšské město doslova možnost každodenního kontaktu s panovníkem, které v plné míře využíval. Nadto zde měl panovník „svou“ Reichsfeste, které často využíval, i když co do kvantity i kvality pobytů za Prahou nutně zaostával. Karel strávil v Norimberku mnoho času a to nikoli (jen) při cestách do a z říše do svého hlavního sídla – Prahy, nýbrž často jako v cílové destinaci s dlouhodobější i jakoby rezidenční přítomností. Naznačují to víc než zřetelně stať Winfrieda Eberharda z roku 1978 a zejména také fakt, že tu panovník konal řadu říšských sněmů/sjezdů a pamatoval na město i ve své Zlaté bule z r. 1355–56. Ale šlo ovšem i o hospodářskou sílu Norimberku. Norimberská městská rada si v době lucemburské dokonce vybudovala jakousi pražskou expozituru (tu v nějaké formě měl zřejmě i Štrasburk), i když není zřetelněji rekonstruovatelná. A není ani možno zapomínat na úzké vazby patriciátu obou měst.

Tento stručný úvod byl důležitý proto, abychom si znovu uvědomili nepopiratelný význam Norimberka bezprostředně pro české dějiny a Prahu zvlášť. V době lucemburské

pak tím spíše. Třeba ale představit strukturu knihy: Základní data byla podána úvodem, tu je třeba jen „pro pořádek“ k nim dodat, že její závěrečné přílohy mají všechny náležitosti včetně bibliografie ve velkém záběru. To ovšem není třeba na tomto místě zvlášť připomínat a stejně tak ne klíčovou stránku umělecko-historickou, která dojde zhodnocení a možná i diskuse v příslušné odborné komunitě. Fajtovy výklady umělecko historické jsou ovšem hluboce zakotveny v obecné historii kulturní, ale i politické, neboť Fajt pracuje soustavně – a dodal bych, že i příkladně – i s písemnými prameny, v tom i s texty diplomatickými, jejichž výpověď respektuje.

Tu je třeba upozornit na závěrečný V. oddíl publikace, v němž se podává – často v plném znění – edice s komentářem k 65 nejzávažnějším listinným či aktovým pramenům týkajícím se umělecko–historické problematiky doby a zejména sledovaných malířů. Je ovšem možno jít ještě dál, protože i ve vlastním textu je těmto pramenům dán dostatečný prostor. Avšak nedivme se, že někdy je třeba něco zpřesnit. Z obsahu by totiž např. čtenář mohl nabýt dojmu, že Fajt podává i dějiny Karlovy kanceláře (s. 145–162), ale není tomu tak. Pod tím titulkem se totiž představuje pouze sumární přehled jejích úředníků, ovšem s důležitým „vypíchnutím“ jejich velmi rozmanitého původu sociálního i teritoriálního. Převažujícími osobnostmi jsou osoby z říše: vidíme tu ovšem také tři Francouze, skupinu Italů i řadu osob domácích – ty však zůstávají v minoritě, často bez možnosti abychom určili jejich bezprostřední národnost. Jinak se tato pasáž omezuje na osobnost kancléře Jana ze Středy, a to především jako iniciátora vzniku řady skvostných, zejména liturgických rukopisů, takže o samotnou kancelář a její funkci vlastně vůbec nejde. Nemáme důvod to Fajtovi vytýkat.

Nicméně několik formulací je třeba poupravit. Tak lze vznést vážnou pochybnost o bezprostřední souvislosti dvorské kanceláře a písařské dílny-skriptoria, jak to Fajt příliš jednoznačně deklaruje (s. 145), když praví, že při této kanceláři pracovala písařská (a malířská) dílna. Tomu tak jistě nebylo a ani nemohlo být už vzhledem k pohybu kanceláře, která doprovázela panovníka, nehledě k tomu, že máme dosti zřetelnou představu o existenci Středovy písařské dílny při olomouckých biskupských statcích. Zde stačí jen obecně konstatovat, že text celé knihy sám vzhledem k přebohatému obrazovému materiálu tvoří slabou polovinu stránkového rozsahu; u dvorské kanceláře je to pak dokonce pouhá třetina, která je věnována v podstatě s Janem ze Středy spojovaným neúředním rukopisům.

Snad jsem nic nepřehlédl, povím-li, že položit si zajímavou otázku, zda lze kaligrafii a zdobnost některých Karlových listin (mj. jde i o několik listin erbovních) propojit s uměleckým projevem dvorského malířského okruhu nenapadlo nejen Fajta, ani nikoho před ním. Ovšem značnou pozornost věnuje Fajt personálním poměrům na dvoře v souvislosti s kanceláří ještě na jiném místě (na s. 69n.), kde autor hlavního hrdinu knihy, Sebalda Weinschrötera, spojuje s řadou osob norimberského původu působících v Praze. Jen je třeba opravit, že kancelářský registrátor v žádném případě listiny nevystavoval, neboť šlo o poměrně subalterního úředníka.

Stejně tak je (na s. 145) licencí, že Karel povýšil (erhob) svého kancléře na biskupa v Tridentu, když maximálně mohl podat ke kurii v té věci supliku. Ovšem v otázkách příbuzenských vztahů je situace v důsledku torzovitosti pramenů i nadále nejasná. Tak

např. Liber vetustissimus Starého Města pražského sice uvádí – dokonce mezi konšely – jakéhosi Leutlina Weinschrötera (1337 a pak znovu 1356), ale nejpravděpodobněji nejde o člena Sebaldovy rodiny. Nicméně průnik Norimberčanů na Staré Město, na který Fajt inspirativně upozorňuje, je zřetelně doložitelný už za Jana Lucemburského a během doby nepochybně vzrůstal. Sebald se dostal – zřejmě v důsledku svého několikaletého vyhnanství pro účast na protilucemburské revoltě některých Norimberčanů – do Prahy a do kontaktu s Karlem IV., který odhalil jeho vlohy a připoutal jej k sobě i různými dary.

Výše uvedenou širokou paletu regionálního původu kancelářských úředníků (a ovšem i jiných činitelů na Karlově dvoře) nelze, zejména z hlediska historie umění, ani dost dobře docenit, protože nepochybně přispívala k různým, často jen málo či vůbec nesledovatelným zprostředkujícím vlivům kulturním v nejširším slova smyslu. A ještě dva další faktory je třeba mít na paměti: prvním je pobyt nejrozumnějších poselstev u dvora a s nimi spojené oboustranné vlastně rituální předávání darů, často právě uměleckých předmětů. Nemáme ovšem – s výjimkou různě formulovaných a ovšem realizovaných objednávek uměleckých artefaktů – přímé doklady v tomto směru (tu je stále inspirativní kniha Jana Hirschbiegela z roku 2003).¹ Druhým faktorem pak byly panovníkovy různé, zejména diplomatické dlouhodobější cesty s početným doprovodem, kde bylo mnoho příležitostí i k seznámení se s místními uměleckými, zejména devocionálními produkty nejrozumnějšího druhu, knihami a ostatky svatých počínaje.

Jako podstatné osoby uměleckého snažení Karlova dvora vytipoval Fajt tři klíčové malíře: Theodorika, s nímž se už do značné míry „vypořádal“ spolu s dalšími historiky umění v řadě starších prací a který ani zde nepřichází zkrátka, ač s Norimberkem nemá zřetelněji sledovatelné vazby, dále Mikuláše Wurmsera ze Štrasburku, ale zejména norimberského Sebalda Weinschrötera. Ten dosud nebyl předmětem takové pozornosti jako oba právě jmenovaní, a to zejména proto, že jeho dílo je výrazně lokálně vázáno na Norimberk. Nicméně zejména v dílech jeho „školy“ je dle Fajta jeho vliv sledovatelný v různých lokálních prostředích německých. Můžeme si o tom udělat snadno představu v přehledném katalogu Weinschröterových známých či jemu s většící či menší mírou pravděpodobnosti připsaných, takřka ale vesměs norimberských prací, mezi nimiž dominuje oltář v kostele sv. Jakuba (s. 626nn.).

Do jaké míry tedy lze hovořit o dvorském malíři a jeho dílně, srovnatelné se zmíněnými Theodorikem a Wurmserem je otázka. Zejména prvnímu z nich věnuje Fajt opětovně velkou pozornost a je v knize takřka Weinschröterovým souputníkem, ač v Norimberku výraznější stopu nezanechal. Je-li Norimberk chápán jako „vedlejší rezidence“ Karla IV., který tam Weinschröterovi přidělil některé prestižní zakázky, pak zřejmě jej do dvorského okruhu zahrnout můžeme, i když spíše jako solitéra a ovšem jako autora deskového malířství i vitráží. Ale jsou zachovány i zlomky jeho skicáků (i když jsou mu stejně tak jako řadě dalších objektů jen připisovány na základě více či méně zřetelných stylových prvků). Nicméně mezi nejbližšími špičkami bezprostředně dvorského umění na

1 Jan HIRSCHBIEGEL, *Étrennes. Untersuchungen zum höfischen Geschenkverkehr im spätmittelalterlichen Frankreich der Zeit König Karls VI. (1380–1422)*, München 2003.

dvoře Karla IV. ho prakticky nenacházíme. To vlastně Fajt detailním rozbořem dochovaných částí jeho uměleckého odkazu sám zřetelně prokazuje, neboť Weinschröter v Norimberku pracoval i pro autonomní objednavatele, zejména ovšem církevní instituce, i když vedle něj působily i další umělecké ateliéry.

Tak lze zejména obdivovat iluminovanou listinu norimberských dominikánek, kterou mu Fajt přepisuje, ale platí to asi i o jiných jeho pracích. Postavení Norimberka jako svébytné umělecké entity v Karlově době pod základním vlivem Sebalda Weinschrötera Fajtova kniha doložila dostatečně zřetelně. Poněkud pak překvapuje, že Fajt nezmiňuje proslulou výzdobu na hradě Laufu, která pro jeho bezprostřední blízkost Norimberku mohla být pro něj zajímavá, i když asi zde by bylo těžko možno stopovat uměleckou individualitu, protože jde o řemeslné dílo.

Historik však může těžit z Fajtova „Norimberku“ i jinak. Tu mám na mysli zejména Fajtovo upozornění (s. 230 a 663) na zasutou informaci, postihující bezprostřednost vztahu Karla IV. k uměleckému dílu in statu nascendi. Panovník si totiž našel čas, aby mohl pozorovat jinak zřejmě neznámého (dvorského?) malíře Konráda bezprostředně při práci. Stalo se to na říšském hradu Seltz v Alsasku. Konráda zaujalo to, co zaslechl z politického rozhovoru přihlížejícího císaře s jeho hofmistrem a sdělil Štrasburským jich se dotýkající informaci. Ti se obrátili na císaře, který se, rozčíliv, osopil na Konráda, kterého „pro jistotu“ zphlavoval. Zajímavá každodennost jinak – alespoň si to myslím – důstojného a zřejmě vždy se ovládajícího císaře. I když třeba dodat, že chronologie zprávy není zcela bez vady.

Číst knihu v křesle se nedoporučuje, jinak ale ano. Užitek v toho bude věčný a navíc půjde i o požitek estetický. A lze ovšem s napětím čekat i na kritiku umělecko-historických kruhů českých a zejména německých.

Ivan Hlaváček

Andrzej MARZEC

Pod rządami nieobecnego monarchy. Królestwo Polskie 1370–1382

Kraków, Societas Vistulana 2017, 272 s., ISBN 978-83-65548-19-1.

Dariusz WRÓBEL

Na pierwszym planie. Moźni i szlachta polska wobec bezkrólewia po śmierci Ludwika Andegaweńskiego

Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii-Curie Skłodowskiej 2020, 586 s., ISBN 978-83-227-9338-1.

Polská historiografie považuje za přelomové období pro vznik a rozvoj samostatného politického konání polské šlechty půl druhé desetiletí po smrti posledního piastovského krále Kazimíra Velikého. V meziválečné době formulované názory Jana Dąbrowského¹

1 Jan DĄBROWSKI, *Elżbieta Łokietkówna 1305–1380*, Kraków 1914; TÝŽ, *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego 1370–1382*, Kraków 1918.

a Oskara Haleckého² o vzniku regionálně a rodově provázaných šlechtických společenství, hlásajících svébytné politické představy a programy za vlády v zemi fakticky nepřítomného uherského a od roku 1370 i polského krále Ludvíka z Anjou, resp. v době interregna let 1382–1384, natolik zakotvily v polském medievistickém bádání, že přešly do kanonických učebnicových výkladů.

Jestliže se debata o období po smrti Kazimíra Velikého v meziválečné epoše koncentrovala na problémy politických dějin, další bádání věnovalo pozornost především studiu rodových a regionálních svazků polské šlechty z hlediska utváření se vlivových mocenských uskupení. Právě v nich se měla rodit nová šlechtická politická kultura, vedoucí k formulování svébytných, proti zájmům ostatních skupin jdoucích politických programů. K proměně dosavadních pohledů přispěl mohutný rozvoj prosopograficky pojatého bádání, jež se od šedesátých let zaměřovalo na rozkrytí rodinných, rodových a klientelských vazeb polské nobility. Vedle deskriptivně pojatých prací, k nimž se řadí i prosopografické studie o nejvýznačnějších kapitulách, vznikly v posledních letech rovněž syntézy věnované nejmnocnějším a politicky nejaktivnějším rodům (Tęczyńscy, Szafraniec, Leliwicz, Kurozwęci, Kmitowie, Szafraniec).

Z prosopografického konceptu vycházejí i dvě nejnovější práce. Monografie *Pod rządami nieobecnego monarchy* krakovského medievisty Andrzeje Marzece je věnována období vlády Ludvíka z Anjou, kdežto kniha *Na pierwszym planie* Dariusze Wróbel, působícího na lublinské univerzitě Marie Curie-Skłodowské, létům 1380–1385, tedy posledním rokům před královou smrtí a politicky výbušnému období bezkráloví. Oba autoři se pokoušejí z ustálených konceptů vystoupit a snaží se hledat cesty, jak dosavadní bádání prohloubit. Děje se tak především zpochybněním existujících interpretací, předkládáním nových hypotéz a někdy až hyperkritickým přístupem k pramenům, jejichž korpus je již několik desetiletí uzavřen.

Psát o sedmdesátých a osmdesátých letech 14. století v Polsku znamená vyrovnat se především s kronikou hnězdenského arcijáhna Jana z Czarnekowa, jenž sám byl výrazným politickým aktérem dění konce vlády Kazimíra Velikého a vlády jeho uherského nástupce. Problém spočívá ve skutečnosti, že valnou většinu zpráv o vojenských střetech a především o sněmech, na nichž se rozhodovalo o osudu osiřelého království, známe pouze z Janova podání. V polské historiografii bývalo zvykem konfrontovat Janovy informace s názory krakovského kanovníka Jana Długosze, jenž psal o těch samých záležitostech přibližně o sto let později. Długosz sice čerpal z Janovy kroniky, avšak mnohdy k ní přidával nové detaily a zároveň je i odlišně interpretoval. Především Dariusz Wróbel se však k potenciální pravdivosti Długoszových „dodatků“ a „oprav“ staví skepticky a považuje je za pozdní soudy, které mají svoji váhu pro soudobé nazírání, nikoli však pro historickou realitu.

Interpretace dějin založená na jediném hlavním zpravodaji je vždy ošemetná. Sklouzává buď v bezmeznou víru v daný pramen, nebo ke zpochybnění jeho informací ad hoc, aniž by byl brán zřetel ke kronice jako celku. Stejně tak jsou mnohdy kronikářovy

2 Oskar HALECKI, *Dzieje Unii Jagiellońskiej*, díl 1, Kraków 1919; TÝŽ, *O genezie i znaczeniu rządów andegawskich w Polsce*, *Kwartalnik Historyczny* 35, 1921, 31–68.

názory zaměňovány za objektivní dobové postoje. Víra v pravdivost líčení je z obou autorů vlastní především Marzeci. Badatelský limit však spočívá v tom, že nejsme s to Jana z Czarnkowa verifikovat. To, že některé jeho zprávy ob stojí v konfrontaci s jinými prameny, ještě neznamená, že musíme jeho kronice věřit jako celku. Jan z Czarnkowa byl velmi angažovaným autorem, jenž při psaní kroniky vyjadřoval sympatie stejně jako ostré antipatie k dobovým aktérům.

Hlavní otázka, kterou nastolují oba autoři, se týká proměny politických aktivit a politických představ polské nobility, především tedy panstva, ale do značné míry i početného zemanstva. Andrzej Marzec se v tomto ohledu negativně vymezil vůči starším představám, podle nichž měla již na sklonku Kazimírovy vlády navzájem soupeřit dvě politická uskupení, anjouské a legitimistické (lucemburské), mezi nimiž prý král musel balancovat. Podle Marzece však ve skutečnosti žádné takové napětí neexistovalo. Antagonismus, patrný v prostředí šlechty, ji dělil na tábor těch, kdo chtěli rozvíjet svoji úřední kariéru na straně panovníka, jenž se snažil upevnit královskou moc a za podpory nové fiskální politiky rozšířit mocenský prostor monarchie směrem na východ, a těch, kdo s touto politikou nesouhlasili, popřípadě komu se nepodařilo získat výnosné úřady. Vedle tohoto se Marzec domnívá, že Kazimírova politika, týkající se adopce slupského knížete Kazimíra, nebyla nijak ovlivněna tlakem jedné či druhé šlechtické strany.

Pozoruhodné je, že v obou pracích kladou autoři důraz na mocenská jednání vnímaná jako důsledek utváření se vlivových a zájmových politických uskupení šlechty, v nichž je téměř nemožné rozlišit, zda v nich dominují teritoriální či naopak rodové vazby. Oproti tomu mnohem méně prostoru věnují rituálním aspektům jednání, inscenovaným formám legitimizace moci, jimiž se pretendenti trůnu a jejich političtí podporovatelé snažili získat symbolickou oporu pro dosažení svých cílů. Marzec například ve druhé kapitole své knihy navrhuje interpretaci Wojciecha Falkowského o legitimizačním významu dvou pohřbů Kazimíra Velikého.³ Činí tak na základě odmítnutí Falkowského antropologicky laděného pokusu proniknout za líčení kroniky Jana z Czarnkowa a striktním přidržením se kronikářovy zprávy, kterou bez možnosti verifikace označuje za „velmi věrohodnou“. Ve skutečnosti Marzecovo hodnocení pouze vyvěrá z jeho soudu, že polské šlechtické elity, do roku 1370 nepřilíš (či dokonce vůbec) politicky aktivní, zatím prostě nebyly s to rozehrát politickou hru, jež by problematizovala ujmoutí se polského trůnu Ludvíkem z Anjou. Politické elity podle jeho mínění neformulovaly žádný politický program, takže nebyly s to ani zaujmout adekvátní stanovisko například ke Kazimírovu testamentu.

Na druhé straně Marzec považuje za přelomový okamžik artikulace politických požadavků polské šlechty jednání o košickém privilegii (1374), jehož prostřednictvím chtěl Ludvík z Anjou získat souhlas s dědičnými nároky svých potomků na polský trůn. Politická iniciativa však prý nadále ležela na Ludvíkově straně a šlechtické elity nepředstavovaly pro krále adekvátního partnera v politické hře. Pouhé odvolávání se na absenci pramenů, jež by svědčily o existenci nějakého politického plánu v řadách polské šlechty, je ale myslím

3 Wojciech FALKOWSKI, *Dwa pogrzeby Kazimierza Wielkiego – znaczenie rytuału*, Kwartalnik Historyczny 116, 2009, s. 55–74.

poněkud problematické. Rovněž o politických plánech české šlechty ve vztahu ke Karlu IV. a jeho snaze prosadit zemský zákoník, *Maiestas Carolina* (Marzec ostatně upozorňuje na jisté souvislosti mezi Karlovým zákoníkem a košickým privilegiem z hlediska nezczitelných královských a korunních majetků), nic nevíme, a přesto česká šlechta své politické plány nepochybně měla a jistě je i artikulovala. Problém tedy může v polském prostředí tkvět v mlčení pramenů.

V Marzecově pojetí však Ludvík jednal samostatně, ať už šlo o otázky správy Rusi, obdarování opolského knížete Vladislava či odmítnutí testamentu Kazimíra Velikého. Za projev šlechtického politického programu autor nepovažuje ani podporu, kterou projevovalo velkopolské rytířstvo knížeti Vladislavovi Bílému, jehož vystoupení nevnímá jako skutečné ohrožení Ludvíkovi vlády. Činí tak především z toho důvodu, že za Vladislavem nestála vyšší šlechta. Samotné košické privilegium Marzec považuje za dovršení dlouhého procesu utváření se souhrnu šlechticko-rytířských práv a svobod, jimž přiznává stavovský charakter. Privilegium je podle něho prvním pramenem, který zachycuje povědomí politické odpovědnosti v řadách polských elit. Jednání o jeho podobu a následné kroky šlechtických uskupení, jež soupeřila o vliv v okolí krále, hodnotí jako krystalizační proces formování se politického programu polské šlechty.

Interpretace je to velmi smělá. Nutno však říct, že vyvolává jisté pochybnosti. Změna, k níž mělo v představách šlechty dojít mezi léty 1370, kdy Marzec existenci samostatného šlechtického politického programu (či programů) ještě popírá, a rokem 1374, kdy šlechta, ačkoli nebyla iniciátorem vydání košického privilegia (ani to však autor nakonec nevylučuje, resp. tvrdí, že není možné rozhodnout, na čí straně ležela iniciativa), přece jen formuluje a částečně prosazuje vlastní požadavky (zformována do tří stran – anjouské, legitimistické a velkopolského zemanstva, rivalizujícího s legitimisty), evokuje představu rychlého, v krátkém časovém období uskutečněného zlomu v myšlení a jednání polské šlechty. Překvapivý je v tomto ohledu i autorem doložený vzestup politických aktivit rytířstva, především ve druhé polovině sedmdesátých let.

Ponechejme stranou skutečnost, že nemáme žádnou možnost, jak porovnat aktivity rytířstva ve starším období s obdobím Ludvíkovy vlády. Tak rychlý vzestup politických aktivit rytířstva je však v každém případě zářející. Marzecův názor je samozřejmě legitimní a argumentačně podložený, podle mého názoru však představuje pouze stejně relevantní alternativu k pojetí, jež existenci takto vyhocených stran posouvá do staršího, již kazimírovského období. A nabízí se ještě jedna možnost, jak autorův názor podpořit, či naopak zpochybnit. Jistě by stálo za to podniknout středoevropsky pojaté komparativní bádání: Například české poměry ukazují spíše na dlouhodobý proces utváření se šlechtické opozice vůči panovníkovi, probíhající bez radikálního zlomu, jaký si pro polské poměry představuje Marzec.

Marzec hledá oporu pro svá tvrzení v prosopografickém výzkumu, zaměřeném na osoby či uskupení osob, jež držely v království význačné úřady. Jeho výzkum vede k závěru, že v důsledku nepřítomnosti Ludvíka v zemi došlo k zásadní proměně veřejného života a jeho správy. Ludvík se snažil vytvořit si prostřednictvím obsazování úřadů koruny věrné společenství osob, jež by prosazovalo jeho zájmy. To mělo na počátku osmdesátých let,

kdy se král rozhodl, že se jeho nástupkyní stane jeho dcera Marie, podporovat regentskou vládu jejího snoubence Zikmunda Lucemburského. Marzec přitom ale vehementně odmítá názory těch historiků, kteří soudí, že Ludvík chtěl nechat Zikmunda korunovat polským králem ještě za svého života. V tomto ohledu Andrzej Marzec oponuje Dariusz Wróbel. Ostatně odlišné jsou i jejich názory týkající se postojů polské šlechty po Ludvíkově smrti ve vztahu k otázce přijetí Zikmunda na polský trůn. Marzec je toho názoru, že rytířstvo, jež dříve Zikmundovi holdovalo, změnilo své postoje pod tlakem uherské královny Alžběty Bosenské, kdežto Wróbel klade mnohem větší důraz na samostatnost jednání polské šlechty.

Do značné míry odlišně oba autoři traktují i návrh na korunovaci mazovského knížete Ziemovíta IV., který vznesl hnězdenský arcibiskup Bodzęta. Podle Marzeca byl tento návrh chaotický, ve Wróbelově pojetí měl promyšlenější charakter, i když následný pokus o obsazení Krakova se mohl v arcibiskupově hlavě zrodit ad hoc. Na rozdíl od Marzeca však Wróbel přisuzuje samotnému návrhu zvolit a nechat korunovat Ziemovíta polským králem legitimizační charakter. Ani on však nejde tak daleko, aby v tomto návrhu viděl rituálně podepřenou snahu symbolickým způsobem zvrátit dosavadní vývoj v jednáních o obsazení polského královského trůnu. Oba autoři v tomto návrhu vidí pouhé politikum, bez symbolického obsahu.

Ačkoli Marzec dospívá k závěru, že teprve v období vlády Ludvíka z Anjou, a to především v jeho druhé polovině, došlo k zformování stavovsky ukotvených politických představ polské šlechty, přesto není podle jeho soudu možné mluvit o stabilním politickém programu či o dalekosáhlých politických plánech. Ve skutečnosti totiž prý šlechtická uskupení pouze reagovala na činy krále. Wróbel je v tomto ohledu mnohem méně skeptický a změny ve šlechtických postojích spatřuje již v období po smrti nejstarší Ludvíkovy dcery Kateřiny v roce 1377. Ve vztahu ke staršímu bádání je tudíž Wróbelovo pojetí mnohem tradičnější než Marzecovo. Striktně se přitom drží chronologického výkladu, vyjma 6. kapitoly týkající se Ziemovítovy snahy získat polskou korunu. Od názorů staršího dějepiscectví se Wróbel výrazně odchyluje pouze v případě hodnocení aktivit Bartosze Wezenborga v letech 1382 a 1383 ve vztahu k mazovským ingerencím do polských poměrů. Z obecného hlediska přitom považuje Ziemovítovu snahu o získání polské koruny za předem odsouzenou k nezdaru, neboť politický program většiny polské šlechty byl v daném okamžiku již konsolidovaný a sjednocený na půdorysu obhajoby kolektivních práv, uznání nároků Ludvíkových dcer v návaznosti na rozdělení polsko-uherské personální unie a na bezpodmínečnou rezidenci nového královského páru v zemi. Víze uzavření sňatku Zemovíta s Marií či Jagwigou prý byla pouhou iluzí mazovského knížete a jeho stoupenců. Ostatně jeho zadlužení u řádu německých rytířů a u krakovských židů fakticky odráželo jeho reálné možnosti.

K samostatnému jednání polské šlechty podle Wróbela přispělo i lavírování uherské královny Alžběty Bosenské, jež nejdříve odmítala zrušení personální unie a následně opakovaně odkládala odeslání nejmladší Ludvíkovy dcery Jadwigy do Polska, čímž zabraňovala její korunovaci. Ofenzíva šlechty se odrazila v požadavcích, aby se Rus vrátila pod polskou korunu a aby byla koruně rovněž navráćena léna, jež držel opolský

kníže Vladislav. Opakované výhrůžky, že si šlechta v případě, že Jadwiga nepřijde do Polska ve stanovený termín, vybere jiného panovníka, svědčily podle Wróbelova názoru o rostoucím sebevědomí polského panstva a zemanstva, jež nakonec našlo svůj výraz ve volbě Jagiella jako Jadwižina manžela, zcela bez zřetele na zájmy budínského dvora.

Naši pozornost si rovněž zaslouží Wróbelovy postřehy týkající se vztahu rodinných, rodových a teritoriálních vazeb šlechty. Autor na třech případech (Piotr Małocha, Miecław Baba, Piotr Rpiszka) velmi dobře ukázal, že šlechtici v konkrétních situacích porušovali rodové zájmy. Kdyby se jich drželi, museli by konat úplně jinak. Na druhé straně však autor nechce tvrdit, že by motorem jednání šlechticů byl individualismus. Z obecného hlediska, pro jím studované období, se však přece jen spíše kloní k myšlence, že teritoriální zájmy hrály mnohdy význačnější roli než zájmy rodové. Tato skutečnost přitom nepochybně souvisela se vskutku rozvinutým zemským povědomím i s mnohaletým malopolským a velkopolským antagonismem.

Obě práce střední generace polských medievalistů velmi dobře ukazují, jak je obtížné předložit zcela nové interpretace problémů, jimž polská historiografie věnuje pozornost již půl druhého století. Pramenná základna je omezená a všechny prameny již byly mnohokrát prostudovány. Možná právě proto, tedy v důsledku omezeného množství pramenů, se ale stále nabízejí nové alternativní výklady, jež mají charakter umných hypotéz. Především Marzecova práce předkládá zcela nový koncept, jenž zpochybňuje dosavadní soudy o existenci rozvinutého politického programu v řadách polské šlechty již za vlády Kazimíra Velikého.

Z této Marzecovi představy vychází i Wróbel, jenž ale přiznává polské šlechtě od konce sedmdesátých let 14. století mnohem větší iniciativu, než jak tomu činilo dosavadní bádání. U obou autorů považuji za přínosný důraz na šlechtické individuality, jež neprezentují pouhé skupinové jednání šlechty, ale naopak dokládají osobní iniciativu, jež v konkrétních situacích dynamizuje společenské dění. I po sepsání těchto dvou inspirativních prací však z mého hlediska přece jen zůstává možnost nahlížet dění sedmdesátých a počátku osmdesátých let 14. století prizmatem rituálního či symbolického jednání s důrazem na aspekty legitimizace královské moci.⁴ Obecný obraz studovaného období by se důrazem na rituální jednání jistě nijak zásadně nezměnil, avšak přece jen by tím mohly být polské politické dějiny oživeny o další dimenzi. Tím ale rozhodně nechci zpochybnit, že metoda šlechtické prosopografie, užitá v pracích Andrzeje Marzece a Dariusze Wróbela, nepředstavuje žírnou cestu badatelských inovací. Naopak, je to přístup, jenž by české bádání 14. století výrazně obohatil.

Martin Nodl

⁴ O tento pohled jsem se pokusil ve studii Martin NODL, *Uprázdňený polský trůn a jeho cizí dědicové: legitimizace vlády Ludvíka z Anjou a Vladislava Jagella*, in: Ondřej Beránek – Pavlína Cermanová – Jakub Hrubý (eds.), *Jedno slunce na nebi, jeden vládce na zemi. Legitimita moci ve 14. století*, Praha 2017, s. 172–195.

Petr ČORNEJ

Jan Žižka. Život a doba husitského válečníka

Praha, Paseka 2019, 856 s., ISBN 978-80-7432-990-6.

Jan Žižka Petra Čorneje je bezesporu mimořádná kniha. Žádné jiné odborné historické práci se za poslední roky nedostalo takové marketingové podpory a nepronikla tak hluboko do povědomí širší veřejnosti. Málokterý mediivistický titul dosáhl podobného rozšíření po soukromých knihovnách, uvážíme-li, že zde nejde o výpravnou obrazovou publikaci. Odpovídají tomu konečkonců i ohlasy a ocenění, korunovaná ziskem nejprestižnější domácí literární ceny Magnesia Litera 2020. Kniha o středověkém válečníkovi si povšimli recenzenti a glosátoři popularizačních i mainstreamových médií, její dílčí aspekty se diskutovaly na sociálních sítích. To vše samozřejmě pro recenzi ve vědeckém časopise mnoho neznamená. Přiznejme nicméně, že i v odborných kruzích předcházela knihu očekávání. Petr Čornej se podle svého vyjádření v doslovu na tuto knihu připravoval celý svůj profesní život. Co tedy vydání osmisetpadesátistránkového *Žižky* znamená z hlediska historické vědy?

Jan Žižka z Trocnova, resp. z Kalicha, samozřejmě není na stránkách odborné literatury žádným nováčkem. Fakt, že mu svého času věnoval čtyřsvazkovou monografii nevýznamnější historik zlatého věku českého dějepiscectví v období pozdní monarchie a první republiky Josef Pekař,¹ jen podtrhuje prominenci tématu. Práce Petra Čorneje už na první pohled nenechává na pochybách, že chce být i v této konkurenci zásadní knihou. Její úctyhodný objem neklame: je to skutečně *summa Žižkiana*, která shrnuje vše, co o husitském hejtmanovi víme nebo se dohadujeme. Jestliže autor podle svých slov polovinu shromážděného materiálu ponechal stranou (s. 658), jistě se to netýká dokladů vztahujících se přímo k Žižkovu životopisu a jeho aktivitám (na rozdíl od bohaté posmrtné memorie). Petr Čornej zužitkoval množství detailních studií o Žižkovi i jeho okolí a zázemí, často drobných článků publikovaných v Jihočeském sborníku historickém a jinde již od doby, kdy vyšly poslední díly Pekařova *Žižky*. Jejich poznatky a hypotézy, které dosud nebyly v takovém rozsahu použity pro kompaktní vyličení vojevůdcových osudů a na něž ani v syntézách husitské doby obvykle nezbyvá prostor, pečlivě váží a doplňuje jimi svůj obraz trocnovského zemana.

Kniha však poskytuje víc než jen souhrn vědomostí o Žižkově kariéře. Shrnuto do jedné formulky, klade si za cíl poskytnout vhled do Žižkovy doby, vystihnout jejího „ducha“ a zpětně tak postihnout hrdinovy pohnutky a duševní obzor, zkrátka osvětlit, „jaký byl“ a proč asi (s. 589). Jan Žižka je pro takové počínání nanejvýš vhodnou osobou. Více než kdo jiný ztělesňuje to podivuhodné na husitské době – převrat, který zpřeházal politické a sociální pořádky, zamíchal staré a nové, významově přeznačil hodnoty a praktiky, aniž by však odstranil vše z předešlé epochy a nastolil jakousi zcela novou éru.

Ze všech těch urozených i neurozených husitských bojovníků, jimž revoluce od základů změnila život, je Žižkův „vnitřní svět“ i při vši skouposti pramenů nejlépe

1 Josef PEKAŘ, *Žižka a jeho doba*, díl 1–4, Praha 1927–1933.

dokumentován. Čornej – prozradme již zde – dospívá k závěru, že husitská revolta pro Žižku znamenala šanci na poslední chvíli obrátit kormidlo svého života ke spáse. Válečnické podnikání, které jej po většinu života nasměrovalo přinejmenším do vleklého očistce, se s koncem starého světa stalo prostředkem nápravy a Žižka bojující za Kristovu pravdu nástrojem Boží vůle. Zdá se mi, že formulí o náhle nabídnuté šanci na spásu by se dala vystihnout husitská revoluce jako celek, nejen přeorientování Žižkovy přímočaré víry a obrat v jeho kariéře.

Na rozdíl od Petra Čorneje (s. 659) se domnívám, že jako osobnost ztělesňující tyto světodějné přemety by Žižka byl a měl být zajímavý i pro mezinárodní čtenářskou obec. Vždyť jinde ve středověké Evropě bychom stěží hledali obdobné kulisy pro kariéru drobného šlechtice, který takřka přes noc avansoval na vůdce revoluce. Přesto však je nutno s autorem souhlasit, že kniha, jak je napsána, patří českému publiku: v této podobě, při ponoru do detailu a předpokládaných znalostech modelového čtenáře, si lze stěží představit překladové vydání.

Zatímco chronologický záběr knihy je vymezen obdobím Žižkova života, geograficky vzato je jeviště širší, neboť autor do kapitol svědomitě vplétá celozemské i evropské události. Široký kontext umožňuje kvalifikovaně a střízlivě hodnotit zachycené jevy a jejich význam pro další historický vývoj. Aniž by popíral historickou jedinečnost husitské revoluce (viz s. 162), Čornej nejednou zpochybňuje výjimečnost fenoménů považovaných za typicky husitské (vojenské inovace, obrazoborectví). Čtenáře podrobně provádí od Žižkova rodiště přes lapkovské družiny, žoldnéřskou službu a zahraniční zkušenosti (bitva u Grunwaldu) do Prahy a dvorské služby, aby pak s hlavním hrdinou podrobně prošel prvních pět let husitské bouře.

Víc než kdy jindy zde platí recenzentské klišé, že hledat chybičky v tak rozsáhlém a spolehlivém díle by nespravedlivě znehodnocovalo autorův výkon. Věcných omylů by ostatně bylo naprosté minimum a redakčních přehlédnutí jen pomálu. Nikdo neví o Žižkovi tolik jako Petr Čornej. V recenzované summě mohl navázat na své předchozí práce – na knihu o pražské defenestraci i na četné studie jak přímo o Žižkovi a jeho spolubojovnících, tak i o Želivském, adamitech, velkých bitvách husitských válek atd. V Žižkově monografii je nejen spojil do nového celku, ale pečlivě doplnil o další poznatky čerpané z vlastního bádání i z literatury, kterou sleduje v úctyhodném rozsahu.

V případě Petra Čorneje, jednoho z nejlepších stylistů v rámci historické profese, ani není třeba zdůrazňovat, že Žižkova biografie je také kniha čtivá. A přece je styl asi nejvíc matoucí aspekt knihy. „Udělejte si sem někdy výlet či vycházku! Je to půvabné místo,“ znějí již téměř proslavená úvodní slova knihy, věnovaná Trocnovu (s. 15). Čtením na toulky po pamětihodných místech však kniha rozhodně není, a to zdaleka ne pouze kvůli svým rozměrům. Styl Kalistovy *Cesty po českých hradech a zámcích*² brzy ustoupí odbornější dikci: už na následující straně začíná podrobný výčet držitelů nemovitostí v Trocnově a okolí včetně jejich možných příbuzenských vztahů, a následují výpady do dalších oblastí

2 Zdeněk KALISTA, *Cesta po českých hradech a zámcích aneb Mezi tím, co je, a tím, co není*, Praha 1993.

medievistiky. Petr Čornej má laického (ovšemže patřičně motivovaného) čtenáře stále na paměti, poměrně podrobně např. vysvětluje některé odborníkům známé středověké realie. Tyto exkurzy nicméně poučeného čtenáře nijak neruší.

Prekvapivější je, že se vracejí i beletristické, někdy až žurnalistické prvky, zejména na konci výkladových celků („Obloha potemněla, na horizontu vyvstal děsivý přízrak Antikristův [...] Scéna pro Jana Žižku byla připravena“, s. 129; „Napětí se dalo krájet. Něco se muselo stát“, s. 149; „V tu chvíli se poutník fascinovaně zastaví. Osloví ho genius loci“, s. 211; „Jan Žižka za komunisty skutečně nemůže“, s. 296; „Politická a náboženská korektnost má asi v Čechách hlubší kořeny, než bychom čekali“, s. 595). Domnívám se, že takové mísení prozaických stylů nebylo zapotřebí. Petr Čornej dovede bravurně formulovat i ryze odborný text. *Jan Žižka* se pěkně čte a čtenáře místy úplně vtahuje. Úhledné a neotřelé grafické řešení láká knihu otevírat, drobné písmo nutí k soustředění, především ale upoutává Čornejův styl vyprávění kombinující živý detail se širokými souvislostmi. Není to jistě četba na několik málo večerů. Obsáhlá kniha ale nabízí i možnost ponořit se do vybraných exkurzů nebo namátkou nalistovaných epizod, zejména je-li čtenář obeznáměn se základní dějovou kostrou.

Nejen svou žánrovou či stylovou dvojakostí jako by se Čornejův *Žižka* vyvazoval z běžného odborného diskurzu. Nejedná se o ryzí „research monograph“, tedy práci, která by si vytyčila dosud nevyřešený problém, formulovala metodologii, provedla šetření a shrnula jeho výsledky. Žižka má narativní strukturu biografie, která je odrazovým můstkem pro výkladové a kontextuální exkurzy. Za přihlášením se k postupům Wilhelma Diltheye v závěrečné kapitole (s. 589) tuším spíše skrytou antimetodologickou deklaraci, jakkoliv metoda vcítování do ducha doby samozřejmě může být i po více než sto letech inspirativní. Nenechme se však ošálit. Autor sice mlčky, leč bohatě a dovedně používá postupy moderní historiografie. V *Janu Žižkovi* zúročil nejen dlouho sbíraný materiál, ale také nejméně tři přednosti, které po čtyři desetiletí profilují jeho vědeckou produkci. První z nich je široká znalost kariérního pozadí jednajících osob. Prosopografie pražských měst i české šlechty mu umožňuje rozkrývat vztahové sítě a poukazovat na skryté pozadí politického dění. Od složení zbrojných družin předrevolučního období přes královské dvory a vysehradské many až po členy a spojence Žižkova východočeského svazu, Petr Čornej vždy bere v úvahu klíčové aktéry i kompars Žižkova příběhu a jejich předchozí a následující osudy. Pouhý pohled do osobního rejstříku přesvědčuje, kolik vedlejších postav kniha obsáhla.

Další autorovou specialitou jsou sondy sémantické. Rekonstruovat mentalitu protagonisty a jeho doby představuje, jak řečeno, jednu z hlavních met, kterých chce kniha dosáhnout. V návaznosti na svůj průkopnický výzkum mentality husitských dějepisců i další studie ke kultuře a jazyce husitské doby nabízí Čornej i v *Žižkovi* četné sondy zaměřené na sémantiku pojmů a jednání. Dobové chápání slepoty je jen jedním z příkladů takových ponorů do středověké mysli. Ještě přesvědčivější než lingvisticko-etymologické odbočky jsou výklady biblických, zejména starozákonních paradigmát Žižkova počínání, včetně veskrze praktických vojenských operací a úkonů (obsáhle např. při dobytí Prachatic, s. 335–338).

Kniha do třetice těží rovněž z autorova citu a zaujetí pro detail. Podrobná rekonstrukce dobových reálií, chronologie a topografie jednotlivých událostí, jak ji autor využil už v publikacích o českých letopisech nebo ve studiích o Žižkových bitvách, nachází v monografii hejtmana, který se v hledáčku velkých dějin objevuje na pouhých pět let, jednoznačné opodstatnění. Tyto tři přístupy, k nimž Čornej přidává další klíčovou schopnost – umění syntézy, kombinují klasickou kritickou metodu s některými novými koncepty, které se v mediévistice etablovaly během posledních desetiletí. Implicitně tak recenzovaná kniha ukazuje, jak metodologii funkčně využívat: neulpívá na teoretických proklamacích, které je pak obtížné skloubit s empirickou historiografickou prací, ale aplikuje takové postupy, které účelně vedou k vytyčenému cíli.

Kniha nicméně výslovně nedefinuje místo, jaké by chtěla zaujímat v bádání na dané téma. Pokud explicitně reaguje na předchozí bádání, což se děje nikoliv zřídka, pak je tomu vždy v rámci řešení nějaké konkrétní sporné faktografické či interpretační otázky. Extrémním příkladem je kapitola o domnělém Žižkově tažení do Uher (s. 553–541), která je celá přehledem historiografických řešení daného problému. Kritické zhodnocení předchozího bádání autor nezařadil; přichází pouze stručný přehled o Žižkovi „na soudu historiků“ (s. 596–607). V něm Petr Čornej načrtává dvě základní hodnotící linie Žižkovy osobnosti jako státníka (Václav Vladivoj Tomek a Rudolf Urbánek), či fanatika (František Palacký a Josef Pekař). K nim pak letmo přiřazuje pozdější historiky až po Amedea Molnára, Jiřího Kejře a Františka Šmahela. Toto stručné defilé si přirozeně nečiní nárok na úplnost. To, jak se Petr Čornej vyrovnává s dílem předchůdců, vysvětluje z rozsáhlého, byť úsporně pojatého poznámkového aparátu. Přesto poznamenejme, že v přehledu názorů historiků nefiguruje Frederick G. Heymann, autor obsáhlé, anglicky psané monografie o Žižkovi a husitské revoluci z roku 1955.³ Heymannovo pojetí Žižky jako člověka vedeného niternou vírou a eucharistickou zbožností se přitom pojetí Čornejovu velmi blíží.

Otázku, zda byl Žižka uvážlivý politik, či spíše rázný mstitel, svěčuje Petr Čornej současníkům a na základě svědectví Vavřince z Březové se kloní ke druhé variantě. Je v tom dobře vidět snaha oprostit se od nánosů postranními úmysly ovlivněných interpretací, kterých se Janu Žižkovi za šest století dostalo tolik. Petr Čornej podle svých vlastních slov knihu o Žižkovi musel napsat, aby „zůstal sám sebou“ (s. 659). Přes tento existenciální rozměr historiografického úkolu autor nepodřizuje Žižkovu osobnost a činnost žádnému velkému narativu. Josef Pekař svého času vytvořil obraz Žižky jako náboženského fanatika, aby tak programově čelil převládajícímu idealizovanému pojetí nepřemožitelného hejtmana. Zároveň jej zasadil do své verze českých dějin, které nesmiřitelnost husitů Žižkova ražení dovedla na cestu ústící do bělohorské tragédie.

Petr Čornej žádný takto široký výkladový rámec nepředstavuje. Jeho text prozrazuje bytostné zaujetí tématem a osobností hlavního hrdiny. Byť si klade za cíl pochopit motivaci Žižkových činů, neprojevuje shovívavé pochopení pro všechno, co Žižka udělal, odsuzuje např. vraždy v jeho lapkovském období. Problematiku nábožensky

3 Frederick G. HEYMANN, *John Žižka and the Hussite Revolution*, Princeton 1955.

motivovaného násilí nicméně hodnotí opět jen z dobového pohledu a pomíjí všechny její aktuální konotace. Dilema, zda schválit Žižkův přístup, nebo dát přednost pacifismu Chelčického, bylo častým námětem úvah už od Masarykových dob. Ještě v roce 1969 udělal František Šmahel z reflexe na toto téma finále svého životopisu Jana Žižky.⁴ Petr Čornej téma pojednává převážně jako předmět dějin dějepisectví, přičemž se snaží přístupy obou osobností sblížit a poukázat na limity tolerance u Chelčického.

Osobní zaujetí pro téma a osobitý styl, kterým se recenzovaná kniha vyznačuje, nejsou ani v současné české medievistice zcela ojedinělé. K úspěšnému použití této techniky je zapotřebí perfektní stylistika a uměřenost tam, kde má textem prosvítat autorova osoba. Petr Čornej tato kritéria splňuje, a přestože o něm jako autorovi za textem po celou dobu víme, hovoří sám o sobě až na dvou stranách „Závěrečného slova“. Tam se také znovu, tentokrát explicitně, vyčleňuje z institucionalizovaného historiografického diskurzu, když se předem vymezuje proti recenzentským ohlasům. To je podle mého mínění nejen nepřipadné, ale i zbytečné. Z dějepisné debaty se takto žádné dílo o minulosti stejně nevyčlení. Čornejův *Žižka* zřetelně aspiruje stát se klasikou, a proto se nenechal svázat zvyklostmi žánru. Není to však v žádném případě kniha nevědecká – jen z ní číší, jak autor touží po tvůrčí svobodě, jakou měl František Palacký, tedy psát, jak se jemu samotnému líbí.

Jan Žižka Petra Čorneje je bezesporu mimořádná kniha. Ne každému historikovi se podaří zúročit čtyřicetiletou erudici ve vytoužené velké monografii. K tomu je třeba dodat, že tu jde o erudici výjimečnou. Doufáme, že se brzy zhmotní do dalších publikací – je tu přece ona druhá polovina shromážděného materiálu... Sám bych si jako čtenář objednal monografii o husitské Praze, která by shrnula Čornejovy objevné výzkumy pražské politiky i sociálních vazeb. Nechme to ale na autorovi, ačkoliv se v doslovu stylizoval do role „starobního důchodce“. Jeho *Žižka* se vznáší nad vodami institucionalizovaného historického bádání a stejnou měrou, jakou je vědeckým počinem, je i tvůrčím činem. Již dvakrát se kniha stala kulturní událostí – hned po svém vydání a znovu po necelém roce při zveřejnění literárních cen. Můžeme směle odhadnout, že se stane také dějepisným monumentem, který budou brát do ruky čtenáři ještě dlouho.

Pavel Soukup

Martin HOLÝ – Michaela HRUBÁ – Tomáš STERNECK (Hg.)

Die frühneuzeitliche Stadt als Knotenpunkt der Kommunikation

(= Geschichte: Forschung und Wissenschaft, Bd. 57)

Berlin, LIT Verlag Dr. W. Hopf 2019, 287 s., ISBN 978-3-643-13941-2.

Jedním z konceptů, který se v posledních třech desetiletích etabloval v evropské historiografii, je komunikace, a to v širokém významovém spektru toho pojmu. Komunikace se postupně stala platformou, která vytváří relativně volný metodický rámec pro historiografické bádání. Téma našlo širší prostor zejména v oblasti dějin mediální kultury a knihovnědy, v úzké vazbě na

4 František ŠMAHEL, *Jan Žižka z Trocnova*, Praha 1969.

problematiku knižtisku a roli tištěných médií. Recenzovaný sborník, věnovaný raně novověkému městu jako komunikačnímu uzlu, aplikuje komunikační koncept v širším výměru.

Pozornost je tu zaměřena na urbánní prostor: reflektován je v prvé řadě význam komunikace jako výměny informací v prostoru měst, kdy se jejími médii stávají nejen obyvatelé a jejich aktivity, ale také instituce působící uvnitř městských hradeb, či dokonce města samotná, vstupující do interakce s jinými subjekty (objekty) komunikace. Toto pojetí, kdy média nejen zprostředkovávají informace, ale jsou i jejich nositeli, vytvořilo základ pro sestavení sborníku, který editoři rozvrhli do tří tematických okruhů, sledujících prostor komunikace, dále její média a konečně strategie. Opírali se přitom o studie, vycházející z dlouhodobých systematických výzkumů, pro které komunikační koncept vytvořil inovativní interpretační rámec.

Soubor studií, věnovaný urbánnímu prostoru komunikace, zahajuje příspěvek Ferdinanda Oppla, který lze vnímat jako metodický úvod k celému sborníku, byť se soustřeďuje pouze na pozdně středověkou a raně novověkou Vídeň. Opll v úvodu sumarizuje aktuální stav evropského bádání soustředěného na koncept prostoru, úzce spojený s tématem komunikace, které zastupují pro oblast urbánních dějin zejména práce německé badatelky Susanne Rau.¹ Prostorový aspekt tematizuje Opll pro široké spektrum hospodářského, politického, kulturního, ale také náboženského života Vídně.

V odpovědi na otázku, kde se ve sledovaném období odehrávala ve veřejném prostoru města komunikace, představuje autor vcelku očekávaná místa – náměstí jako centra společenského života v nejširším smyslu slova, městské brány, které byly prostorem i symbolem komunikace měst, ale také místem kontroly pohybu obyvatelstva, dále církevní stavby na čele s kostely, školy (včetně univerzity), zeměpanskou rezidenci, resp. panovnický dvůr, budovy úřední a v neposlední řadě např. hostince. Podrobně jsou přiblíženy i formy komunikace v uvedených prostorech, jejich limity a zejména dynamika jejich vývoje, který dominantně určovaly potřeby městské společnosti.

Další studie v oddílu soustředěném na fenomén města jako prostor komunikace přinášejí modelové příklady z různých měst středoevropského prostoru. Náměstí, jako centrální prostor komunikace ve městě přibližují studie Hany Jordánkové a Ludmily Sulitkové pro Brno, Mlady Holé pro Vratislav a Bartosze Dziewanowski-Stefańczyka pro Poznaň. Zatímco pro tři brněnská náměstí přinesly autorky vyčerpávající topografický přehled všech objektů, které na sebe ve středověku a raném novověku vázaly komunikační funkci, i jejich historických proměn, s nimiž úzce souvisely změny způsobů komunikace, Vratislav, resp. její centrální náměstí je tu prezentováno prizmatem narativních pramenů zejména jako prostor symbolické politické komunikace související s pobytem panovníků. Při sledování vývoje a komunikační role radničního náměstí v Poznani se B. Dziewanowski-Stefańczyk pokusil v intencích komunikačních teorií sledovat jednotlivé „komponenty“ komunikačního procesu ve druhé polovině 18. a první polovině 19. století. Ústřední roli přitom sehrávala radnice jako elementární prvek symbolické komunikace na náměstí

1 Susanne RAU, *Räume der Stadt. Eine Geschichte Lyons 1300–1800*, Frankfurt am Main – New York 2014 (srovnej recenzi Olga Fejtová, Pražský sborník historický 44, 2016, s. 389–392).

a proměny její architektonické podoby i ikonografické výzdoby, které reflektovaly politické změny a jež v procesu komunikace autor vnímá jako překódování prostoru.

V prostoru měst hrály v systému komunikace nezastupitelnou roli i městské brány, kterými se na příkladu středověkého Kolína nad Rýnem zabýval Gert Ressel. Vzal přitom v úvahu jejich roli vojenskou, policejní, estetickou, ekonomickou, reprezentativní, ale v prvé řadě symbolickou, tj. pohlédl na ně jako na hranici městského prostoru podléhající kontrole, která představovala základní rovinu komunikace těchto staveb. Nezbytnou podmínkou komunikace v prostoru měst byly i cesty ve všech svých formách. Urszula Sowina na základě pramenného výzkumu představila jejich síť pro Krakov v 16. století, tj. zkoumala fungování i jeho limity, dané nejen fyzickým stavem těchto komunikací, ale i celospolečenskou situací. Tématem cest, tentokrát jako komunikačních spojnic mezi jednotlivými městy, se zabývali Vilém Zábranský a Pavel Raška. Jejich studie přibližuje pro města severozápadních Čech na základě interdisciplinárních výzkumů perspektivu a problémy historicko-geografického bádání, jehož cílem je rekonstrukce sítě dopravního spojení mezi městy.

Další skupina příspěvků nahlíží na komunikaci ve městech prizmatem psaných i tištěných médií. Jednotlivé příspěvky se pohybují v intencích metodologického zázemí dějin médií a kulturně historického diskurzu knihovědy. Martina Hacke se opřela o příklad dochované korespondence basilejské tiskařské a nakladatelské rodiny Amerbachů, která na počátku 16. století směřovala především do Paříže a měla jak soukromý, tak obchodní charakter. Na její bázi autorka ukázala, jaké cesty a způsoby tato forma komunikace využívala a jaká byla její frekvence. Hacke rozkryla i zázemí osob, respektive struktur, které participovaly na této korespondenci. Patřili sem i lidé mimo okruh rodiny, náležející ke světu univerzitních vzdělců nebo do sféry obchodu.

Rozbor dochované korespondence Amerbachů prokázal, že písemné kontakty hrály od počátku knihtisku zásadní roli v podnikatelských aktivitách tiskařů a nakladatelů. Poukázal ale také na skutečnost, že se korespondence stala významným nositelem kulturní výměny a podstatně přispěla k šíření myšlenek humanismu. Knihkupci a tiskaři jako nositelé informační a kulturní výměny konkrétně pro oblast německo-francouzských vztahů se stali tématem také studie Mechthildy Fischerové, která tuto jejich roli sledovala pro Mannheim v období 18. století. Knižní výrobu a obchod autorka identifikuje tradičním způsobem jako formu kulturního transferu, tedy aktivní kulturní výměny, kterou dokumentuje na základě dovozu zahraničních titulů i vzniku překladové literatury.

Typickým raně novověkým psaným médiem bylo i dobové zpravodajství. Kateřina Pražáková sledovala na základě dochovaného souboru tohoto typu pramenů v rožmberském rodovém archivu strategie tvůrců zpráv i reflexi dobového vývoje v jejich obsahu. Šlo o zprávy a noviny, které doputovaly do Čech v šedesátých až osmdesátých letech 16. století z Antverp a představovaly pro českou šlechtu významný zdroj informací o vývoji zejména vojensko-politické situace v Nizozemí. Autorka potvrzuje snahu antverpských novelantů koncipovat relace z relativně nezávislých pozic. Zjišťuje překvapivě limitovaný vliv propagandy na obsah zpravodajství.

Vedle psaných zpráv hrály v raně novověkém zpravodajství minimálně stejně významnou roli již i zprávy tištěné. Jejich reflexi v dobových kronikách, vznikajících

v městském prostředí v předbělohorských Čechách, sledovala Marie Tošnerová. Doložila, že autoři kronik při líčení událostí překračujících lokální hranice intenzivně využívali právě informace získávané z tištěných zpráv, ať už jejich obsahem byly události politické, nebo údaje o kriminálních činech či přírodních katastrofách.

Tištěným médiem, které se na evropském trhu objevilo až na sklonku raně novověkého období, byly adresáře. Cristina Sasse představila na příkladu nejstarších příruček tohoto typu, vznikajících v Anglii v osmdesátých letech 18. století, jejich historii, spojenou s komunikačním „zahušťováním“ prostoru měst v souvislosti s procesem urbanizace. Tematizovala i užití adresářů v každodenním životě obyvatel měst, které se v dochovaných exemplářích dodnes manifestuje bohatými poznámkami uživatelů. Adresáře s ohledem na údaje, které přinášely, reprezentovaly nejen významnou součást komunikace uvnitř měst, ale staly se základem i nadregionální výměny informací, která usnadňovala orientaci ve městě a přispívala k vytváření dobových komunikačních sítí.

Komunikační zasítování pak představuje základní problematiku, které se věnuje závěrečný oddíl knihy nazvaný „komunikační strategie“. Josef Hrdlička se v intencích vymezení tohoto tématu věnoval realizaci patronátního práva v předbělohorských poddanských městech, s přihlédnutím ke změnám, které přinesl rok 1609 a uvolnění konfesijních restrikcí. Na příkladu situace ve dvou poddanských městech (Bystřici nad Pernštejnem a Soběslavi) dokládá různé roviny i obsahy komunikace mezi vrchností, městskou radou a církevními osobami, které představovaly aktéry procesu realizace patronátního práva.

Navazující příspěvek Michaely Hrubé se v širším výměru zabývá stejným časovým obdobím, ale nahlíží na dobovou komunikaci jako na prostor, v němž se manifestovaly společenské změny ve městech. Hrubá se soustředila na komunikaci v oblasti městského soudnictví a na prameny, zachycující jednání před soudy této instance, zejména na svědecké výpovědi, které nahlíží jako základní pramen, reflektující sledované změny v každodenním životě městských komunit. Zaměřila se na období po vydání Koldínova městského zákoníku, který na úrovni městského soudnictví významně zasáhl do forem právního jednání. V souvislosti se sledovanými jevy a využitými prameny je však třeba se ptát, do jaké míry „excesy“, které se ocitaly před soudy, dokládají dobovou celospolečenskou situaci a odrážejí každodenní život. Je nutno položit otázku, zda a do jaké míry se jedná o mimořádné atypické jevy, a také do jaké míry svědectví před soudy ovlivňovaly různé zájmy a strategie aktérů, které „formovaly“ konečnou podobu jejich výpovědí.

Jako specifickou formu komunikace ve městech pojal Martin Holý raně novověký mecenát v oblasti vzdělávání. Představuje jeho verbální, vizuální i symbolickou rovinu, tak jak je dokumentována zejména v testamentech či zakládacích listinách nadací a stipendií. Kontext tohoto typu komunikace vytvářelo zejména konfesijní prostředí i aktuální nábožensko-politická situace a ve strategiích mecenášů z městského prostředí nabývala v prvé řadě reprezentativní a komemorativní funkci. Téma načrtnuté zejména na základě starší literatury a materiálů z fondu nadačních listin, by bylo do budoucna užitečné doplnit poměrně bohatou literaturou, zaměřenou na měšťanskou testamentární praxi pro česká města raného novověku, která zejména pro dobu předbělohorskou zaznamenává odkazy na vzdělávání jako standardní formu legátu.

Uherská, resp. zejména hornouherská města v systému raně novověké politické komunikace tematizoval István H. Németh. Přiblížil jejich strategii, která se opírala o systém delegátů a agentů, tj. stálých i mimořádných zástupců měst v sídlech centrálních institucí, ale i o agenty vytvořené neformální klientské sítě. Před nástupem rekatolizace uherská města jako součást stavovské společnosti koordinovala politické postupy i prostřednictvím svých pravidelných sněmů. Se změnou konfesijních poměrů ve druhé polovině 17. století však města podřídila dříve společné zájmy konfesijním otázkám. Do vybudovaných sítí agentů, delegátů a lobbistů navíc v tomto období významně zasáhla byrokratizace správy, která omezila prostor pro aktivity těchto osob. Oba procesy způsobily, že léta formované kontakty měst i metody jejich politické komunikace nebylo nadále možné používat.

Téma politické komunikace v raném novověku reflektují i oba závěrečné příspěvky. Dmitriy Weber prezentoval město jako prostor politické komunikace, která nabývala symbolickou formu. Jeho případová studie přibližuje na základě dobové kroniky slavnostní příjezd nového zeměpána do Tallinu ve třicátých letech 16. století. Byl spojen nejen se slavností, ale také s řadou symbolických aktů, v nichž se zrcadlily konfesijní i politické problémy, zejména však konflikt mezi šlechtou a měšťany. Nábožensko-politická komunikace se stala též tématem příspěvku Tomáše Sternečka, který dokumentoval formy komunikace Českých Budějovic jako obléhaného města s útočící stavovskou armádou v roce 1618. Podoba kontaktů úzce souvisela s aktuálním průběhem stavovského povstání, obecně však strategie obou stran – obléhaného města i obléhající armády – upřednostnily ve vzájemné komunikaci diplomatické prostředky.

Editoři publikace věnované městům jako raně novověkým komunikačním „uzlům“ si kladli za cíl představit v rámci konceptu komunikace nejen výstupy z řady aktuálních výzkumných projektů, ale prezentovat je i jako komplex rozličných přístupů k aplikaci konceptu. Tematizován byl prostor komunikace, její prostředky, aktéři a nakonec i formy. Zejména sledování strategií komunikace měst a ve městech ukázalo nové možnosti využití konceptu pro stávající raně novověké urbánní výzkumy. Připomínku lze směřovat snad jen k absenci metodického úvodu, který by představil koncept komunikace z hlediska interdisciplinárního, zejména s důrazem na sociologické kořeny jeho aplikace i na rozsáhlé využití především v rámci knihovědy a kulturní historiografie. Záslužné dílčí přehledy literatury v několika studiích (F. Opll, M. Hrubá) takový přehled bohužel nenahradí.

Olga Fejtová

Robert ŠIMŮNEK

Obraz šlechtického panství v Čechách 1500–1750 (= Česká historie, sv. 37)

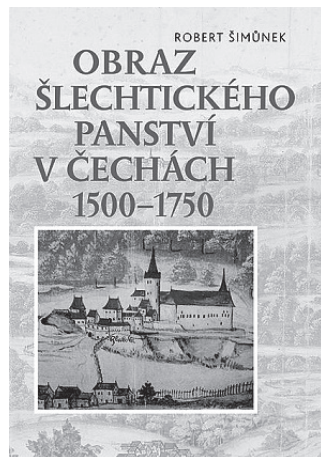
Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Historický ústav AV ČR 2018, 703 s.,

ISBN 978-80-7422-654-0 (NLN), ISBN 978-80-7286-326-6 (HŮ).

Robert Šimůnka znají odborníci především jako historika kulturních a sociálních dějin středověku a zároveň historického geografa. Začínal na výzkumu rožmberského dominia v 15. století a z tohoto zájmu posléze vzešla jeho rozsáhlá disertační práce publikovaná v roce 2005.¹ S Romanem Lavičkou pak v roce 2011 vydali syntetizující práci o pánech z Rožmberka.² O dva roky později spatřila světlo světa Šimůnkova dosud nejocetovanější kniha o reprezentaci české středověké šlechty.³ Z nastíněného přehledu vyplývá jak postupné rozšiřování geografických obzorů Šimůnkova odborného zájmu, tak jeho příklon ke kulturním a sociálním dějinám, k dějinám krajiny, k historické ikonografii a jejich specifickým interpretačním postupům. Hlavně díky tomuto posunu bylo možné vysvětlit středověkou šlechtickou reprezentaci a toto metodologické zázemí posloužilo autorovi také v případě zde recenzované práce. V ní Šimůnek překročil hranici mezi středověkem a raným novověkem, využil své předchozí výzkumy, výrazně rozšířil pramennou základnu a pojednal o specifickém segmentu šlechtické reprezentace v Čechách v raném novověku.

Práci si autor rozdělil na tři části. V první („Kulturní krajina a šlechtická reprezentace“) se nachází metodologické jádro práce. Autor se zaměřuje na centrální pojem reprezentace, kterou pojímá ve shodě s Wernerem Paravicinim jako zpřítomnění nepřítomného nebo neviditelného v sociálním prostoru za pomoci různých médií nebo symbolické interakce či performativní komunikace (s. 13). Šimůnek si dobře uvědomuje, že v případě jeho tématu se musí pojmu reprezentace využívat ve více rovinách, a proto hovoří o šlechtické reprezentaci (deklaruje se sociální statut a místo v tehdejší hierarchii), reprezentaci panství (deklaruje se bohatství a vlastnictví krajiny) a symbolické reprezentaci, která využívá obrazu jakožto zástupného symbolu v dalších kontextech.

Klíčové tu je slovo obraz, protože autor vychází především z obrazových pramenů, jako jsou mapy, obrazy, obrazové mapy, prospekty či veduty. V závěrečném soupisu zdrojů proto nenajdeme seznam archivních pramenů. Ne že by jich Šimůnek nevyužíval, ale

- 1 Robert ŠIMŮNEK, *Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418–1472*, Praha 2005.
- 2 Robert ŠIMŮNEK – Roman LAVIČKA, *Páni z Rožmberka 1250–1520: Jižní Čechy ve středověku. Kulturněhistorický obraz šlechtického dominia ve středověkých Čechách*, České Budějovice 2011.
- 3 Robert ŠIMŮNEK, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013.

odkazuje na starší odborná pojednání řady specialistů na raný novověk, na jejichž pramenný výzkum spoléhá. Zásadním zdrojem mu zůstávají obrazové prameny, a to je v kontextu výzkumu šlechty raného novověku, zhusta využívajícího především písemné zdroje, velmi osvěžující a přínosné.

Obrazy panství autor interpretuje jako sociální konstrukt, jako svědectví o tom, jak měla být kulturní krajina a rezidenční města v ní vnímána a pamatována (s. 24). Opakovaně upozorňuje, že obraz, ačkoliv se snaží diváka ošálit svou „pravdivostí“, není realitou, ale jejím zjednodušeným, selektivním i idealizovaným odrazem. Historik ho tedy musí umět „prohlédnout“ a v případě Šimůnkova tématu musí předně analyzovat formy a podoby obrazových reprezentací panství a také odhalit jejich specifickou úlohu ve šlechtické sebe prezentaci. To jsou základní úkoly, které si autor vytýčil a na něž hledá odpověď ve druhé a třetí kapitole.

Druhá kapitola („Reprezentace šlechtických panství – obraz, mapa, text“, s. 33–319), jež by sama vydala na knihu, tedy pojednává o pramenné základně. Jádrem je vlastně detailně komentovaný a zároveň analyzovaný katalog, kladoucí si v podstatě nárok na úplnost shromážděného materiálu, jež si autor rozdělil, po nezbytném obecnějším úvodu, na dvě části. Nejprve ovšem Šimůnek zařadil shrnující pasáž o vývoji a proměně (obrazových) map v raném novověku a jejich funkcích v tehdejší společnosti. Následně v první části analyzuje kreslené a malované obrazy a mapy kulturní krajiny, resp. šlechtických panství, v druhé se pak zabývá (možná až zbytečně podrobně) vedutami a tištěnými zemskými topografiemi, v nichž se též nacházejí zpodobnění šlechtických panství.

V obou případech autor dokládá těsné propojení obrazu a vysvětlujícího textu, jenž se pravidelně objevuje na obrazech panství, mapách i vedutách. Šimůnek shromáždil velké množství obrazového materiálu a vysvětluje, že obrazové mapy panství se v českém prostředí vyskytují od poloviny 16. století. Vznikaly jak z důvodů administrativních, tak čistě reprezentačních. Autor se detailně věnuje v podstatě všem reprezentativním velkoplošným mapám panství, dochovaným z let 1660–1720: Analyzuje jejich obsah, způsoby zachycení reality a ukazuje, jakým způsobem prezentují kulturní krajinu. Podobně činí u velkého souboru olejomalb panství a rezidencí, u nichž si navíc (možná zbytečně brzy) klade otázku, ve kterých zámeckých prostorech tato díla visela. Odvozuje od toho, k čemu sloužila.

U tištěných děl se věnuje jak domácím i zahraničním zemským topografiím, Willenbergovým či Wernerovým souborům vedut, tak i grafickým souborům vzniklým na objednávku jednotlivých šlechtických rodin (František Antonín Špork, Lobkovicové, Lichtenštejnové, valdštejnská manufaktura v Horním Litvínově, zámecká zahrada v Ostrově nad Ohří apod.). Šimůnkova analýza je minuciózní. Protože se ale autor pokouší postihnout široké spektrum pramenů, jsou tyto pasáže docela dlouhé a například výklady o zemských topografiích rozhodně mohly být kratší.

Třetí, kulturně-historická kapitola vychází z předchozího shrnutí pramenů, jejich typologie a analýzy obsahů (někdy se proto Šimůnek poněkud opakuje) a soustředí se na výpovědní možnosti těchto sociálních konstruktů. V rozsáhlém textu „Reprezentace šlechtických panství a šlechtická reprezentace“ (s. 321–495) se tu autor nejprve zamýšlí, inspirovan tzv. prostorovým (resp. spíše topografickým) obratem, nad dobovým ideálem zobrazení krajiny

a nad významem deklarované přesnosti a věrnosti obrazů, prospektů, map a vedut. Šlechta objednávala obrazy ovládnuté, prosperující kulturní krajiny, které pečlivě vybranými postupy (nejen textovým doprovodem, ale i výzdobou parerg) pomáhaly šířit její dobré jméno.

Šimůnek se tak neustále vrací ke klíčovému postmodernímu východisku svého pojednání, totiž že pramen je interpretací, jež spoluvytváří sociální vztahy. Proto se autor nejen ptá, co všechno obrazy neobsahují nebo proč některé evidentně zachycují nereálná zobrazení, ale pokouší se také odhalit významové a prostorové souvislosti vzniku těchto médií. Pojednává tedy šířeji o šlechtické reprezentaci v rámci zámeckých interiérů, klade si otázku, kdo byl návštěvníkem těchto prostorů (v těchto partiích využívá např. editovaných cestovních deníků), a zabývá se mj. i autory obrazů. Šimůnek přesvědčivě dokládá, že urození dávali zobrazovat svá panství s krajinou a architekturou, protože je považovali za ideál kulturní krajiny. Proto také na sklonku předmoderní doby, kdy začíná šlechta ztrácet své privilegované postavení, tato zobrazení postupně mizí.

Šimůnkova práce je možná o něco delší, než bylo nezbytné, vytvořil však úctyhodné dílo, jehož cenu ještě zvyšuje existence autorova staršího pojednání o reprezentaci středověké šlechty, takže celý fenomén lze sledovat v dlouhém časovém trvání. Pokud mám tomuto, v rámci české historiografické produkce nadstandardnímu počínu něco vytknout, pak uvedu některé kontextuální postřehy, jež mají upozornit na chybějící perspektivy. A připojím několik faktických výhrad.

Za zásadní nedostatek práce pokládám prolínání interpretace v druhé a třetí kapitole, jež vede k častému opakování některých zjištění. To zřejmě dovedlo předchozí recenzenty k vyjádření, že třetí kapitola je svým způsobem nadbytečná.⁴ To si nemyslím, ale rozumím jejich čtenářskému pocitu, protože text je místy zbytečně dlouhý. Příliš prostoru je věnováno šporkovskému materiálu (např. na úkor lichtenštejnského), někdy se opakuji některé obecnější premisy. Přidám aspoň jeden doklad opakování: umístění obrazů panství v zámeckých interiérech se autor věnuje jak v druhé kapitole, kde to není třeba (s. 129), tak v kapitole třetí (s. 382–384), kde naopak mohlo být více pracováno se zámeckými inventáři.

Dále postrádám srovnání analyzovaných forem šlechtické reprezentace s panovnickou reprezentací rakouských Habsburků či ostatních evropských panovníků, případně s reprezentací říšských knížat. V celé práci se (vyjma drobné zmínky na s. 380) nesetkáváme s informacemi o panovnickém prostředí. Přitom se nabízí předpoklad, že šlechtická reprezentace je svým způsobem derivátem té panovnické. Podobně nejsou tematizovány rozdíly mezi reprezentací starých a nových knížecích rodů (Lichtenštejnové, Lobkovicové, Schwarzenbergové apod.). Hrabata jistě také nevolila stejné strategie jako členové knížecích rodů, jak se ukazuje zejména u tištěných pramenů.⁵ Nabízí se otázka, nakolik silné byly vzory říšských knížecích rodů (nebo v případě děčínských Thunů, jakou

4 Srov. recenze Víta Vlnase v *Marginalia Historica* 9, 2018, č. 2, s. 151–153; Josefa Hrdličky v časopise *Opera historica* 20, 2019, č. 1, s. 129–131, či Michala Konečného v *Dějiny a současnost* 41, 2019, č. 5, s. 47.

5 Srov. typologii šlechtického životního stylu v pobělohorské době, kterou představili Václav BŮŽEK – Petr MAŤA, *Wandlungen des Adels in Böhmen und Mähren im Zeitalter des „Absolutismus“ (1620–1740)*, in: Ronald G. Asch (Hg.), *Der europäische Adel im Ancien Régime. Von der Krise der*

roli sehrály jejich vazby na prostředí dvora salcburských knížat-arcibiskupů). Deklarovaný bohemikální záběr je tak v některých pasážích příliš svazující a neumožňuje širší interpretaci. Proto si kladu otázku, proč zůstal název práce omezen na Čechy, když se jednak nabízí i celá řada moravských pramenů. Autor dokonce tu a tam s moravskými příklady pracuje (Questenbergové v Jaroměřicích, Lichtenštejnové, olomoucký biskup a jeho Kroměříž apod.). Omezení názvu na Čechy považuji za autorovu zbytečnou skromnost.

Poslední z obecných výhrad se týká použitých pramenů. Místy je bohužel znát, že autorovi chybí vlastní archivní pramenný výzkum. Spoléhat se jen na publikované výsledky se nevyplácí. Markantní je to např. v pasáži o umístění velkoplošných olejomalb s obrazovými reprezentacemi eggenberských, resp. schwarzenberských panství na zámku v Českém Krumlově (s. 129, 383). V letech 1708–1709 prý visely v Jelením sále. To je podstatné zjištění, ale kdyby autor prošel dochované inventáře tohoto sídla, dozvěděl by se, že se umístění těchto maleb v první polovině 18. století několikrát změnilo. Už v roce 1710 se nacházely v jídelně, v roce 1732 pak v předpokoji kněžny. Interpretaci by pak mohlo posloužit i zjištění, že v roce 1710 visely tyto malby v jídelně spolu s portréty císaře a jeho manželky, portugalského krále a jeho manželky a čtyř velkých krajinomalb.⁶ Tím chci říci, že by se zrovna v případě Českého Krumlova dalo sledovat „stěhování“ těchto obrazů v rámci sídla a možná by z toho bylo možno odvodit i nějakou reprezentační strategii. Obdobně lze uvažovat o využití dalších zámeckých inventářů.

Z drobných chyb si dovoluji upozornit na tyto: Colloredové se stali říšskými hrabaty až v roce 1624 (ne v roce 1591, s. 81), Lysou nad Labem nevlastnili v polovině 18. století Šporkové, nýbrž Swéerts-Šporkové (s. 112–113, zde poměrně hodně při výkladu chybí informace o zdatném hospodáři Františku Karlovi Swéerts-Šporkovi, jak o něm píše v poslední době např. Veronika Čapská či Vítězslav Prchal). Adam Matyáš z Trauttmansdorffu nebyl dědicem všech rodových panství v Čechách (s. 130–134, Litomyšl a některé další statky zdědil jeho bratr Jan Fridrich, o němž se však v textu neděje žádná zmínka a vypadá to, že Trauttmansdorffové měli v Čechách jen jednu linii; mimochodem, i zde postrádám znalost inventáře – v tomto případě panství Horšovský Týn z roku 1714).⁷ Páni z Bünaui rozhodně nebyli utrakvisté (s. 198) – v některých generacích byli katolíci, v jiných luteráni. Roudnici nad Labem nevyženil Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic (s. 258: zůstávala v držení jeho ženy Polyxeny).

Jak vidno, jedná se o dílčí výhrady, které rozhodně nesnižují metodologickou inovativnost tématu či komplexnost zpracování obrazových pramenů. Za zásadní pozitivum také považuji, že se autorovi podařilo propojit pozdně středověkou a raně novověkou realitu a ukázat kontinuitu, vývoj i proměnu předmoderní šlechtické reprezentace. Šimůnkova práce se jistě brzy stane standardním a často využívaným dílem k dějinám šlechty.

Jiří Kubeš

ständischen Monarchien bis zur Revolution (ca. 1600–1789), Köln – Weimar – Wien 2001, s. 287–321.

6 Vše viz Národní archiv Praha, Fideikomisní spisy, kart. 794.

7 Státní oblastní archiv v Plzni, pracoviště Klášter, RA Trauttmansdorffů, kart. 95, pozůstalostní inventáře po Janu Josefovi z Trauttmansdorffu z roku 1714.

Jiří JUST

Biblický humanismus Jana Blahoslava.

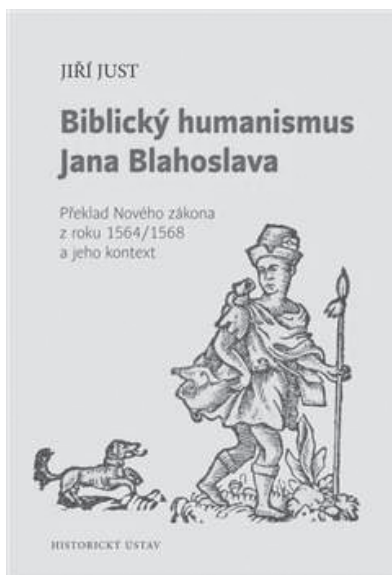
Překlad Nového zákona z roku 1564/1568 a jeho kontext

Praha, Historický ústav AV ČR 2019, 317 s. + 37 barevných vyobrazení,
ISBN 978-80-7286-344-0.

Při pokusu o nové uchopení života a díla takové osobnosti, jakou představoval Jan Blahoslav (1523–1571), se dnes poctivý badatel nemůže nedostát na horkou půdu. Laické i odborné vnímání tohoto biskupa a písaře Jednoty bratrské je totiž stále ovlivněno nedávno zpochybněným konceptem národního humanismu¹ a zároveň konfesně zabarvenou, někdy až legendárně pojatou historiografií, kdy se přes značný zájem autorů omezuje většina jejich textů „na opakování již dříve zjištěných fakt“ (s. 47). Etablovaný historik Jiří Just, který má na kontě již několik monografií a desítky článků k tématům Jednoty bratrské a českého luterství, však tradiční interpretaci nepodléhá a podává ve své studii střízlivé, na kritice pramenů a předchozím pečlivém výkladu založené hodnocení – což je předost, kterou je zapotřebí vyzdvihnout už na úvod.

Stejně jako jiné autorovy texty je i jeho poslední monografie *Biblický humanismus Jana Blahoslava* literárně zdařilá. Vychází ze stejnojmenné dizertační práce obhájené v roce 2007,² která byla již v opONENTSKÝCH POSUDCÍCH doporučena k otištění. Dvanáct let, jež nakonec její publikaci od původní podoby dělí, umožnilo text rozšířit o detailnější popis obou vydání Blahoslavova Nového zákona, o podněty zahraniční literatury a zpracování výsledků nového, v poslední době velmi čilého bádání nad písemnictvím Jednoty bratrské. Vedle textu rozsáhlé úvodní studie (204 s.) obsahuje kniha edici celkem 11 ukázek Blahoslavova překladu Nového zákona, bibliografii (64 s.), soupis zkratk a anglické shrnutí.

Hned v úvodu autor avizuje, že ačkoli stojí v centru pozornosti knihy Blahoslavův překlad Nového zákona, nejedná se o studii filologickou, nýbrž o pokus nahlédnout do biskupovy překladatelské dílny skrze široký kulturně-historický kontext. Výklad je rozdělen na tři obsáhlé kapitoly, z nichž první se věnuje vývoji bádání (s. 15–48) a další již přímo kontextu vzniku Blahoslavova překladu (s. 49–154) a jeho předlohám (s. 155–212).

1 Srov. celou diskusi s příspěvky řady autorů, kterou publikovala Česká literatura 62, 2014, č. 2, 4 a 5.

2 Jiří JUST, *Biblický humanismus Jana Blahoslava*, dizertační práce, Evangelická teologická fakulta, Univerzita Karlova 2007.

Přes bohaté množství témat, která autor postupně probírá (Blahoslavovo Curriculum vitae a zahraniční studia, knihovědný a ikonografický rozbor exemplářů Nového zákona, jednotlivá řecká, latinská i vernakulární vydání a Blahoslavův vztah k nim atd.) je v knize patrná souvislá myšlenková linie, a to zejména díky návratům ke sporným tezím klasického filologa Jaroslava Konopáska (1883–1934).³ Zmínkou o Konopáskově práci jako o „hluboké a zároveň osamocené brázdě“ (s. 11) na poli bádání o biblistice Jednoty je celá kniha otevřena a stejnému autorovi je věnován také velký prostor (7 stran) v přehledu bádání. Konopáskovo mínění, že Blahoslav „nepřekládal přímo z řečtiny“⁴ (s. 32), bylo sice dalším výzkumem zpochybněno, ucelenější pohled na vznik Blahoslavova překladu však dosud chybí. V poslední době se z filologického hlediska zabýval Blahoslavovou revizí Nového zákona zejména Robert Dittmann. Právě vědecká spolupráce Jiřího Justa s Robertem Dittmanem je jedním z aspektů, které umožnily vyzrání textu studie oproti původní podobě v dizertaci, ačkoli se její výsledky komplexněji ukázaly v zahraničním čtenářům určené monografii *Biblical Humanism in Bohemia and Moravia in the 16th Century*.⁵

Na základě detailního studia kontextu – tedy průzkumu Blahoslavových studijních kontaktů, absolvovaných přednášek a rovněž jím deklarovaného chápání úlohy slova při zvěstování evangelia – dospěl autor k vymezení biskupovy překladatelské činnosti jako projevu reformačně laděného *biblického humanismu*. Zformulování teze, že Blahoslavův přístup k biblickému textu lze nazvat *sakrální rétorikou* a je „úzce spjatý se subjektivními prvky estetického pojetí jazykové správnosti“ (s. 106), má význam jak pro hodnocení jeho překladatelské činnosti, tak i pro pohled na Blahoslavovu další liturgickou a hymnografickou tvorbu. Podrobné rozborů charakteru Blahoslavova vzdělání, dobových překladatelských teorií, možností akvizice knih a dalších souvisejících problémů patří k nejlepším pasážím textu a poskytují hutné sondy do řady dílčích témat. Limitem náhledu na biblický překlad prizmatem kulturně-historických souvislostí je však samotná jeho filologická povaha. Autor v úvodu předesílá, že „jedním z očekávaných výsledků je bližší poznání předloh, jež měl Blahoslav při své práci k dispozici“ (s. 13). Na závěr však jen opatrně konstatuje, že „je na místě opětovné zvážení původního předpokladu o přímé práci s řeckým textem“ (s. 214) a uvádí jediný konkrétní příklad užití slovního tvaru podle řeckého originálu, na nějž již dříve upozornil Robert Dittmann.⁶ I přesto však přináší Jiří Just ve své knize množství postřehů, jaké biblické edice mohl Blahoslav používat. Na první místo mezi nimi klade některé z hlavních řecko-latinských vydání Nového zákona připravené Erasmem Rotterdamským a latinskou Vulgatu (s. 214).

3 Srov. zejména Jaroslav KONOPÁSEK, *Řeckolatinská předloha Blahoslavova Nového zákona. Prolegomena textové kritiky kralického textu Nového zákona*, Praha 1932.

4 Tamtéž, s. 101.

5 Robert DITTMANN – Jiří JUST, *Biblical Humanism in Bohemia and Moravia in the 16th Century*, Turnhout 2016.

6 Robert DITTMANN, „Jiní“ v poznámkovém aparátu Nového zákona Kralické bible šestidílné, *Historie – Otázky – Problémy* 5, 2013, č. 2, s. 154–155.

Metodou, kterou se Jiří Just snaží dobrat pochopení Blahoslavovy práce s biblickým textem, je vedle svědectví archivních pramenů především četba dalších Blahoslavových spisů, v nichž se s úlohou biblického slova vypořádává. Vedle *Gramatiky české*, jejíž výpovědní možnosti v otázce Blahoslavovy překladatelské činnosti nebyly podle Justa dosud zcela vytěženy (s. 47), je to *Pilné rozjímání* zabývající se tématem výběru perikop pro čtení a kázání v průběhu celého liturgického roku a polemické spisy *Prokázání světlé* a *Zpráva upřímná a sprostná* (s. 155). Při snaze popsat Blahoslava jako protagonistu reformačního biblického humanismu používá svědectví *Vad kazatelů* a *Filipiky proti misomusům* (s. 104n.). Posledně zmíněné dílo pak nově interpretuje nikoli jako obhajobu vyššího vzdělání proti skupině kolem Jana Augusty, hájícího prostotu Jednoty, ale jako odmítnutí scholastické dikce pokračovatelů Lukáše Pražského a prosazování sakrální rétoriky, tedy humanistické elokvence (výmluvnosti) ve službách zvěstování evangelia (s. 104, 144–146). Toto zjištění považuji za jeden ze stěžejních závěrů celé monografie, neboť podstatným způsobem mění vžitý a zčásti tendenční pohled na Jana Blahoslava i jeho oponenty, jak jej načrtl zejména Josef Janáček.

Na základě stejných pramenů dochází Jiří Just také k vysvětlení, pro jaké čtenáře Blahoslav svůj překlad koncipoval: zaměřil se především na bratrské duchovní a „předem počítal s tím, že jeho řeči nebudou schopni všichni porozumět“ (s. 96), a to dokonce s přirovnáním méně vzdělaných recipientů k svinům: „synům tedy perly prosejpati [...], aby ne svině, ale dítky Páně se jich dohrabati mohly“⁷ (s. 97). Jak autor správně zdůrazňuje, tento přístup je v naprostém rozporu s překladatelským záměrem Martina Luthera, který vědomě používal jazyk srozumitelný širokým lidovým vrstvám. Dodejme, že právě v tom je Blahoslav odlišný také od Jana Augusty, který ve snaze oslovit i nevzdělané posluchače Luthera následoval. Jiří Just se ve své knize poměrně podrobně zabývá také typografickou a ikonografickou stránkou tisků Nového zákona. Stojí za to upozornit, že podstatná nová zjištění v této oblasti přinese snad brzy dizertace Veroniky Sladké, jejíž výzkum směřuje k potvrzení Blahoslavovy snahy o výlučnost a zaměření se na exkluzivního čtenáře i z typografického hlediska.

Justova monografie přináší v souhrnu množství dílčích, zato však velmi podstatných závěrů, které by rozhodně neměly zůstat dalším badáním opomenuty. Samotný komplexní pohled na vznik Blahoslavova překladu Nového zákona – po kterém autor v úvodu volá a který je podle něj možný jen konfrontací různých přístupů a mezioborovým úsilím – však zatím zůstává na cestě před námi. Justův rozbor kulturně-historického kontextu bude jistě na této cestě významnou pomocí.

Eliška Baťová

7 Mírek ČEJKA – Hana BOČKOVÁ (ed.), *Jan Blahoslav. Čtyři menší spisy*, Brno 2013, s. 178–179.

The Correspondence of Elizabeth Stuart, Queen of Bohemia

volume I (1603–1631)

Edited by Nadine AKKERMAN. With translations from the French by Lisa JARDINE. Advisory editors Lisa JARDINE and Steve MURDOCH. Oxford – New York, Oxford University Press 2015, XXIII + 996 s., ISBN 978-0-19-955107-1.

Korespondenci, kterou si v bělohorské době vyměňovali dva z nejviditelnějších aktérů tragických událostí – král Fridrich Falcký a jeho manželka Alžběta Stuartovna – uvedli do kontextu české historiografie Bedřich Mendl a jeho manželka Eleonora Mendlová-Mráčková, která přeložila do češtiny soubor Fridrichových listů adresovaných královně.¹ Zatímco oba editoři vycházeli v roce 1919 z neuspokojivých otisků, vydaných na přelomu 18. a 19. století, dnes máme k dispozici novou, velkoryse pojatou publikaci, kterou připravili odborníci z Nizozemí a Velké Británie. Hlavní editorkou se stala docentka raně novověké anglické literatury na univerzitě v Leidenu Nadine Akkerman, badatelka o britských dějinách 17. století a autorka knih o úloze vlivných žen v raném novověku (o jejich úloze v britské špiónáži či o politickém působení na evropských dvorech). Tato představitelka střední generace spojila síly s Lisou Jardin (1944–2015), někdejší profesorkou renesančních studií na Londýnské univerzitě, jež připravila paralelní překlady francouzských dopisů. Mimořádnou péči o tuto reprezentativní publikaci dokládá skutečnost, že svou supervizi přispíval kromě zkušené překladatelky ještě další britský specialista na raně novověké dějiny Steve Murdoch z University of St. Andrews.

Úplný soubor korespondence Alžběty Stuartovny je rozvržen do tří svazků, z nichž druhý (zahrnující listy z let 1632–1642) vyšel již v roce 2011,² neboť bezprostředně navazoval na disertaci N. Akkermanové. Jelikož druhý a třetí svazek jsou věnovány době, kdy Fridrich (1596–1632) a Alžběta (1596–1662) ztratili přímý vztah k českým zemím, pro naše dějiny má zásadní význam právě svazek první. Obsahuje 588 listů, které jsou otištěny in extenso a zároveň v moderním anglickém překladu, přičemž anglické komentáře jsou zpracovány v poznámkovém aparátu tak, aby se vztahovaly jak k překladu, tak i k originálu. Uspořádání listů je důsledně chronologické s tím, že nedatované dopisy, jejichž dobu vzniku stanovila editorka obsahovou analýzou, jsou začleněny do časové řady podle přibližného určení. Celá publikace je opatřena shrnující úvodní studií, výkladem edičních zásad, seznamem ilustrací a zkratk, soupisem šifrovacích znaků, dále stručným pojednáním o způsobu datování korespondence v době, kdy byl paralelně užíván starý juliánský i nový gregoriánský kalendář, a konečně také bibliografií a kumulativním rejstříkem.

Literatura, o níž se editorka opírá, je převážně anglická, dále německá, francouzská a holandská; ostatní jazyky (jako maďarština) jsou zastoupeny sporadicky. Z českých autorů

1 *Ze zimního království. Dopisy Fridricha Falckého královně Alžbětě z let 1619–1620*, přeložila Eleonora MENDLOVÁ-MRÁČKOVÁ, úvodem a poznámkami opatřil Bedřich MENDEL, Praha 1919.

2 *The Correspondence of Elizabeth Stuart, Queen of Bohemia*, volume II (1632–1642), edited by Nadine AKKERMAN, advisory editors Lisa JARDINE and Steve MURDOCH, associate editor Robyn ADAMS, Oxford – New York 2011, XX + 1201 s.

se vedle čtyř anglicky vydaných prací Josefa Polišenského uplatnil Jaroslav Miller anglickou studií o falckém mýtu.³ Poněkud zarážející je skutečnost, že N. Akkermanová nevzala v úvahu dokonce ani obecně známé práce v němčině (zejména Antonína Gindelyho či Rudolfa Stanky), v nichž by se faktograficky poučila o ústrojí českého státu a o průběhu stavovského povstání v době Fridrichovy vlády. Přejímání údajů ze shrnujících prací o třicetileté válce či z Pursellovy biografie⁴ jí pro výklad korespondence s bohemikální tematikou vytvořilo pouze dílčí, hodně mezerovitou informační základnu.

Těžiště tisícistránkového svazku tvoří listář. Je to 588 dopisů, necelá třetina ze zhruba 2000 zachovaných listů, odeslaných nebo přijatých Alžbětou Stuartovnou. Tyto prameny jsou roztroušeny po desítkách evropských a amerických archivů, knihoven a soukromých sbírek (jde celkem o 47 institucí). Je to ovšem jen zlomek původního epistolárního bohatství pilně korespondující královny, neboť Alžběta množství listů s citlivým politickým obsahem sama zničila, další dopisy zanikly nepřízní doby. Už samotná skutečnost, že Alžběta postupně sídlila ve Skotsku, Anglii, Falci, Čechách, Nizozemí a znovu v Británii, nebyla příznivá pro pečlivé ukládání písemností. Tím spíše vedly k zániku listů Alžbětiny výzvy, aby adresáti její listy pálili; někteří zjevně tento pokyn nerespektovali, mezi nimi Jindřich Matyáš Thurn, neboť jím přijaté Alžbětiny dopisy (týkající se především Thurnových válečných aktivit v pobělohorském desetiletí) se dostaly do habsburských rukou a jsou uloženy ve Vídni.⁵

Počínaje rokem 1787 vyšlo několik dílčích edicí Alžbětiny korespondence, které se však soustřeďovaly na prameny z určitého archivního fondu či na některého z Alžbětiniých korespondenčních protějšků, případně na výběrové zveřejnění textů (s vynecháním šifrovaných částí), a neobsahovaly ani důkladnější komentáře. S výjimkou pečlivého zpracování Margret Lembergové⁶ byly starší edice podle N. Akkermanové značně nepřesné i při určování osob zmíněných v korespondenci. Zpracovatelka nové edice podnikla velmi náročnou heuristickou práci a připravila první – v mezích možností úplnou – kritickou edici, zasahující léta 1603–1662, sestavila soupis veškerých listů a tím i rekonstruovala korespondenční síť Alžběty Stuartovny. Zvládla korespondenci psanou v dobové angličtině, francouzštině, němčině, holandštině, latině a italštině, což je sám o sobě pozoruhodný výkon.

Do tematiky prvního svazku uvádí rozsáhlá studie, která pojednává o životě Alžběty Stuartovny do roku 1631 se zřetelem k zachovaným epistolárním pramenům. Nastiňuje širší historické pozadí biografie zimní královny od dětství ve Skotsku až po exil ve Spojených nizozemských provinciích. V tomto rámci věnuje tři kapitoly také vývoji v českých zemích (s. 21–31). Výklad je odvozen z vybrané sekundární literatury a bohužel poznamenán

3 Jaroslav MILLER, *The Henrician Legend Revived. The Palatine Couple and Its Public Image in Early Stuart England*, *European Review of History* 11, 2004, s. 305–331.

4 Brennan C. PURSELL, *The Winter King. Frederick V. of the Palatinate and the Coming of the Thirty Years' War*, Aldershot – Burlington, Vt. 2003.

5 Z fondu Große Korrespondenz (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) je vydal Joseph FIEDLER, *Korrespondenz des Pfalzgrafen Friedrich V. und seiner Gemahlin Elisabeth mit Heinrich Mathias von Thurn*, Wien 1864.

6 Margret LEMBERG, *Eine Königin ohne Reich. Das Leben der Winterkönigin Elisabeth Stuart und ihre Briefe nach Hessen*, Marburg 1996.

neporozuměním některým podstatným stránkám českého vývoje i řadou faktografických omylů. Jako příklady lze uvést představu, že Majestát na náboženskou svobodu z roku 1609 garantoval svobodnou volbu panovníka; domněnku, že v Čechách působilo pět stavů; interpretaci druhého sjezdu evangelických stavů v květnu 1618 (ve skutečnosti panovníkem zakázaného) jako „conciliatory meeting“ mezi katolíky a protestanty; stejně tak i chybnou dataci sesazení Ferdinanda II. z českého trůnu a následně volby Fridricha Falckého. Pro výklad dějinných událostí je podstatné neporozumění rozdílu v systému provizorní republikánské vlády v prvním roce povstání a poté v ústavním zřízení na základě České konfederace za zimního království. Právě malá pozornost věnovaná vnitřním poměrům ve státě, jehož formálními představiteli se Fridrich s Alžbětou stali, ztížila editorce její beztak nesnadnou analýzu textů a zvládání obrovského množství údajů, které mají někdy místní, často však evropský dosah.

Vzhledem k tomu, že N. Akkermanová prozkoumala veškerou Alžbětinu korespondenci, jsou důležitá její zjištění, týkající se Fridrichova klíčového rozhodnutí přijmout českou korunu: zaprvé se nezachovala odpověď Stuartovny na Fridrichův dopis z 29. srpna 1619, v němž vyslovoval nejistotu, jak se má rozhodnout a zda má českou korunu přijmout;⁷ zadruhé hned koncem srpna 1619 Alžběta žádala anglického krále Jakuba I. (následně i další politiky) o radu a podporu v českých záležitostech. Akkermanová uvádí, že to bylo poprvé v Alžbětině životě, kdy naplno přijala politickou úlohu, jakou potom uplatňovala po Fridrichově smrti v letech 1632–1642. To je podstatné zjištění, neboť tato žena zjevně disponovala výraznějšími intelektuálními schopnostmi než její královský manžel. Sama N. Akkermanová ovšem zaujímá k Fridrichovi poměrně shovívavé stanovisko jako k „zásadovému muži“ („a man of principle“, s. 22), přesvědčenému o vlastní předurčenosti k ochraně protestantů, ale zároveň vycházejícímu z mylných předpokladů o vnitropolitických i mezinárodních předpokladech vlády v Českém království.

Editorka vidí postavení Alžběty Stuartovny ve vztahu ke královské koruně jako osobnostně složitý problém. Uvádí, že krátce před pražskou korunovací a potom i za pobytu v Čechách trpěla melancholií, kterou se Fridrich snažil mírnit odkazem na božské předurčení mladého královského páru. Akkermanová připouští, že mohlo jít o problém ženy, jež se ocitla v neznámém prostředí, velmi často bez manžela, který cestoval do Římsko-německé říše nebo po zemích České koruny, a navíc i bez dvou nejmladších dětí, které byly v zájmu bezpečí ponechány u příbuzných v Německu. To jsou závažné okolnosti, jež berou v úvahu nejen manželku panovníka, ale i ženu a matku. Na tomto základě Akkermanová odmítá rozšířenou představu, že Fridrich jednal pod tlakem Alžbětiných mocenských ambicí, a přijímá názor Fridrichova životopisce B. C. Pursella, že jde o výmysl Fridrichových nepřátel.⁸ Problém tedy není vyřešen zcela jednoznačně. Z pramenů shromážděných v recenzované edici lze však usuzovat, že Alžbětina odpověď na Fridrichovu osudovou otázku mohla být kladná; ostatně vzhledem k velmi silnému osobnímu poutu mezi manželi je těžko představitelné, že by se v otázce doslova existenční pro budoucnost jejich početné rodiny zásadně rozcházeli.

7 „Je suis bien empeine a quoy me resoudre...“; *The Correspondence*, s. 201.

8 Brennan C. PURSELL, *The Winter King*, s. 17.

Alžbětinu roli v době zimního království charakterizuje N. Akkermanová prostřednictvím listů, které posílala do Anglie ve snaze získat podporu pro Fridricha. Když neuspěla u svého otce Jakuba I., obracela se na bratra Karla Stuarta (pozdějšího krále Karla I.) a na vlivného markýze Buckighama. Neformální pomoc z Británie (při její charakteristice vychází autorka z výzkumů J. Polišenského) byla ovšem v dané mocenské konstelaci nedostatečná. Přes narůstající problémy se za ročního pobytu v Praze osvědčila soudržnost královského páru, neboť Alžběta v polovině září odmítla odjet do bezpečí a ještě po společném útěku do Vratislavi psala 23. listopadu 1620 Jakubovi I., že Fridricha nikdy neopustí, ale je připravena s ním zahynout. Při veškeré tragice osobního i veřejného dosahu dokládá Alžbětina korespondence, že spolu s Fridrichem vytvářela svorný a vzájemně si oddaný manželský pár, jakých nebylo mezi korunovanými hlavami v českých dějinách mnoho.

Ačkoli se v Alžbětině korespondenci z doby zimního království vyskytují významné jednotliviny dalších odesílatelů a příjemců, základní a vlastně jediný souvislý soubor listů pochází z pera Fridricha Falckého. Ten v kritickém období od srpna 1619 do prosince 1620 adresoval své manželce přinejmenším 30 zachovaných dopisů;⁹ jejich protějšek (Alžbětiny listy Fridrichovi, v jeho korespondenci pravidelně zmiňované) se bohužel nedochoval. Všechny Fridrichovy listy byly již známy, ve starších edicích publikovány a také v knížce Bedřicha a Eleonory Mendlových přeloženy.¹⁰ Je tu ovšem podstatný rozdíl, a to nejen v mnohonásobně větším rozsahu nových kritických komentářů, jejichž cena spočívá v doplnění poznatků o západoevropských osobnostech a reáliích. Nynější otisk francouzských originálů a anglických překladů vycházel z autografů (uložených v Bavorské státní knihovně v Mnichově, Hlavním zemském archivu v Karlsruhe a v Národním archivu v Londýně), což N. Akkermanové umožnilo ověření a zpřesnění textů a jejich datace. Souběžné a zároveň střídavé užívání dvojího kalendáře ve Fridrichových dopisech vedlo totiž starší editory k nejistotě a k chybám v přisouzení správného data podle nového kalendáře.

Jako příklad může posloužit Fridrichův list, který byl počínaje Aretinovou edicí z roku 1806¹¹ datován k 3. srpnu 1619 (v Mendlově edici již podle gregoriánského kalendáře k 13. srpnu). Jeho vznik se nyní posouvá na 15. srpen 1619, z čehož plyne, že reakce falckého kurfiřta na vyhlášení České konfederace z 31. července 1619 nebyla nijak rychlá, ale že už tehdy očekával větší podporu od Jakuba I. a zároveň že se obával zachycení vlastních listů na německém území. Je však třeba dodat, že v listu citované „l'áliance entre Boheme Moravie Silesie la haute et basse Lausnitz“ B. Mendl správně ztotožnil s konfedační ústavou, zatímco N. Akkermannová, postrádající průhled do poměrů v českém státě, ji interpretovala

9 *The Correspondence*, s. 198–204, 217–238, 255–277, 283–284, 288–292.

10 *Ze zimního království*, s. 12–45.

11 Iohann Christian von ARETIN, *Sammlung noch ungedruckter Briefe des Churfürsten Friderich V. von der Pfalz, nachherigen Königs von Böhmen, von den Jahren 1612–1632*, Beiträge zur Geschichte und Literatur, vorzüglich aus den Schätzen der pfalzbaierischen Centralbibliothek zu München, VII, München 1806, s. 260–278.

v užším smyslu jako dohodu o sesazení Ferdinanda II. z českého trůnu. Český čtenář si s tím poradí, ale zahraniční uživatel edice bude poněkud zmaten.

Tři desítky Fridrichových dopisů podávají bezděčnou charakteristiku zimního krále jako příkladného manžela a formálně zdvořilého aristokrata, snad i panovníka přiměřeného dobám míru a nezávazného rozjímání o úloze náboženství v soukromém a společenském životě. Prozrazují jeho snahu o hmotné zabezpečení (podílem na panstvích konfiskovaných katolíkům), o společenské kontakty, slavnosti i dvorské klepy. Odhalují však také jeho vypjatou potřebu sebe prezentace i otupující nerozhodnost, kolísání mezi touhou po válečném úspěchu a strachem, kompenzovaným jen pocitem předurčenosti k vznešenému poslání. Opakovaně projevované pocity nezvládnutelné nudy, ať již v vojska před rozhodující bitvou, či po porážce, vypovídají však nejvýmluvněji o povaze člověka, který ve svých čtyřia dvaceti letech postrádal elementární předpoklady k tomu, aby stál v čele státu v době jeho svrchovaného ohrožení.¹²

Vedle série listů Fridricha Falckého by neměla zaniknout skutečnost, že listář obsahuje nepřeberné množství dalších pramenů především k dějinám Římsko-německé říše, Anglie a Nizozemí i dalších států, ale pro období 1619–1620 primárně k českému státu. Dotýkají se (leckdy jen letmým, nicméně zajímavým náznakem) dění u královského dvora, vztahů královny k českým stavům, králova postoje k Moravě, tamním stavům, ale i novokřtěncům, ke Slezsku, k událostem v Lužici (obležení Budyšína), k válce a jejímu vyznění (tažení ku Praze, obrana Třeboně) atd. V různých souvislostech je zmíněna řada šlechticů (Bohuchval Berka z Dubé, Bohobud Pertold z Lipé, Kryštof Harant, Václav Vilém z Roupova, Jindřich Matyáš Thurn, Albrecht z Valdštejna a další). Při neznalosti české literatury narážela ovšem editorka na velké obtíže při identifikaci a bližší charakteristice těchto osobností. Příkladem mohou být dva z nejznámějších aristokratů doby českého povstání, kteří v edici utrpěli chybným určením.

Prvním je Václav Budovec z Budova, jež francouzský originál Fridrichova listu nazývá „Baron de Budweis“ a anglický překlad koriguje příjmení na „Baron von [1] Budowa“. Chaotický výklad vznikl ve chvíli, kdy editorka zcela mylně ztotožnila tohoto doyenů českých stavů s Fridrichovým komorníkem Adamem z Budova (Václavovým synem), ačkoli věcná souvislost tu byla dána jednoznačně.¹³ Tím naprosto zkreslila smysl králova sdělení, že by totiž měl Budovec, ostatně autor Antialkoránu a nejlepší soudobý znalec tureckých poměrů, vést poselstvo do Konstantinopole k jednání o možném protihabsburském spojení osmanské říše s česko-falckou unií. V důsledku zmatení osob editorka nepochopila slova o Budovcově poslání („cest Ambassade“), ponechala je bez vysvětlení a vůbec nezmínila tuto nerealizovanou, ale v záměru principiální reorientaci česko-falcké politiky.

12 Na okraj zmiňuji Fridrichovy listy, které podávají pozoruhodné svědectví o královi psychickém stavu, o nervozitě či přímo zmatenosti v době, kdy pobýval u česko-falckého vojska; na začátku listopadu si pletl měsíce a opakovaně své listy královně datoval prosincem 1620 (*The Correspondence*, s. 275, 276).

13 *The Correspondence*, s. 231 a s. 232, pozn. 4.

Zkrátka přišel také Karel starší ze Žerotína. Utrpěl nejen nepřesnou charakteristikou, ale také záhadným způsobem zařazení do rejstříku pod heslem „Older, Karel (1564–1636), Count of Zěrotín“.¹⁴ Editorka vnesla do komentáře zbytečnou chybu (hrabčcí titul), ačkoli král Fridrich, který se cítil při návštěvě Brna dotčen Žerotínovým odmítnutím přísahy, psal o „Le Baron Charle[s] de Serotin n'a pas voulu faire serment...“.¹⁵ Těmto a dalším podobným chybám bylo možné se vyhnout, kdyby autorka využila aspoň část německy a anglicky psané literatury o českých dějinách bělohorské doby.

V některých případech edice přináší důležité informace, ale vzhledem k chybné transkripci, resp. pomýlenému korigování původního rukopisu a především z neznalosti českých reálií zůstává dějinná skutečnost skryta pod nesprávným čtením a identifikační bezradností editorky. Pro názornost uvedu příklad muže s podivným jménem „Joan Smiel Michaloivitz“, který v edici zůstává záhadnou bytostí. Kdyby se N. Akkermanová v poměrech zimního království lépe orientovala, mohla tuto osobu celkem snadno ztotožnit se Smilem z Michalovic, synem stavovského direktora a spoluautora Apologie Bohuslava z Michalovic, jedné z obětí staroměstské exekuce. Humanisticky vzdělaný Smil z Michalovic, taktéž účastník povstání, in absentia odsouzený k trestu smrti, v exilu aktivně vystupoval proti Habsburkům. Teprve v tomto kontextu nabývají na významu listy Fridricha Falckého Alžbětě ze 14. dubna a 24. července 1622, v nichž ex-král uvádí Smila z Michalovic jako jednoho ze dvou mužů, kteří ho právě doprovázeli na cestě do Paříže, do Falce a do Sedanu; tím Fridrich potvrdil, že tento český exulant patřil mezi jeho nejbližší dvořany a důvěrníky. Do téže rodiny patřila i neurčená „Madame de Michalowitz“ (v anglickém překladu a v rejstříku opět zkromoleně „Michaloivitz“), která se podle Fridrichova listu z 21. září 1621 měla stát vychovatelkou jeho syna, prince Ruprechta Falckého.¹⁶ Jsou to zdánlivé drobnosti, pro pramennou edici ovšem důležité. Každá identifikace znamená zodpovídání otázky na základě náročné heuristiky – a jen správná odpověď pramen přibližuje dalším badatelům.

Svědectvím o opomíjení českých a jinojazyčných bohemikálních zdrojů informací je bohužel také více než stostránkový rejstřík, který je sám o sobě výsledkem ohromné píle.¹⁷ Rejstřík zachází do takových podrobností, že například pod heslem „Prague“ zachycuje nejen Pražský hrad, defenestraci, generální sněm či bitvu na Bílé hoře, ale i královu garderobu či zásilku loveckých psů. Jeho základní předností je bližší charakteristika osobních jmen, která v některých případech narůstá do podoby heslovitých biogramů; daleko nejdůkladněji je ovšem takto analyzována osobnost samotné Alžběty Stuartovny, což je pro poznání její činnosti velmi cenná pomůcka. Naopak nevýhodou je výběrovost, zejména pokud jde o topografickou část rejstříku – například listy Fridricha Falckého, datované krátce před bitvou na Bílé hoře v Rakovníku, vystupují v originálu s lokalizací „Rackonitz“, v překladu „Rakonic“ (s. 271–277), ale v rejstříku se nic z toho neobjeví. Také tehdy, když jsou správně určeny Rokycany (v originálu „Rockesan“, s. 258–265), příslušná toponyma v rejstříku nenajdeme.

14 *The Correspondence*, s. 970.

15 *The Correspondence*, s. 219

16 *The Correspondence*, s. 326–328, 355–356, 382–385, 965.

17 *The Correspondence*, s. 891–996.

Editorka si sice uvědomila, že některé lokality na území České republiky mají i jiná než jen německá jména (například v souvislosti s převodem ditrichštejského panství „Nikolsburg“ zaznamenala, že jde o Mikulov),¹⁸ také „Pilsen“ dokázala ztotožnit s Plzní či „Wittingau“ s Třeboní, ale většinou si s tím hlavu nelámala; v jejich identifikacích Brno je pouze Brünn, Olomouc jen Olmütz, Kroměříž toliko Kremsier atd. Tento přístup svědčí o tom, že při prostorové orientaci na českém území projevila N. Akkermanová značnou nejistotu. Platí to ovšem i o větších lokalitách kupříkladu na polském území (Wrocaw, Gdask apod.). Je pravda, že se musela zorientovat ve zmínkách o místech z řady evropských zemí i z kolonií, ale právě se zřetelem k úloze falckého manželského páru v bělohorských událostech je toto opomenutí chybou.

Smyslem uvedených výhrad není snížení významu edice. Ten je několikanásobný. Předně, přes veškerou torzovitost zachované korespondence je to velmi bohatý soubor dobových subjektivních pohledů na situaci v Evropě v první třetině 17. století; jde tudíž o obohacení pramenné základny obecných dějin raného novověku. Dále, pro české dějiny mají kromě roztroušených zmínek o řadě osob, míst a událostí v době zimního království a v následujících letech největší význam listy Fridricha Falckého. Vystupuje v nich nezralý člověk a neschopný panovník, který se ani ve vztahu k inteligentní manželce a snad jedinému nezpochybnitelnému příteli, nezabýval podstatnými stránkami svého vládnutí, nýbrž převážně jen povrchními zájmy a momentálními pocity. V hlavních rysech prozrazovala tuto skutečnost již česká edice Bedřicha a Eleonory Mendlových, ale nyní ji máme v autentické podobě a v mnohem širším epistolárním kontextu. A konečně je tu ještě jedno poučení – s výjimkou hrstky zasvěcených bohemistů mají západoevropští historici, i když se zabývají korespondencí „české královny“ jen značně omezený vhled do zdejší problematiky. Bylo by i v jejich zájmu, kdyby u edice tak významné, jako je *Queen of Bohemia*, před vydáním text předložili k nahlédnutí některému znalci středoevropských reálií a dějin. A nebylo by na škodu porozhlédnout se také po literatuře, kterou v kongresových jazycích vydávají historici v zemích, o nichž daná publikace pojednává.

Jaroslav Pánek

Werner BERGMANN

Tumulte – Excesse – Pogrome. Kollektive Gewalt gegen Juden in Europa 1789–1900
Göttingen, Wallstein Verlag 2020, 845 s., ISBN 978-3-8353-3645-2.

Berlínský profesor sociologie Werner Bergmann shrnul výsledky svého mnohaletého výzkumu antisemitismu knihou o protižidovském kolektivním násilí v Evropě. Časově ji z praktických důvodů (kvůli únosnému rozsahu) ohraničil lety 1789–1900. Volbu horního časového mezníku autor odůvodnil tím, že s krvavým pogromem v Kišiněvu roku 1903 a s vlnou pogromů v carském Rusku v letech 1905–1906 vstoupilo protižidovské násilí do nové – mnohem drastičtější – fáze (s. 16).

¹⁸ „Nikolsburg (Moravia, presently Mikulov, Czech republic)“; *The Correspondence*, s. 970.

Bergmann si vytyčil jako hlavní cíl nabídnout celkový přehled protizidovských excesů ve zvoleném období. Sestavil ho na základě početných případových studií, jejichž autoři ovšem jen zřídka překročili regionální nebo národní rámec. Autor zároveň nechtěl pouze nabídnout historickou syntézu, ale využil své odbornosti v oblasti sociologie k tomu, aby vypracoval i model kolektivního jednání během pogromů (s. 20).

V první kapitole autor hledal důvody, proč protizidovské násilí v pojednávaném období zůstávalo až do poloviny osmdesátých let 20. století stranou odborné pozornosti a proč byl podceňován jeho význam pro vzestup moderního antisemitismu a genezi holokaustu. Jako první důvod uvedl osvěcenský diskurz, který toto násilí chápal jen jako pouhé reziduum minulosti a cizorodý (barbarský) prvek ve společnosti. Bergman ovšem upozornil, že zavraždění milionů Židů během holokaustu lze sotva vysvětlit jako důsledek znovuoživené středověké nenávisti. Naopak ukázal, že protizidovské násilí v emancipačním období „bylo moderním fenoménem, kterému je potřeba rozumět jako reakci na měnící se sociální a politické vztahy mezi křesťanskou většinou a židovskou menšinou“ (s. 23–25).

Výzkum antisemitismu se navíc dlouhou dobu soustřeďoval na studium ideologických, politických a ekonomických předpokladů pronásledování Židů za nacismu, zatímco výzkum antisemitské sociální praxe zůstával opomíjen. Přitom analýza antisemitské sémantiky¹ ukazuje, že již debaty o židovské emancipaci uváděly vyhnání, ghettoizaci a fyzické násilí jako možné – byť zatím většinou odmítané – řešení „židovské otázky“. Bergmann upozornil, že přílišné zaměření na antisemitskou ideologii vede k esencionalizaci antisemitismu, v němž se pak ztrácejí různé pohnutky jednotlivých aktérů.

Odkaz na „věčný antisemitismus“ navíc stěží může vysvětlit, proč se protizidovské násilí objevovalo při hospodářských krizích, revolucích nebo válečných porážkách, tedy v případech, které s Židy přímo nesouvisely (s. 30n.). Autor v antisemitské ideologii či diskurzu identifikoval spíše jen „zdroj, po kterém mohli aktéři sáhnout, aby interpretovali své vztahy a konflikty s *outgroup*, pokud se [antisemitský diskurz] jevil jako smysluplný a užitečný pro zdůvodnění vlastních činů“. Bergmann přitom upozornil, že čím více se studuje sociální praxe, „tím méně odpovídají zvláštnosti jednotlivých případů násilnosti našim představám o homogenitě a cílevědomosti [aktérů]“.

Antisemitismus Bergmann interpretoval jako sociální proces, v jehož rámci mají své místo jak existující antisemitské ideje, tak i lokální reálné konfliktní vztahy mezi většinou a menšinou. Ideje a konfliktní vztahy se navzájem ovlivňují a zintenzivňují (s. 32n.).

Samotný model kolektivního protizidovského násilí představil Bergmann ve druhé kapitole (s. 43–99). Konstatoval, že v užívání pojmu „pogrom“ panuje velká nejednota. Přišel proto s vlastní definicí. Pogromem se rozumí „vůbec nebo jen málo organizovaná, jednostranná nestátní forma kolektivní sociální kontroly; nadzákonná násilná svépomoc, k níž se určitá skupina uchylovala ve jménu většiny tehdy, když už neočekávala žádnou pomoc od státu proti jiné skupině, o níž měla pocit, že nebezpečně porušuje normy“ (s. 53). Pod pojem „pogrom“ pak Bergmann zařadil dobové termíny jako výtržnost, nepokoj, excus, sročení nebo „kravál“.

1 Zejména: Klaus HOLZ, *Nationaler Antisemitismus. Wissenssoziologie einer Weltanschauung*, Hamburg 2001.

Autor přitom upozornil na rozdíl mezi pogromy a sociálními protesty. „Pogromy vychází od dominantní skupiny, a proto obvyčejně neusilují o změnu, nýbrž o zachování, příp. znovuoobnovení určité sociální, ekonomické nebo politické mocenské pozice, resp. o zabránění zvýhodnění nebo vzestupu menšiny“ (s. 62). Pogromy tedy usilují o exkluzi menšiny, což je odlišuje od sociálních protestů nebo rasových nepokojů, které se naopak snaží o inkluzi minority (s. 54). Bergmann dále shrnul závěry autorů případových studií a dal je do kontextu sociologických prací, zkoumajících kolektivní násilí. Nabídl tak přehled, za jakých podmínek mohlo k pogromu dojít a jaké události jej mohly spustit, vypočítal různé faktory, které ovlivňovaly dynamiku pogromu, analyzoval roli jednotlivých subjektů (pachatele zastupujícího většinu, přihlížejícího davu, napadené menšiny, státních úřadů, pořádkových sil nebo novinářů).

Bergmann upozornil také na čilou komunikaci uvnitř *ingroup* a naopak nedostatečnou komunikaci mezi *ingroup* a *outgroup*. Tento stav nakonec vedl k tomu, že v napjatém období nejistoty vznikaly různé fámy, které zintenzivňovaly pocit ohrožení většiny menšinou a přispívaly ke vzniku pocitu „oprávněného násilí“. Také samo protizidovské násilí autor interpretoval jako formu komunikace, jako komunikaci beze slov, k níž dav přistupoval často poté, co verbální prostředky (petice, protesty) nedosáhly kýženého cíle (s. 92). I když byl pogrom třeba potlačen pořádkovými silami a stát dále chránil menšinu, nemohl požadavky pogromistů zcela pominout, pokud se násilí vůči menšině nemělo opakovat, nebo pokud se dokonce nemělo obrátit proti samotné státní moci (s. 97).

Taková interpretace protizidovských násilností nabízí zajímavý interpretační rámec i českému výzkumu antisemitismu. Čeští historici totiž zatím buď jen popisovali průběh antisemitských excesů, nebo antisemitismus interpretovali především jako oportunistickou strategii nacionálních stran, jak získat více voličů.² S pohledem „zdola“ si dosud příliš nevěděli rady. Teprve Michal Frankl a Miloslav Szabó nabídli ucelenější interpretaci protizidovského násilí v období vzniku Československa, a to právě na základě Bergmannovy metody představené v jeho starší práci.³

Po obsáhlém teoretickém úvodu následuje v knize rozsáhlý, chronologicky řazený přehled protizidovských násilností v Evropě (s. 101–744), doplněný souhrnnou tabulkou (s. 767–794). Výčet nepokojů, spojených s útoky proti Židům sice není úplný, ale i tak velmi dobře vykresluje, o jak častý a rozšířený jev se jednalo. Na jednotlivých případech lze také sledovat platnost tezí, jež Werner Bergmann přednesl v teoretickém úvodu.

Faktografická část Bergmannovy práce se nicméně potýká se dvěma vážnými problémy, a to heuristickým a metodologickým. Autor přiznal, že se mohl opřít jen o odbornou literaturu publikovanou v angličtině, němčině, francouzštině, italštině a dánštině (s. 17). Díla publikovaná ve slovanských a dalších východoevropských jazycích

2 Např. Michal FRANKL, „*Emancipace od židů*“. *Český antisemitismus na konci 19. století*, Praha – Litomyšl 2007.

3 Michal FRANKL – Miloslav SZABÓ, *Budování státu bez antisemitismu? Násilí, diskurz loajality a vznik Československa*, Praha 2015, s. 21.

pominul navzdory vědomí, že výsledný přehled pak trpí jistou teritoriální asymetričností. Naskytá se otázka, proč si Bergmann k práci na tak synteticky pojatém dílu nepřizval odborníka vládnoucího některým ze slovanských jazyků. Při popisu protizidovských násilností zejména ve středo- a východoevropském prostoru zůstal totiž autor odkázán jen na dobové novinové zprávy v němčině a na nemnohá díla, která historici z této oblasti publikovali v angličtině nebo němčině.

V případě českých zemí způsobila nedostatečná pramenná základna především pro starší období neznalost patřičného kontextu a z toho plynoucí interpretační nedostatky.⁴ Bergmann například uvedl, že protizidovské nepokoje v Praze roku 1844 (s. 227–233) měly především hospodářsko-sociální rozměr. Jen na okraj a bez dalších detailů zmínil, že násilnosti také do určité míry reagovaly na emancipační snahy Židů (s. 230, 328). Martina Niedhammer v knize o židovských elitách, německy publikované již roku 2013, naopak ukázala, že sociální moment byl sice důležitým impulsem pro ničení strojů v židovských továrnách, ale že násilnosti proti židovskému obyvatelstvu je třeba chápat spíše jako reakci na aktuální pronikání zámožných Židů z ghetta do křesťanského města a na nedávné nobilitace několika z nich.⁵ Niederhammer přímo nabídla důkazy, které by se Bergmannovi hodily k tomu, aby pražské protizidovské nepokoje zasadil do rámce protiemancipačního hnutí.

Protizidovské nepokoje v Praze a na Moravě roku 1848 (s. 302–311) již autor mohl s oporou v pracích Christoha Stölzla a Michaela L. Millera do takového rámce snadno zasadit. Nepokoje tak mohl interpretovat jako „formu boje o veřejný prostor“, aby „Židé nesměli překračovat jim vymezené hranice“ (s. 303). Je ovšem zarážející, že Bergmann nevyužil Millerovu knihu i v případě protizidovských excesů na Moravě roku 1850 a opět vycházel jen z dobových novinových zpráv (s. 320–324). Zcela mu tak uniklo, že nepokoje reagovaly na státem nařízené připojení židovských měst ke křesťanským obcím a že si protizidovské násilnosti vynutily ústupek státních úřadů v podobě zřízení autonomních židovských politických obcí.⁶ Tato skutečnost by se přitom autorovi skvěle hodila k validaci jeho teoretického modelu pogromu, kdy stát musel pogromistům do jisté míry vyhovět, aby se násilnosti neopakovaly (s. 97).

Tyto dva příklady ukazují, že heuristický problém Bergmannovy práce nespočívá zdaleka jen v jazykové bariéře a že zejména v kapitolách napsaných téměř výhradně na základě novinových článků musí čtenář zachovávat velkou obezřetnost a brát Bergmannovy interpretace s jistou rezervou.⁷

4 Nad řadou nepřesností vzniklých na základě neznalosti regionálních reálií lze snadno mávnout rukou. Snad jen omylem se města Česká Lípa, Liberec a Zákupy označují za českojazyčná a naopak Mladá Boleslav, Hradec Králové a Nový Bydžov za německojazyčná (s. 232). Také lokalizování Kolína na Moravu (s. 789) lze promínout jako nepodstatnou chybu.

5 Martina NIEDHAMMER, *Jen pro peníze? Pražské židovské elity v 19. století – skupinová biografie*, Praha 2016, s. 44–49.

6 Michael L. MILLER, *Moravští Židé v době emancipace*, Praha 2015, s. 258–268.

7 Téměř výhradně na novinových člancích se zakládá třeba kapitola o protizidovských násilnostech v Itálii ve 40. letech 19. století (s. 212–222).

Další kapitoly týkající se českých zemí již tímto nedostatkem netrpí. Při popisu protizidovských nepokojů v Praze roku 1861 a v Čechách roku 1866 (s. 346–378) autor novinové zprávy konfrontoval nejen se starší prací Christopha Stölzla, ale především s recentním výzkumem a interpretací Michala Frankla a Kateřiny Čapkové. Protizidovským nepokojům na Moravě roku 1866 autor věnoval pouhý odstavec (s. 378). To je ovšem pochopitelné, protože se tímto tématem dosud nikdo systematicky nezabýval. V případech protizidovských nepokojů v českých zemích na sklonku 19. století (s. 607–632) Bergmann dobové novinové zprávy patřičně kontextualizoval a interpretoval s pomocí prací Michala Frankla, Heleny Krejčové, Aleny Míškové, Martina Weina nebo Garyho B. Cohena.

Druhý nedostatek Bergmannovy práce je metodologický. Autor se totiž ve faktografické části knihy natolik zaměřil na samotné protizidovské excesy, až zapomněl na podstatnou otázku, kterou sám nastolil v úvodu: „Příčiny kolektivního násilí jako potravinové a hospodářské krize, revoluce, „rituální vraždy“ nebo válečné porážky v některých případech vedly k protizidovskému násilí, v jiných však nikoli“ (s. 30n.). Z obdivuhodně obsáhlého přehledu protizidovských násilností tak nelze získat uspokojivou odpověď na základní otázku, jaká konstelace příčin tedy byla zapotřebí pro vypuknutí pogromu.

Bergmann interpretoval velkou část protizidovských násilností jako reakci na zlepšení právního postavení Židů, které většinové obyvatelstvo mohlo vnímat jako narušení dosavadní společenské rovnováhy. Tuto interpretaci doložil pro první polovinu 19. století mnoha příklady z německých zemí. Naskytá se však otázka, proč se podobné davové násilí proti Židům neobjevilo v habsburské monarchii v reakci na židovské toleranční patenty. Byly reformy Josefa II. dostatečně umírněné na to, aby nevyvolaly násilný odpor? Nebo obyvatelé monarchie uklidňovalo něco jiného? Podobně popis protizidovských násilností v Čechách a na Moravě v letech 1848–1850 nevysvětluje, proč se násilné protesty proti imigraci Židů ve stejné době neobjevily například ve Vídni.

Werner Bergmann nabídl ve své knize inspirativní teoretický model a interpretační klíč k protizidovským násilnostem. Obsáhlá faktografická část demonstruje, jak rozšířený jev protizidovské excesy představovaly, a přináší důkazy, potvrzující platnost teoretického modelu. Na druhou stranu musí čtenář k faktografické části přistupovat dosti obezřetně a sledovat použité zdroje, protože pasáže založené jen na dobových novinových zprávách se ukazují jako interpretačně neuspokojivé. Bergmannovo dílo lze tedy považovat především za podnětné východisko, otevírající prostor pro další výzkum, který odpoví třeba na otázku, jaká konstelace příčin vedla k vypuknutí násilí.

Daniel Baránek

Brigitte MAZOHL – Christof AICHINGER (ed.)

Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849–1860. Konzeption – Umsetzung – Nachwirkungen

Wien, Böhlau Verlag 2017, 424 s., ISBN 978-3-205-20411-4.

Obsáhlý sborník, plod mezinárodní konference v Innsbrucku, je věnován klíčové vzdělanostní, ale také politické a kulturní události středoevropských dějin 19. století – zásadní reformě gymnaziálního a univerzitního studia, spojené jak se jménem severočeského aristokrata, vzdělaného právníka, Lva hraběte Thuna-Hohensteina, tak se dvěma univerzitními profesory: filosofem Franzem Serafinem Exnerem a klasickým filologem Hermannem Bonitzem.¹ Reforma, která v tehdejší Rakousku ustavila v podstatě pruský, Humboldtovu modelu blízký systém akademického vzdělání, opřené o neohumanistické principy, zakotvila sérií zákonů také klíčové principy moderní svobodné akademické vědy, mj. již v březnu 1848 požadované revoltujícími univerzitami v Praze a Vídni. Cesta k reformám ovšem byla podstatně delší, než od zhroutení Metternichova mrtvolně policejního systému v březnu 1848 do vyhlášení souboru reformních zákonů v letech 1849/1850 a 1855. Jejich nejen formální, ale i faktické zakotvení v akademické praxi pak v nejednom ohledu trvalo po celou jednu generaci, tedy až do počátku šedesátých let 19. století.

Kniha je rozčleněna do čtyř oddílů, po nichž následuje soupis zkratk, seznam pramenů a literatury, informace o autorech a osobní rejstřík. Úvodní část otevírá studie Christofa Aichingera a klíčové osobnosti celého projektu, innsbrucké profesorky Brigitte Mazohl, která přehledně seznamuje s protagonisty, kontextem i obsahem univerzitních reforem. Autoři připomínají dávné předbřeznové přesvědčení jak rakouské aristokracie, tak úřednických elit,² že univerzity by nadále neměly sloužit pouhému školení úředníků, kněží a lékařů, ale také podněcovat k myšlení, tedy nikoliv jako dosud myšlení a jeho svobodu omezovat. Za přípravou reformních plánů a diskusí stála představa o potenciální síle a vlivu univerzit na vývoj státu (s. 15). Jako argument tu bylo poukazováno na význam nově koncipovaných univerzit pro „obrození“ pruského státu po strašných napoleonských porážkách.

Klíčovou koncepční i posléze prováděcí osobností reforem byl profesor filosofie na pražské univerzitě, Franz Serafim Exner.³ Ten již od roku 1844 zpracovával pro dvorskou studijní komisi podklady pro budoucí reformy a roku 1848 přešel do Vídně na nově založené ministerstvo kultu a vyučování jako šéf oddělení pro reformu středního i univerzitního

1 K této trojici a jejímu reformnímu dílu srovnej již klasickou – adorační – knihu: Salomon FRANKFURTER, *Graf Leo Thun-Hohenstein, Franz Exner und Hermann Bonitz. Beiträge zur Geschichte der österreichischen Unterrichtsreform*, Wien 1893.

2 Srovnej Waltraud HEINDL, *Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich 1780 bis 1848*, Wien 1990.

3 K němu nejnověji Christof AICHNER, *Franz Exner. Professor für Philosophie, Mitschöpfer der Universitätsreform nach 1848*, in: Mitchell Ash – Josef Ehmer (ed.), *Universität – Politik – Gesellschaft*, Göttingen 2015, s. 183–188.

školství, aby spolu s prof. Bonitzem své koncepce také realizoval. Politické krytí a prostor pro soustavnou reformní práci pro to získal od Lva Thuna, který v červnu 1849 převzal vedení ministerstva.

Následuje studie z pera Waltera Höflechnera o širším historickém kontextu v reformách vyvrcholivšího reformního úsilí: od přelomu 18. a 19. století až do 20. století. Zdůrazňováno je tu především předbřeznové reformní úsilí či spíše Metternichem dlouho blokováné vědecko-zakladatelské snahy rakouské aristokracie. V tomto kontextu lze jen připomenout, že zatímco Královská česká společnost nauk byla úředně etablována roku 1784, Císařskou akademii věd ve Vídni se po opakovaných pokusech podařilo založit teprve roku 1847!

Druhý oddíl je věnován koncepci reformu. Franz Leander Fillafer se obírá osobností Lva Thuna a velmi odlišnými historickými interpretacemi jeho osobnosti i reformního díla, spojeného s jeho jménem. Mitchell Ash si položil otázku, do jaké míry šlo v „thunovských“ reformách o převzetí „německého univerzitního modelu“ Rakouskem. Ash zproblematizoval tradiční interpretaci, že v Exner-Bonitz-Thunově reformě habsburská monarchie v podstatě převzala Humboldtův pruský univerzitní model a připomněl řadu vlastních rakouských (nerealizovaných) reformních konceptů. Tematizoval také politickou rovinu a rakouský katolický problém s protestantským charakterem pruských reform, jakož i otázku „národního charakteru“, resp. katolické báze rakouských univerzit. V této souvislosti není nepodstatné, že se Lev Thun podílel na vyjednání konkordátu z roku 1855, takže svým způsobem pomohl na desetiletí „zatížit“ rakouské univerzity katolickým dohledem.

Thomas Maisel zaokrouhlil reformní blok pohledem jednak na roli studentstva při formulování reformních požadavků, jednak na předbřeznové, po celé Evropě vedené diskuse o nutnosti reform dosavadních univerzit, tedy celoevropsky opět především o potřebě svobody vyučování. V tomto kontextu pak měly rakouské reformy podstatný vliv na ostatní státy. Zvýšení kvality filosofických fakult, v Rakousku dosud vnímaných jako přípravy pro „vyšší“ fakulty, bylo v reformě provedeno přesunem dvouletého propedeutického kursu na dosud šestiletá gymnázia. Ta rozšířením na osmiletá i zavedením státních maturit nabyla na prestiži. Z filosofických fakult se pak stala především centra vzdělání gymnaziálních profesorů, v následujícím zhruba století považovaných za muže vědy (!). Vedle toho se filosofické fakulty postupně proměnily v živá vědecká a intelektuální centra univerzit a záhy šíře zemská centra kultury a (spolu s právníckými fakultami) i politiky. Maisel v tomto kontextu poukázal na sjezd německých profesorů v Jeně na podzim 1848, nejen časově paralelní s rokováním německého předparlamentu ve frankfurtském kostele sv. Pavla. Politická role univerzit tu jasně vystoupila do popředí.

Třetí a nejobsáhlejší část publikace byla věnována provedení „thunovských“ reform na jednotlivých univerzitách říše (chybí zde Lvov). V příspěvcích Aloise Kernbauera (Štýrský Hradec), Christofa Aichingera (Innsbruck), Milady Sekyrkové (Praha), Marie Stinia (Krakov) a ve dvou studiích Alessandry Ferraresi, Valentiny Chierichetti a Simonetty Polenghi o tehdy ještě k Rakousku náležící lombardsko-benátské oblasti byla pak zkoumána konkrétní místní situace. Ve dvou textech byl sledován i vývoj v Uhrách, které zůstaly mimo dosah reformy.

Nás by samozřejmě z řady důvodů nejvíce zajímal pohled na pražskou univerzitu.⁴ Nejde jen o její klíčovou roli pro české země, resp. její postavení: ve 40. letech 19. století na stejné úrovni s univerzitou vídeňskou. Ta se teprve po „Thunových“ reformách posunula do pozice klíčové univerzity v mocnářství, kam byli z celé říše povoláváni nejvýznamnější z profesorů, aby zde nejen vyučovali, ale také obsazovali řadu pozic v ústředních úřadech a odborných grémiích Předlitavska.⁵ Snad ještě podstatnější by bylo zjistit, do jaké míry se Exnerova sedmnáctiletá (1831–1848) pražská zkušenost (byl v Praze zřejmě spokojen, protože tu odmítl povolání na profesuru do Tübingen i do Bonnu) odrazila v jeho reformních konceptech. Jak víme z literatury, Exner udržoval v Praze bohaté společenské a intelektuální styky, jeho pohostinný salon navštěvoval jak Bolzano, tak Palacký, ale i jeho žák a později šéf Lev Thun. Nemalá byla i obec Exnerových žáků – i když ti nejvýznamnější z nich se posléze filosoficky profilovali v opozici proti svému učiteli.

Čtenář však bude zklamán: autorka prohlásila, že „československá a česká historiografie dosud věnovala a věnuje studiu reformní doby relativně malou pozornost“ (s. 179). O pasážích k této problematice, které pro Dějiny Univerzity Karlovy velmi přehledně a čtivě napsal (autorkou jmenovitě nezmiňuje) Jan Havránek,⁶ se dočteme jen to, že: „... zmiňují reformní období pouze v celkové souvislosti. Přitom jsou změny na pražské univerzitě pojednány zcela v pozitivistickém smyslu, a sice ve smyslu realizace změn, které byly v letech 1848–1850 vyvolány výnosy, oznámeními a zákony“ (s. 180). Autorka pak pokračuje stížností, že k žádnému z protagonistů reformu nebyla dosud v české dějepisectví věnována monografie „a marně také hledáme k těmto osobám samostatné dílčí studie, které by se nějakým způsobem dotkly také vzdělanostní reformy“ (s. 180). Autorka se proto rozhodla odchýlit od tématu konference a podat místo výkladu o thunovských reformách přehled dějin UK od jejího založení do konce 19. století.

Přitom by k naplnění záměru konference, resp. publikace stačilo seznámit se vedle klasické, výše uvedené Frankfurterovy knihy s dostupnou a velmi informativní českou literaturou. Jde o monografii Ivo Tretery o herbatismu na pražské univerzitě, kde je věnována pozornost Franzi S. Exnerovi a jeho kruhu,⁷ ale také a především o základní Svatošovou práci k dějinám klasické filologie na pražské univerzitě, kde je zásadním školsky

4 Milada SEKYRKOVÁ, *Die Thun'schen Reformen an der Prager Universität*, s. 179–197.

5 K univerzitní situaci v Rakousku let 1848–1918 srovnej nejnověji obsáhlou analýzu: Jan SURMAN, *Universities in Imperial Austria 1848–1918. A Social History of a Multilingual Space*, West Lafayette 2019.

6 Jan Havránek, *Univerzita, její zřízení, správa a studentstvo (1848–1882)*, in: František Kavka – Josef Petrů (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy 1348–1990, III (1802–1918)*, Praha 1997, s. 89–117, zde konkrétně s. 90–93, 99–103. Kdyby autorka tyto pasáže četla, nemohla by pak napsat např. o Lvu Thunovi: „Osobní zkušenosti během revoluce zřejmě přispěly k jeho úsilí o reformu univerzit“ (s. 188).

7 Ivo TRETERA, *J. F. Herbart a jeho stoupenci na pražské univerzitě*, Praha 1989, kapitola Německá herbartovská škola a její představitelé na pražské univerzitě, s. 129–186, zde k Exnerovi s. 154–161.

organizačním změnám v habsburské monarchii a reformnímu prosazení neohumanismu jako klíčového vzdělanostního principu věnována přehledná a zasvěcená kapitola.⁸

Poslední dva příspěvky knihy jsou věnovány historické paměti, resp. historiografickému obrazu Lva Thuna a jeho reformem. Jan Surman sleduje haličskou (krakovskou a lvovskou) tradici, která reformy spojuje s dobou neoabsolutismu a s obviněním, že jedním z hlavních záměrů reformem byla germanizace monarchie. Závěrečný příspěvek Johanna Feichtingera a Franze Leandera Fillafera sleduje mnohdy vysloveně protichůdné, velmi často politicky instrumentalizované historiografické hodnocení Thuna a s jeho jménem spojených reformem: od nekritické chvály přes (protiněmecky zaměřené) prohlášení Thuna rakouským Humboldtem až po tvrzení, že vydal univerzity napospas katolické církvi.

Podnětná a ve většině příspěvků na primárním materiálovém výzkumu postavená publikace záslužně ukazuje v českém prostředí málo reflektovanou propojenost akademických dějin s politikou a v důsledku i sociální historií, resp. aktuální i následný politizační potenciál velkých školských reformem, v nemalé míře ovlivňujících procesy formování moderních politických i společenských elit.

Jiří Pešek

Jindřich DEJMEK a kol.

Československo. Dějiny státu

Praha, Nakladatelství Libri 2018, 952 s., ISBN 978-80-7277-572-9.

Nakladatelství Libri nabízí mezi jinými svými počiny úplnou historii českého prostoru. Svazek o Československu ještě chyběl, a tak nyní přichází tato syntetická práce o 875 stránkách vlastního textu. Kniha vznikla pod vedením Jindřicha Dejmků za účasti vynikajících českých a slovenských historiků 20. století. Petr Prokš, Jaroslav Šebek, Jan Kuklík, Jan Němeček, Drahomír Jančík z české strany, Dušan Kováč, Ludovít Hallon, Miroslav Londák a Elena Londáková ze strany slovenské již dávno prokázali kvality a ve svých oborech platí za autority. Výklad zahrnuje oba národní prostory od počátku 20. století, potom jejich spojení v rámci československého státu, jeho osudy za druhé světové války, a dokonce i dobu po rozdělení, tedy léta 1993 až 2017. Chronologický přístup, který překračuje rámec existence Československa, možná naznačuje určitou nostalgii autorů koncepce knihy po tomto historickém spojení, které trvalo 75 let. Pro čtenáře reflektuje rovněž nedostatečnou integraci Slovenska do Československa.

Výklad se opírá o rozsáhlou českou, slovenskou i mezinárodní literaturu (hlavně v angličtině, ale i v němčině) a o četné poznámky pod čarou, odvolávající se též na využití archivy. Francouzského historika však může zarazit téměř úplná absence francouzské literatury: máme zde na mysli především první světovou válku s pracemi

8 Martin SVATOŠ, *Česká klasická filologie na pražské univerzitě 1848 – 1917 (Působení Jana Kvíčaly a Josefa Krále)*, Praha 1995, s. 18–25; TÝŽ, *Postavení a funkce klasických jazyků ve všeobecném vzdělání v habsburské monarchii 19. století*, Documenta Pragensia 11, 1994, s. 145–153.

Etienna Boiserie nebo, pro dobu po roce 1945, například díla Frédérica Boza (ta by si v souvislosti s francouzskou politikou zasloužila přednost před uváděnými odkazy na německou literaturu), Marie-Pierre Reyové a Thomase Gomarta (o sovětské politice) či Romana Krakovskyho (historicko-antropologický přístup k otázce hospodaření s časem za komunistického režimu).

Edici doplňují užitečné ilustrace (četné, bohužel nedatované portréty, stavby, významná prohlášení, historické scény) a řada statistických tabulek, týkajících se hospodářství a sociálních struktur.

Pokud jde o „kořeny“ moderního Československa, autoři právem vycházejí z „vyrovnání“ roku 1867 a z faktu, že Češi se v Rakousku-Uhersku stále více prosazovali. Užitečně odkazují na několik základních prací o 19. století, jelikož konstituování českého národa před rokem 1848 a mezi roky 1848 a 1867 je zásadní pro pochopení procesů, které byly uvedeny do chodu na začátku 20. století a během první světové války: Na pozadí rostoucí hospodářské váhy Českých zemí v rámci monarchie se připomíná masová politizace, vznik silných politických stran, slovanská solidarita (zejména mezi Čechy a Slováky).

Čtenáři se vnučuje jediná otázka: V jakém poměru se na tomto růstu váhy Českých zemí podíleli Češi a Němci, když už pomineme židovské společenství v Čechách, na Moravě a ve Slezsku? Autoři se ve svém přístupu kloní spíše k „národnostnímu“ rozdělení a nezamýšlejí se nad místem či přínosem jedněch nebo druhých k tomuto rozkvětu Českých zemí.

Dvacet let První republiky je předmětem podrobného a klasického přístupu na zhruba 150 stránkách, věnovaných její zahraniční politice, politickému systému i hospodářství. Přesné zpracování ekonomické dimenze vysvětluje dimenzi politickou. Podkarpatské Rusi věnuje tento výklad na druhé straně jen okrajovou pozornost.

Více než sto stran je potom věnováno období okupace. Jsou stejným dílem rozděleny mezi protektorát a exilovou organizaci, což je poučné, pokud jde o zamýšlenou perspektivu autorů, i pokud jde o následující institucionální vývoj. Možná by bývalo užitečné srovnat zde vyhlazování židovské a romské menšiny v obou národních prostorech. Stránky, které jim jsou věnovány v rámci protektorátu (s. 304–305) a Slovenského státu (s. 362–363), jsou však příliš stručné s ohledem na význam tohoto jevu a neřeší odpovědnost na lokální úrovni, přestože autoři této kapitoly kolaboraci s Němci nijak neskrývají. O přijímání antisemitských opatření či odporu proti nim, ani o výhodách, které určitým kategoriím obyvatelstva přinášely, se zde nediskutuje. Bilance ztrát (s. 386) ostatně umožňuje přesnou představu o dopadech války, jež se z valné většiny dotkly populace židovského původu (pro celou republiku 274 000 z cca 350 000 mrtvých).

Téměř 80 stran vyhrazených pro Třetí republiku (tedy období necelých tří let od května 1945 do února 1948) dobře ukazuje, nakolik bylo toto období rozhodující pro osud československého státu a jeho nezávislost. Vnější (sovětský nátlak a relativní nezáměr Západu) i vnitřní faktory (infiltrace komunistů do bezpečnostních složek, úsilí komunistů o mocenský monopol, strategické chyby demokratických vůdců, podpora KSČ ze strany značné části obyvatelstva) diferencovaným způsobem vysvětlují události 25. února 1948.

Zahraniční a vnitřní politikou let 1948–1989 se zabývají Jindřich Dejmek a Jaroslav Šebek: tato část se opírá o rozsáhlý výzkum v archívech a je novátorská, neboť historici,

s výjimkou Karla Kaplana, jí dosud věnovali jen málo syntetických prací. V komunistickém kontinuu, přerušeném Pražským jarem, by si některé epizody zasloužily být více zdůrazněny, jako například emoce vzbuzené sebevraždou Jana Palacha (v knize nejsou dostatečně zdůrazněny demonstrace v souvislosti s jeho pohřbem ani okamžité následky).

Autoři velmi dobře ukazují těsnost vazeb normalizovaného Československa s Moskvou prostřednictvím ministra zahraničí Bohuslava Chňoupka pod kuratelou nesedatelného sovětského ministra zahraničí Andreje Gromyky. Z francouzského pohledu je třeba dodat, že snahy Husákova režimu o sblížení s Paříží narazily na překážku Charty 77, jejíž ohlas byl velmi silný, a na činnost Pavla Tigrida, jedné z hlavních postav emigrace šedesátých až osmdesátých let 20. století. Ten tu kupodivu není zmíněn navzdory významu revue *Svědectví*. Ke znovunavázání vzájemných styků došlo až v roce 1988 v souvislosti s návštěvami prezidentů a ministrů.

Kniha nabízí vysoce diferencovaný obraz vnitřní politiky a dobře vysvětluje místo Charty 77 v české a slovenské společnosti. Detailně jsou nastíněny příčiny eroze režimu, jež zahrnovala jak náboženskou frundu, tak i generační opozici a hospodářský úpadek osmdesátých let (navzdory oživení let 1985–1986). Jsou tu brány v úvahu různé faktory, právem včetně sovětských impulzů, přicházejících snad až příliš brzy. Pozdní charakter a rychlost změn v porovnání s dalšími zeměmi sovětského bloku by ovšem mohly vést také k otázce po fungování československé společnosti, jež se vyvíjí v pomalejších, ale zato hlubších vlnách než její sousedé, což dokládá politické střídání po roce 1990.

Asi sto stran je věnováno třem desetiletím po roce 1989. Zde je odstup autorů nejmenší, protože už nepracují na základě archivů a často byli sami přímými svědky nebo aktéry událostí. To je úskalí, jež číhá na každého historika, jenž se odváží zabývat se současnou dobou. První fáze se evidentně týká konce komunismu a rozdělení státu. Jindřich Dejmek načrtává úplný obraz obnovení života politických stran, zároveň však nijak neskrývá své preference, pokud jde o politiku Václava Havla a Václava Klause, a to jak zahraniční (německá otázka), tak i vnitřní (stranický systém ano, či ne).

Příspěvky Drahomíra Jančíka a Ludovita Hallona umožňují pochopit, nakolik hospodářská situace ovlivnila rozpad státu v důsledku velice rozdílného vývoje let 1990 až 1992 v Českých zemích a na Slovensku. Čistě právní přístup k rozdělení nicméně pomíjí některé emocionální prvky, které se tehdy projevovaly v tisku, zejména pak touhu části českých a slovenských elit být samy, bez konkurence a vyváženosti, nezbytné z hlediska federalizace: vývoj průzkumů roku 1992 dobře ukázal, jakým rytmem toto česko-slovenské rozdělení probíhalo.

Bilancování období 1993–2017 je užitečné pro svůj syntetický charakter, ačkoli je opomíjen dopad ekonomické transformace na společnost: nezaměstnanost (je-li), romská otázka, postavení žen, zemědělství...

Zdá se tedy, že vše je na svém místě a nic nechybí, formálně je vydání připraveno velice pečlivě (přesto upozorníme na chybnou paginaci v obsahu na straně sedm, formulaci, která na s. 524 svádí k domněnce, že s Gomulkou byl veden proces, což není pravda, nebo ještě chybu grafiky na s. 648 „pak“). Chronologická vyváženost různých

části je podle mě rozumná a poučná, ačkoli prostor věnovaný první světové válce nečiní ani polovinu prostoru věnovaného té druhé.

Jde tedy vskutku o dílo zásadního významu, kde jsou bohatě pojednány oblasti v kompetenci vlády, jmenovitě mezinárodní dimenze a zahraniční politika, ale společnost je zastoupena relativně slabě, ačkoli hospodářský a sociálně ekonomický vývoj jsou dobře analyzovány, a to pro České země i pro Slovensko. Antropologičtější přístup ke státu, zahrnující veřejné mínění a vývoj různých sociálních skupin by měl vzhledem k občas příliš právníckému přístupu také svůj význam, přestože ani ve stávajícím textu není sociální dimenze zcela nepřítomná (například s. 225–234, s. 596–602). Totéž lze říci, s několika výjimkami, o velkých státních strukturách: armádě, veřejné funkci a o fungování stran.

Obdobně málo jsou ve výkladu zastoupeny menšinové skupiny: Maďari, Ukrajinci, Romové, Němci po roce 1945. Jde tedy o dějiny dvou „vládnoucích“ národností v rámci státu, pojednáváných každá zvlášť, jako by tyto dva národy během 75 let soužití (pravda, přerušených pěti lety oddělení) neměly jiný cíl než dočasné soužití. Pro historika, který přichází z Francie, kde je dnes kulturní historie základem, je absence české a slovenské kultury v této krásné práci – zvláště když v očích Evropanů Češi a Slováci ve 20. století vynikli právě v oblasti umění a kultury – opravdu politováníhodná. Zdá se mi, že to odpovídá současné tendenci českých představitelů podceňovat vliv kultury, notoricky státem podfinancované, například v zahraniční politice. Je to volba autorů knihy a je v souladu s titulem „Dějiny státu“, i když právě kulturní politika se, stejně jako všechny společenské aktivity, těšila obzvláštnímu dohledu ze strany komunistického režimu.

Máme tak před sebou velice užitečnou, opravdu solidní a velmi dobře udělanou syntézu, přinášející „oficiální“ obraz s působivým množstvím dat, faktů a relevantních analýz. Krásný příklad pozitivistické historie, jež potvrzuje převládající diskusi o československém státu a jeho dědicích. Přesto mi dovoluje tři výtky, které se ovšem vztahují spíše k vydavateli než k autorům: absence systematických tabulek k volbám, alespoň do roku 1946 a po roce 1989; absence chronologie, která by byla užitečnější než přebohatá literatura, v níž čtenáři hrozí utonutí; a konečně pro období před rokem 1948 více podtitulů, jež by přispěly k plynulosti četby.

Díky tomuto dílu, které každý vzdělaný člověk bude chtít mít v knihovně, se čtenář dozví podrobnosti o tom, jak Československo vzniklo, jak žilo a jak potom zaniklo, zatímco „proč“ se (s výjimkou velmi dobré analýzy nástupu komunistů k moci) řeší jen málokdy. Je ovšem pravda, že encyklopedický žánr jde přirozeně více po faktech než po problémech.

Antoine Marès

Klaus GROSSE KRACHT

Die Stunde der Laien? Katholische Aktion in Deutschland im europäischen Kontext 1920–1960

(= Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte, Reihe B, Bd. 129)
Paderborn, Ferdinand Schöningh 2016, 451 s., ISBN 978-3-506-78277-9.

Doba po první světové válce byla ve znamení výrazných změn, které se odrážely do nejrůznějších sfér, politické, sociálně-ekonomické i duchovní. Charakteristickým fenoménem byla rychle postupující industrializace a urbanizace a s tím spojená společenská modernizace, která však znamenala i rychle se rozvíjející sekularizaci a ztrátu církevních pozic ve veřejném prostoru. Náboženství se mělo stát jen ryze privátní skutečností.¹ V téže době se však současně zrodila i celá řada nábožensky motivovaných projektů, jež zasahovaly až za hranice religiózní praxe a pokoušely se ovlivňovat také veřejný život. Na oficiální církevní úrovni patřila k těm nejznámějším Katolická akce. Tato iniciativa byla nepochybně jedním z úspěšnějších pokusů, jak znovu převzít duchovní iniciativu a prosazovat rechristianizaci společnosti jako odpověď na vzrůstající vliv sekulárních tendencí.

Dějínám Katolické akce se věnuje německý historik Klaus Grosse Kracht, který se dlouhodobě zabývá duchovní situací v západní Evropě od první světové války až do šedesátých let, kdy se začaly měnit kulturní kontexty Západu.² Současně je znám i pracemi, které reflektují stav historického vědomí, stejně jako otázky využívání minulosti k politizujícím účelům. V roce 2005 publikoval monografii o polemických debatách z doby, kdy v poválečném Německu spory o interpretaci historických událostí prostupovaly nejen akademickou sférou, ale zasáhly i do veřejného prostoru.³

Grosse Krachtova kniha o Katolické akci vychází z habilitačního spisu, který byl obhájen v roce 2012 na univerzitě v Münsteru. Jedná se o první obsáhlou publikaci, věnovanou zhodnocení vlivu této organizace na západoevropský katolicismus. V případě papežem iniciované Katolické akce se jednalo o poněkud jinou strategii, než v 19. století, kdy se začaly formovat nejrůznější katolické spolky a organizace jako způsob utváření svébytného katolického milieu. Loajální masy katolických věřících měly být v meziválečné době prostřednictvím Katolické akce lépe mobilizovány k obraně křesťanských hodnot v sekulární společnosti.

Jednalo se o určitou formu papežských centralizačních strategií, které měly uvést do souladu jednotlivé místní církve s programem Svatého stolce. Současně šlo o projekt, kdy měli být do centra církevní aktivity poprvé postaveni laici, nikoli klerici, resp. členové a členky řádů. Kniha ukazuje vnitřní dynamiku celého hnutí, protože trvalo nějakou dobu

1 K interpretaci sekularizace a moderny viz Jonathan Charles Douglas CLARK, *Secularization and modernization: The failure of a „Grand Narrative“*, The Historical Journal, Volume 55, 2012, Issue 1, s. 161–194.

2 Friedrich Wilhelm GRAF - Klaus GROSSE KRACHT (Hg.), *Religion und Gesellschaft. Europa im 20. Jahrhundert*, Wien 2007.

3 Klaus GROSSE KRACHT, *Die zankende Zunft. Historische Kontroversen in Deutschland nach 1945*, Göttingen 2005.

po jeho vzniku, než se programově i organizačně ustálilo. Z nejprve defenzivně pojaté organizace se začala vytvářet spíše misionářsky pojatá aktivita, která kladla důraz na činnost malých společenství v těch sociálních prostředích, která ji byla blízká.

Práce je rozdělena do deseti kapitol. V první z nich Grosse Kracht rozebírá vývoj laických aktivit v církevním prostředí od konce 19. století a charakterizuje způsob, jak pontifikát papeže Pia XI. chtěl na základě papežských dokumentů využít jejich potencial. V kontaktu se sekulárním světem se měla posílit tendence k socializaci víry: Byl položen důraz na prosazení procesů, kdy katoličtí křesťané budou aktivněji realizovat náboženskou praxi v duchu katolického světonázoru, přihlásí se k víře a k církvi, budou aktivně přejímat a hájit katolické normy a hodnoty.

Katolická akce v sobě symbioticky spojovala důraz na spirituální a morální obnovu jednotlivce i na větší aktivitu ve veřejných záležitostech. Řada papežských dokumentů nakonec definovala podstatu tohoto hnutí jako „účast laiků v apoštolátu hierarchie“. V roce 1938 vznikla v římské kurii ústředna pro katolickou činnost pod vedením kardinála Giuseppeho Pizzarda se zadáním, aby určovala ráz také v dalších zemích světa.

Základem Katolické akce se stala italská zkušenost, proto je vývoj uvnitř Katolické akce v zemi jejího zrodu předmětem druhé kapitoly. Italský model působení Katolické akce byl v zásadě přijat i v ostatních evropských zemích. Stalo se tak z hlediska formálního členění: horizontálního v duchu přirozeného, v podstatě genderového uspořádání (muži, ženy, chlupci, dívky), i vertikálního rozdělení v duchu církevní struktury (ve farnostech a v diecézích). Autor ovšem přesvědčivě dokládá, že se původní model vzhledem k odlišným vnitrocírkevním tradicím jednotlivých států v průběhu času modifikoval.

Na italském případě zkoumá autor také konflikt mezi katolickým nárokem na ideově homogenní výchovu člověka a fašistickým postojem, který si chtěl názorovou formaci člověka uzurpovat také. Z tohoto konfliktu pak vzešla i protifašistická encyklika *Non abbiamo bisogno* v roce 1931. V knize mohly být více zmíněny otázky poválečného vývoje, kdy si Katolická akce v Itálii udržovala poměrně velký společenský vliv. Zvláště na konci padesátých let byla považována za určitý vyvažovací, konzervativně laděný element směrem k politicky dominující křesťanskodemokratické straně, kde se začali postupně objevovat levicově naladění aktéři (Fanfani, Moro).⁴ Ve třetí kapitole se autor koncentroval na zpracování situace ve Francii, kde byl důvodem přijetí této papežské iniciativy především rozmach liturgického hnutí a eucharistické účty. To byly segmenty duchovního života, které chtěla rozvíjet i Katolická akce.

V knize dominuje optika, primárně zaměřená na německý způsob praxe idejí Katolické akce, který práce vřazuje do obecnějších německých církevních dějin sledovaného období. Svědčí o tom fakt, že sedm následujících kapitol je již věnováno jen situaci v Německu od dvacátých do šedesátých let. Příklady z ostatních států (Itálie a Francie) tento úhel pohledu spíše jen doplňují.

4 Steven F. WHITE, *Modern Italy's founding Fathers. The Making of a postwar Republic*, London – New York 2020.

Bylo by ovšem určitě zajímavé sledovat, jaké podoby získávala Katolická akce třeba v jiných západních státech, jako byla Belgie, kde se intenzivně rozvinula v sociální sféře, ale i ve střední Evropě, konkrétně především v Rakousku.

Grosse Kracht podrobně rozebírá situaci v Německu v době nacistické diktatury, kdy propojuje politické otázky, s nimiž byla Katolická akce konfrontována, s diskusemi o podobě organizace, která probíhala uvnitř biskupské konference. Zabývá se vyjednáváním kolem konkordátu v roce 1933, během nichž se nepodařilo uchránit katolický spolkový život před nacistickými zásahy. V této souvislosti autor obsáhle zmiňuje případ vůdčího činitele Katolické akce v Berlíně Ericha Klausenera, který se stal jednou z obětí likvidace Hitlerových odpůrců z tzv. noci dlouhých nožů 30. června 1934. V dalších letech nacistické vlády se pak činnost Katolické akce soustředila na práci uvnitř katolických kruhů. Ta spočívala zejména ve snaze provádět prostřednictvím tištěných materiálů osvětu mezi věřícími. Nacistické úřady však činnost Katolické akce výrazně omezily, takže ještě před válkou fakticky přerušila činnost.

Význam Katolické akce se poněkud změnil po druhé světové válce. „Hodina nula“, tedy konec války v roce 1945, a šok z rozvratu přinesl v západních okupačních zónách a později SRN reorientaci části obyvatelstva směrem k většímu zájmu o duchovní záležitosti. Katolická akce, která měla jasnou podporu episkopátu, si zpočátku osobovala vůdčí roli v organizaci všech laických aktivit. Ukázalo se však, že vliv dalších katolických organizací a stran byl vzhledem k německé tradici rozvoje spolkových struktur mnohem větší a hlubší, takže Katolická akce zůstala stejně jako před válkou jen jednou z mnoha a nezískala centrální pozici.

Německé katolické kruhy začaly v době počínající studené války používat křesťanské ideje jako myšlenkovou obranu proti komunismu a prezentovaly církve v západní části Německa jako baštu proti východním ideologiím. V této době nastal rozmach nejen Katolické akce, ale i dalších spolků a sdružení. Hlavní příčinu poklesu následné podpory pro Katolickou akci vidí Grosse Kracht v ekonomickém a politickém vývoji v západním Německu od padesátých let, kdy se relativně rychle stabilizovala hospodářská situace, uspokojení konzumních potřeb však vedlo k ochabnutí misijního zápalu.

Důležitou změnou byla také nová orientace politiky sociální demokracie, která v Godesberském programu z roku 1959 ukázala vstřícnější přístup k náboženství i katolické církvi. Tím se dále otupil militantní aktivismus katolických laiků na poli obhajování katolických zájmů a naopak se začaly objevovat úvahy o možné spolupráci katolíků s levicí. V šedesátých letech došlo k proměnám společenské situace západní Evropy a také ke změně diskursů uvnitř katolické církve, což souvisí nejen s průběhem a následnou recepcí II. vatikánského koncilu, ale také s reakcí na proměny kulturního paradigmatu v západní Evropě.⁵

5 K tématu vývoje katolických struktur v kontextu kulturních proměn druhé poloviny 60. let srovnaj: Benedikt HAMPEL, *Geist des Konzils oder Geist von 1968? Katholische Studentengemeinden im geteilten Deutschland der 1960er Jahre*, Münster – Berlin 2017; Sebastian HOLZBRECHER – Julia KNOP – Benedikt KRANEMANN – Jörg SEILER (Hg.), *Revolt in der Kirche? Das Jahr 1968 und seine Folgen*, Freiburg – Basel – Wien 2018.

Autor v knize velmi dobře, byť hlavně na německém příkladu, charakterizoval dynamiku procesů, které se odehrávaly na špici církevní hierarchie a jejich proměny pohledů na význam a roli laiků v církevních strukturách a jejich činnosti, zejména směrem navenek. Poněkud upozaděna však v práci zůstala témata, dotýkající se tenzí, jež činnost Katolické akce vnašela dovnitř církevního milieu. Mnozí členové vnímali zapojení v Katolické akci jako cestu k posílení církevní identity, což vedlo mimo jiné ke snaze tuto identitu bránit. Ve spojení s deziluzí z poválečného vývoje přispěl tento fakt k tomu, že se v katolických kruzích začala vzrůstat kritika vůči parlamentnímu pluralismu a politickému uspořádání, založenému na zásadách liberální demokracie.

Podle Grosse Krachta vedly procesy, které se začaly realizovat uvnitř katolického milieu v kontextu s šířením Katolické akce, k tomu, že neproběhlo původně zamýšlené opětovné prostoupení společnosti křesťanskými principy. Spíše došlo k většímu začlenění křesťanů do společnosti. Laici totiž v průběhu let vystupovali mnohem sebevědoměji a nechtěli se nechat vtěsnat do kategorií, které by odpovídaly představám hierarchie. Tím v podstatě skončila snaha budovat tzv. katolické sloupce, tedy paralelní katolické struktury vymezené vůči těm světským.

Ačkoliv se v rámci Katolické akce hovořilo o tom, že laičtí apoštolové budou fungovat jen jako realizátoři přímých podnětů ze strany hierarchie, došlo ještě v době pontifikátu Pia XII. k jejich většímu teologickému uznání jako součástí církevního společenství (s. 399). To byl významný krok k tomu, že II. vatikánský koncil (1962–1965) vnímal laiky ještě mnohem příznivěji. Autor podotýká, že tyto skutečnosti vedly k tomu, že zvláště po druhé světové válce se všední součástí katolických diskursů stalo mnohem hlubší pochopení pro „vnější svět“, jenž byl předtím ze strany církve objektem kritiky. Tím katolická identita jako primární identifikační znak ustupovala poněkud do pozadí a do popředí vystoupila profesní a sociální sounáležitost katolických křesťanů.

Jaroslav Šebek

Vítězslav SOMMER a kol.

Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu, 1956–1989

Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Nakladatelství Lidové noviny 2019, 296 s., ISBN 978-80-7285-225-3 (USD), ISBN 978-80-7422-674-8 (NLN).

Za knihou s provokativním názvem *Řídit socialismus jako firmu* stojí trojice autorů, která je již etablovaná a známá v oboru moderních sociálních dějin: Vítězslav Sommer, Matěj Spurný a Jaromír Mrňka. Kniha si klade za cíl netradičně vylíčit komunistické období československých dějin, které jsou obvykle periodizovány do tří velkých etap (stalinismus, reformní komunismus, normalizace). Autoři tuto periodizaci sice uznávají,¹ jejich kniha

1 Minimálně pro politické dějiny je jako hrubý rastr skutečně validní, přičemž ji je možné samozřejmě zjemnit podrobnější periodizací, což ostatně politické i např. hospodářské dějiny ale již delší dobu dělají. Viz např. Václav PRŮCHA, *Glosses to the Periodisation of the Economic History of*

však „přistupuje ke zkoumanému období z jiné perspektivy“, přičemž cílem je „především nalézat kontinuity na pozadí zjevných historických změn“ (s. 5).

Autoři formou velkých případových studií sledují základní vztah mezi třemi faktory: expertízou, demokratizací a naopak mocenským prosazováním rozhodnutí v komunistické diktatuře. Naprosto správně konstatují, že tyto tři vlivy na sebe permanentně narážely a často měly tendenci působit proti sobě či se přímo vylučovat (např. demokratizační tendence reformního komunismu zajiště zpomalovala a komplikovala nutné odborné kroky při reformě ekonomiky, totéž platí o mocenských zásazích shora apod.). Kniha metodologicky vychází z řady moderních západních konceptů, mimo jiné sociologie expertizy či teorií modernizace. Autoři dlouhodobě patří ke skupině historiků, kteří k teoriím totalitarismu přistupují poměrně skepticky, považují je za nadužívané. Jak se však pokusíme ukázat v závěru recenze, podařilo se jim (vedle řady precizních analýz) v tomto ohledu bohužel částečně „vylít vaničku i s dítětem“ a dojít v některých případech k ne zcela průkazným závěrům.

Kniha má jasnou, přehlednou strukturu, která místo chronologického upřednostňuje tematické členění problematiky, což je nesporně pozitivní. První dvě kapitoly jsou kontextuální a definiční a je z nich znát poctivý přístup autorů k problematice. To se mimo jiné projevuje i důkladným a přesným vymezením hlavních používaných pojmů. První kapitola („Ve jménu pokroku“) se věnuje historii modernizačních procesů a technokratickým konceptům před rokem 1948. Autoři ukazují, že myšlenka vědeckého řízení byla velice populární již v období tzv. První republiky, ba i dříve. To sice není nový poznatek, nicméně je na místě, že monografie zdůrazňuje a dokládá tuto skutečnost.

Druhá kapitola („Vědecky řízená společnost“) se zabývá vztahem komunistického režimu, resp. socialismu a technokracie. Poukazuje mj. na zjevný (a stejně jako v předchozím případě známý, ale správně zdůrazněný) rozpor mezi snahou komunismu o „vědecký přístup“ a současně nedůvěrou v experty.

Jádro knihy tvoří pět kapitol, resp. případových studií zaměřených na specifické problematiky: kapitola „Zkoumání budoucnosti socialismu“, se věnuje pokusům vědecky řídit veškerou společnost a předvídat trendy budoucího vývoje. Autoři mj. analyzují vědecké přístupy období reformního socialismu šedesátých let, nejznáměji personifikované čtyřmi velkými „skupinami“, resp. týmy tzv. pražského jara (jsou známy podle svých vedoucích, resp. nejvýraznějších osobností jako tzv. Richtův tým, Šikův tým, Mlynářův tým a Machoninův tým). Následně přesvědčivě prokazují, že celá řada myšlenek a konceptů přechází do normalizační prognostiky (samozřejmě ovšem již bez demokratizačních prvků).

Čtvrtá kapitola („Cílem řízení je harmonie“) je zaměřena na fenomén manažerského vedení podniků. Autoři zkoumají proměňující se požadavky na ředitele a vysoké vedoucí pracovníky, stejně jako tendence včlenit mezi manažerské dovednosti i sociální plánování. Zaměřují se také na fenomén automatizovaných systémů řízení, s nimiž režim spojoval velké (a marné) naděje.

Kapitola „Polní továrny a venkovská města“ zkoumá proměny výroby v průmyslu a zemědělství. Všímá si tedy podstatného nástupu specializace práce v zemědělství, procesů

Czechoslovakia after World War II, in: „Discourses – Diskurse“: Essays for – Beiträge zu Mikuláš Teich & Alice Teichova, Praha 2008, s. 67–72.

koncentrace výroby, efektivity produkce (opět s důrazem na expertní řízení) atd. V závěru kapitoly si autoři všimají zásadní proměny tváře vesnice a zemědělské výroby v posledních dvaceti letech komunistického režimu.

Kapitola šestá („Věda a plán až do obýváku“) analyzuje ošemetnou otázku bydlení a jeho dostupnosti. Reflektuje na jedné straně velké ideály spojené s očekávanou kvalitou bydlení moderního člověka (přičemž správně upozorňuje na velké tradice tohoto diskursu již z meziválečných dob), na druhé straně poukazuje na očividné selhávání tohoto principu v souvislosti s nedostatečnou výstavbou bytů. Autoři se věnují také zásadní proměně tvárnosti měst v souvislosti s výstavbou sídlišť, přičemž dokazují, že děsivá fádnota normalizačních „králíkáren“ byla do velké míry právě důsledkem ignorování plánů architektů a urbanistů, jejichž názory byly upozaděny ve prospěch urychlené výstavby (která ale stejně trvala neúměrně dlouho).

Poslední část knihy („Nehostinnost spočitatelného světa“) se zaměřuje na proměny představ o ideálním (či alespoň přijatelném) moderním domově. V podstatě analogicky s předchozí kapitolou je analyzována rozdílnost představ bytových návrhářů o ideálním bydlení a reality socialistické výstavby. Velmi dobře je zachycena proměna očekávání (a tolerančních limitů) obyvatelstva, jehož nároky v tomto směru rostly rychleji, než byla schopná socialistická ekonomika a plánování reflektovat. Jinak řečeno, to s čím byli lidé spokojeni ještě počátkem sedmdesátých let, bylo již o dekádu později shledáváno nepostačujícím.

Kniha je ukončena závěrem, následně obsáhlým poznámkovým aparátem, seznamem pramenů a literatury, summary, seznamem zdrojů vyobrazení a rejstříkem (bohužel pouze jmenným). Hodnocení recenzované publikace je z velké části pozitivní. Je nepochybné, že autoři odvedli pečlivou práci s důkladným využitím pramenů a literatury. O jejich poctivém přístupu mimo jiné svědčí, že poznámkový aparát zabírá 56 stran při 193 stranách hlavního textu. Autoři použili přes 20 archivních fondů různé proveniencie (včetně archivů slovenských). Seznam literatury obsahuje odhadem přes 750 titulů. Použity byly i prameny orální historie a internetové zdroje. Práce je bezesporu metodologicky „vycizelovaná“.

Na druhé straně poněkud zaráží, že některá klíčová díla, zejména z produkce hospodářských historiků střední a starší generace, ve zdrojích překvapivě chybí. Nenalezneme tak např. ani publikace Zdeňka Jiráského² či Miroslava Londáka³, ani třeba z německojazyčného prostředí práce Christopha Boyera⁴ či Martina Schulze Wessela⁵.

2 Zdeněk JIRÁSEK, *„Ocelová koncepce“ hospodářství českých zemí 1947–1953*, Opava 2014.

3 Zejména Miroslav LONDÁK, *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. letech 20. století a slovenská ekonomika*, Bratislava 2012.

4 Christoph BOYER (Hg.), *Sozialistische Wirtschaftsreformen. Tschechoslowakei und DDR im Vergleich*, Frankfurt am Main 2006, kde je řada inspirativních dílčích studií mj. z okruhu autorů Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK. Pro povahu systému a jeho řízení by jistě měla co říci i starší práce Christoph BOYER – Peter SKYBA, *Repression und Wohlstandsversprechen. Zur Stabilisierung von Parteiherrschaft in der DDR und der ČSSR*, Dresden 1999.

5 Martin Schulze WESSEL, *Zukunftsvorstellungen und staatliche Planung im Sozialismus: die Tschechoslowakei im ostmitteleuropäischen Kontext 1945–1989*, München – Oldenbourg 2010,

Překvapuje i absence četných publikačních počínů Jana Klápštěho k tematice Mostu a jeho likvidace (čímž se publikace explicitně zabývá), zejména když je Matěj Spurný autorem monografie na dané téma.⁶

Viditelné jsou také slabiny přístupu autorů, na které již bylo upozorněno výše. Pokud se zkoumání komunistického období do velké míry oprostí od politických souvislostí a zaměří se (jakkoli metodologicky velice čistě a precizně) „pouze“ na některé oblasti, začne se z výsledného obrazu ztrácet celková charakteristika režimu a jeho fungování. Recenzent rozhodně nechce být apriorním odsuzovatelem všeho, co se v období komunismu v Československu odehrálo. Je zcela nepochybné, že pro nepřehlédnutelnou část obyvatelstva režim přinesl sociální vzestup, že zařídil dostupné zdravotnictví, školství apod. Stejně tak kvalita např. zmiňovaného bydlení v obecné rovině rostla (byť pomaleji než na Západě). To vše je pravda a nelze ji zpochybnit.

Současně však nelze zapomínat, že šlo o nedemokratickou diktaturu, resp. totalitární či post-totalitární režim, jehož fungování bylo zcela odlišné od liberálních demokracií, a že toto fungování zásadně deformovalo i veškeré projevy běžného a profesního života, včetně otázky použití expertních názorů.⁷

Uvedený přístup autorů pak vede místy k vynechání, resp. nedostatečnému zohlednění některých důležitých okolností. Tak například již ve druhé kapitole je zmiňováno, že v mobilizačním období stalinismu nebyl ideálním vedoucím vědecký manažer, ale „charismatický předák, který dokáže vybičovat své podřízené k maximálnímu pracovnímu nasazení“ (s. 41). Právě zde narážíme na jisté limity metody, která se snaží sociální dějiny zkoumat bez důkladného politického rámce: Tento předák totiž musel mít vedle charismatu i odpovídající třídní profil a stranické zázemí. Ale především je otázkou, nakolik motivoval podřízené svým charismatem, a nakolik naopak donucovací silou státu a jeho represivního (ale i propagandistického) aparátu. Lze mluvit o charismatickém leadershipu v režimu, kde alternativou neuposlechnutí mohlo snadno být dlouhé a těžké vězení s nejistou perspektivou návratu (případně i horší možnosti)?

Pasáž o pokusech decentralizovat řízení v padesátých a šedesátých letech (s. 85–92) je sama o sobě výborná. Poněkud ji však oslabuje, že nejsou zohledněny časté názorové veletoce režimu, v předcházejícím období stalinismu navíc doprovázené tvrdou represí. Tato zkušenost vedoucích pracovníků nepochybně stavěla jejich uvažování a iniciativě velké a fakticky nepřekonatelné mantinely, čímž ovšem byl zásadně podlamován jeden z principů decentralizace.

Nejvíce problém přístupu autorů vysvítá při líčení kvalitně vedených socialistických firem, jako Desta Děčín (s. 96) či JZD Slušovice (s. 131–133). Zde prostě chybí to zásadní: jejich vedení mělo důležité politické kontakty. Kromě toho se zejména Slušovice

TYŽ, Pražské jaro: průlom do nového světa, Praha 2018, kapitola „Budoucnost v Pražském jaru“, s. 51–114.

6 Matěj SPURNÝ, *Most do budoucnosti: Laboratoř socialistické modernity na severu Čech*, Praha 2016.

7 Je (jen rétorickou) otázkou, zda si v socialismu mohli odborníci dovolit podávat stejně nestranné a případně kritické rozborů jako jejich kolegové na Západě, abychom uvedli jen očividný příklad.

staly „výkladní skříní“, úspěchem socialismu – měly tedy preferenční přístup ke zdrojům (včetně lidských), mohly si zařídit vlastní, na tvrdých měnách založenou dodavatelsko-zpracovatelskou síť (což by žádné jiné firmě neprošlo), měly preferovaný přístup k zahraničnímu obchodu a k technologiím, k náhradním dílům etc. Autoři sice zdůrazňují, že „Slušovice byly vyobrazovány v odtržení od reality pozdního socialismu“, současně však v souvislosti se Slušovicemi tvrdí: „Obraz přímé cesty ke zvyšování životního standardu skrze dobře odvedenou práci se ustálil již na počátku ‚normalizačního‘ období a znovu byl vyzván v době perestrojky. Jeho kontury lze jen stěží odlišit od základních východisek řízení podniků a fungování moderní konzumní společnosti, které se ve stejné době rozvíjely v západních zemích“ (s. 133). Tento výrok se mi zdá až neuvěřitelný, pokud srovnáme podmínky působení firem v kapitalismu a státním socialismu.

Navzdory uvedené relativizaci některých závěrů a formulací je kniha nepochybně přínosem pro výzkum hospodářských a daleko více ještě sociálních dějin komunistické diktatury v Československu. Správný je její hlavní závěr, že technokratické koncepte poměrně plynule přešly z reformního komunismu 60. let do následné normalizace, a že tedy v hospodářských a sociálních dějinách nepozorujeme zdaleka tak drastický předěl po roce 1968, jako v případě dějin politických. Tento závěr sice není nový, nicméně je přínosné jej podpořit dalšími důkazy a fakty, abychom se vyhnuli simplifikujícímu pohledu na toto historické období. Recenzovaná publikace těchto důkazů a faktů přináší účtyhodné množství a je tedy, i přes své jisté slabiny, vítaným počinem.

Jan Slavíček

Václav BŮŽEK (ed.)

Dílo Josefa Petráně a současná historická věda.

Pocta Jihočeské univerzity českému historikovi

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2020, 188 s.,

ISBN 978-80-7422-710-3.

Ani nejmladším ročníkům domácí historické obce není třeba ozřejmovat, kdo byl nedávno zesnulý (2017) Josef Petráň, neboť již dlouho náleží k učebnicovým klasikům své generace. Jeho osobnost výrazně přispívala k rozvoji a formování oboru po téměř sedm desetiletí a bez ohledu na politické poryvy vnášela – i s ohledem na dané možnosti a limity – neokázalé, čitelné otevírání novým trendům, jak se prosazovaly v mezinárodním vědeckém prostoru. Petráňovo časové i tematické rozkročení bylo obdivuhodné, stejně jako paleta žánrů, které si zvolil k prezentaci svého imponujícího badatelského zázemí a promyšlených výkladů.

Patří do ní obsáhlá kompendia i precizní sondy, historická sociologie a antropologie aplikované na miniportréty rodných Ouběnic i příkladně zapracované do jedinečného nárysu hmotné kultury a v neposlední řadě svěží a kritické podněty k orientaci českého dějepisectví po pádu totality; z nich nemohu nevzpomenout ve své době ojedinělý „návod“ na přehodnocení místa a významu Bílé Hory v národním narativu, podaný beze stopy po hektickém obrazoborectví a s autorovi vlastním respektem

k nejružnějším dobovým i reflexním aspektům a provázanostem ke světu, v němž se dějiny prolínají s ideologií.¹

Ačkoli i v rámci „povoleného“ socialistického bádání se mezi historiky čas od času objevily pozoruhodné osobnosti, Josef Petrář byl tím, jemuž se během dlouholetého působení na pražské filozofické fakultě podařilo vychovat jádro čehosi, co můžeme nazvat školou, byť postrádala jasně definované novátorské postupy a její příslušníky pojil především mimořádný odborný i lidský magnetismus učitele. Tato vědecko-pedagogická investice, jež v duchu profesní tradice přirozeně sloužila i jeho vlastním badatelským potřebám, se mu vrátila mimo jiné i v pozornosti, kterou mu v posledních desetiletích spláceli dluh nejen jeho žáci, ale i jím inspirovaní následovníci zejména v dějinách raného novověku. Největší zásluhu na tomto poli má Jaroslav Pánek, který se „fenoménu Petrář“ věnuje od počátku 90. let minulého století a jehož precizní studie počínaje jubilejním sborníkem (2004) a konče (prozatím) komemorativním článkem (2018), na němž již spolupracoval s mladšími pamětníky Jiřím Peškem a Petrem Vorlem, tvoří nepominutelný základ jakéhokoli dalšího petrářovského výzkumu.²

Čím tedy novým a užitečným může k tomuto korpusu přispět soubor třinácti statí, jejichž celkový rozsah – pomineme-li biografii a osobní reflexe – jen málo přesahuje sto stran? Ukázalo se, že je to možné a kolektivu mladých badatelů Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity se to pod zkušeným vedením Václava Bůžka podařilo. Do spíše střídmych textů, které se i s bohatým poznámkovým aparátem vesměs vešly do deseti stránek, se promítly zásady, jimiž se toto pracoviště od počátku profilovalo v hlavním proudu proměn české porevoluční historiografie: schopnost nahlížet zkoumané jevy v kontextu mezinárodního oborového bádání, s nímž mohla být tato generace nejen v takřka neomezeném kontaktu, ale bezprostředně do něj sama vstupovala přeshraničními konferencemi, projekty, výzkumnými pobyty a jinou všemožnou spoluprací, usnadněnou blízkostí rakouských institucí. Její přístup k historii byl formován nasáváním a osvojením si palety metodologických podnětů, proudů a inovací (zejména historické sociologie a antropologie) i témat (gender, okraje, elity), kterými překypovaly takřka všechny sdělné platformy (post)moderní historické vědy na západ od našich hranic.

Josef Petrář byl s těmito proudy obeznámen i v době, kdy se k nám informace o nich dostávaly především přes polský publikační koridor. Jeho odborný i literární naturel však vždy dával přednost příběhu před metodologickými exerciciemi, a to i později – v době, kdy se tato dostala takřka mezi prestižní příkazy dne. Inspirace jimi byla v jeho dílech nevtrlivá a sloužila především k plnějšímu pochopení a mnohostrannému osvětlení osobních i kolektivních osudů, tísněných dějinami, nikoli jako závazná matrice, do níž je nutno vměstnat vytěžený archivní materiál. Právě kontrast mezi Petrářovým originálním

1 Josef PETRÁŘ, *Na téma mýtu Bílá Hora*, in: Karel Beránek – Zdeňka Hledíková (edd.), *Traditio et cultus. Miscellanea historica bohemica Miloslao Vlk, archiepiscopo Pragensia ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum dedicata*, Praha 1993, s. 141–162.

2 Jaroslav PÁNEK, *Historik a učitel Josef Petrář*, in: Jaroslav Pánek (ed.), *Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petrářovi*, Praha 2004, s. 13–129; Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK – Petr VOREL, *Český historik Josef Petrář*, ČČH 116, 2018, s. 361–401.

tradicionalismem a pohledem badatelů, jejichž profesní vývoj se bez respektu k aktuálnímu metodologickým příkazům a inspiracím neobešel, a způsob, jakým si tito badatelé s nelehkým úkolem poradili, považují za jednoznačný přínos, reprezentující jednu možnou perspektivu, jak uchopit problém historika-manipulátora. Autoři se tak vesměs vyhnuli opakování dříve řečeného a na pozadí „dekonstrukce“ Petráňovy tvůrčí dílny uplatnili vlastní kompetence.

Obširnější vstup tedy uvádí sborník, který byl koncipován jako posmrtná pocta. Autoři, jak řečeno výše, pocházejí z pracoviště, které bylo J. Petráňovi po jeho alma mater nejbližší a na jehož profilaci se osobně i přes svého bývalého diplomanta V. Bůžka, dlouholetého ředitele a *spiritus movens* tamního raně novověkého bádání, významně podílel. Spolupráce, soustavně rozvíjená v oblasti výzkumu i praktické pedagogicko-administrativní součinnosti, sahá daleko před rok 2006, kdy se Historickému ústavu jako autonomní složce Jihočeské univerzity podařilo spolu s jazykovými obory získat fakultní akreditaci. V. Bůžek, v jehož bohaté produkci je inspirace charismatickým učitelem nepopíratelná, inicioval již v roce 2018 na paměť J. Petráně komemorativní konferenci (či workshop); příspěvky tam přednesené tvoří osnovu anotované publikace.

Útlý svazek sestává z editorova úvodu doplněného o rozhovor J. Petráně s redaktorkou bulletinu *Jihočeská univerzita* z roku 2005, následuje plejáda dílčích studií a tyto texty uzavírá anketa o reflexi Petráňova díla mezi jedenácti historiky, dnes vesměs akademickými hodnostáři a předními znalci raného novověku (mezi jinými Z. Hojda, J. Mikulec, J. Pánek, E. Semotanová či P. Vorel). Obě personalizující vsuvky nemohou nepřipomenout techniku skladby Petráňova posledního *opus magnum*, tisícistránkového kompendia,³ do jehož závěru autor v duchu svého respektu k autenticitě vložil mezi množství dalších pramenů i řadu interview s pamětníky a současníky.

Na čestné místo hned za úvod V. Bůžek plným právem zařadil jedinečnou osobní reflexi života a díla velikánova z pera jeho životní i profesní družky doc. Lydie Petráňové, která mu nejen vytvářela bezpečné domácí zázemí, ale bez jejíchž „pomocných“ prací (rešerše, přepisy, redakce, korektury), ale také (často neuvedené) autorské spolupráce by celá řada výstupů zůstala v torzu, případně v zásuvkách stolů nakladatelských redaktorů.

Studie jsou – patrně v ozvuku konferenčních sekcí – rozděleny do dvou hlav (tematických okruhů, jak se píše v perexu); toto dělení je přísně účelné, zařazené příspěvky respektují zadání a nevzniká dojem ad hoc sestaveného pêle-mêle, s nímž se občas konferenční publikace potýkají. V hlavě *Píliře historického díla* defilují analýzy Petráňovy tvůrčí strategie, provedené na příkladech jeho vrcholných prací v přibližně chronologickém sledu. Průřezu dominuje úvodní vyznání dluhu z pera Václava Bůžka: předmětem jeho excelentní studie je *Staroměstská exekuce*, první z Petráňových badatelských i čtenářských bestsellerů.⁴ Se sofistikovaností zkušeného autora, disponujícího vedle výsostné odbornosti i prověřenými literárními vlohami, propojil v textu osobní „prožitek Petráně“

3 Josef PETRÁŇ – Lydia PETRÁŇOVÁ, *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948 – 1968 - 1989)*, Praha 2015.

4 Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce. Několik poznámek k z dějin povstání feudálních stavů proti Habsburkům v letech 1618–1620*, Praha 1972.

s mnohoúhelným rozbořem *Exekuce* včetně použitých konstrukčních postupů a pro celou Petráňovu tvorbu typického obcházení soudobých metodologických vln, reflektovaných nicméně jejich takřka podprahovou integraci do půdorysu kolektivní monografie.

Následné „pilíře“, jakési petráňovské top ten, již odrážejí badatelskou mentalitu Bůžkových odchovanců. Přelomové knižní výstupy jsou obaleny nástinám předchozích výzkumů k tématu i jejich dozvuky či druhým životem. Tato „petráňovská“ tkáň je dále obohacena o zasazení do domácího odborného prostředí a zejména do (často jen naznačeného či tušeného) kontextu tehdejších i pozdních zahraničních metodologických výzev. Čtenář tak dostává do ruky velmi zasvěcený a současnými historiografickými postupy prosycený *reader's digest* k Petráňově přínosu k historické demografii a tématu migrace (Josef Grulich), k dějinám hmotné kultury (Josef Hrdlička), univerzitní vzdělanosti a zvláště Karolina (Jitka Rauchová), k poválečným osudům pražské Filozofické fakulty (Marek Šmíd) a konečně k nedostižnému pomníku mikrokosmu Podblanicka (Bohumil Jiroušek) a rodných Oubnic (Jan Šimánek).

Druhá hlava, zastřešená poněkud enigmatickým názvem *Průhledy do dějin společnosti*, obsahuje šest krátkých pojednání k tématům, v nichž Josef Petráň zvláště podnětně přispěl k revizi či obohacení dosavadních poznávacích metod i interpretačních perspektiv, jak se formovaly v průběhu jeho badatelské pouti. Jejich autoři se soustředili na dílčí výstupy (články, úvody), které jsou ve vědecké praxi zpravidla průkopníky disentančních pojetí; „povinnou“ součást textů tvoří – oddělené i do výkladu zakomponované – dobové ohlasy a rezonance mezi oborovými kolegy. Čtenáři je tak v kostce přiblížen posun v Petráňově uchopení historické situace šlechty (Pavel Král), jeho (spolu Miroslavem Hrochem) vklad do diskuse o fenoménu krize pozdního feudalismu, jež rozvířovala mezinárodní historickou obec v pokročilých dekadách 20. století (Kateřina Pražáková), průlomové inovace ve výkladu bělohorského traumatu (Rostislav Smíšek) a sporý, avšak obsahem i formou originální příspěvek k otázkám českého osvícenství (Ivo Cerman). Partii uzavírají dva pohledy na Petráňovy mnohostranné přístupy k proměnám feudálního venkova (Markéta Skořepová, Jaroslav Dibelka), připojena je záslužná sonda do jeho autorství učebních textů a jejich místa na různých stupních oborového vzdělávání (Jaroslav Král).

Závěrem budiž řečeno, že publikace přesáhla prvoplánový honorární úkol a přinesla kvalitní, promyšlené a „dotažené“ studie, na nichž je patrná autorská erudice; ta se promítá nejen do znalosti a pochopení Petráňovy rozsáhlé tvorby, ale především do jejího zasazení do minulého i přítomného stavu české historiografie a jejích odborných i politických peripetií. Některé z nich se nevyhnuly více či méně podrobné reprodukci obsahu mistrovských děl (zejména u dílčích výstupů), což se však dá snadno obhájit ohledem na čtenáře, jenž tak není nucen dohledávat zdroje daleko do minulosti. (Méně omluvitelná, spíše však výjimečná je rekapitulace historických dějů, jež Petráň dokázal do svých vývodů sugestivně vkomponovat: to platí zvláště o revolučních filozofech).

Historiografie se svými multipolárními úhly pohledu a nástroji kontextuálního uchopení látky se i na tomto příkladu jeví jako disciplína plně rovnocenná meritornímu výzkumu, jehož výsledky k nám nevyhnutelně přicházejí přes mlýnské kameny historikova vidění světa.

Svatava Raková

Jaroslav PÁNEK a kol.

Český historický ústav v Římě. Stav a perspektivy ediční činnosti

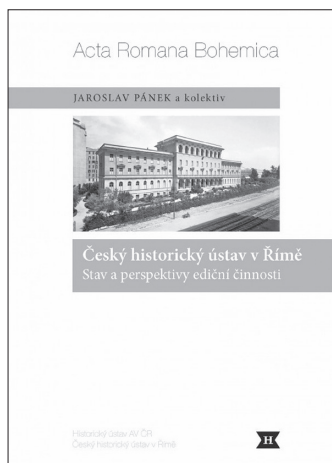
(= Acta Romana Bohemica 3)

Praha – Roma, Historický ústav AV ČR – Český historický ústav
v Římě 2018, 223 s., ISBN 978-80-7286-323-5.

Český historický ústav v Římě, jeho historie, výzkumná a ediční činnost za prvních dvacet let od jeho znovuzaložení byly české odborné veřejnosti přehledně představeny knihou „Ad fontes...“.¹ Recenzovaná kniha na ni přímo navazuje a seznamuje čtenáře s publikačními výsledky a plány činnosti tohoto ústavu za období (1994) 2014–2018. Impulzem k jejímu vzniku bylo kolokvium „Český historický ústav v Římě – stav a perspektivy ediční činnosti“, určené pro akademickou a širší kulturní veřejnost.² Referáty, které zde zazněly, zpracované do podoby vědeckých článků, tvoří obsah recenzované publikace.

Knihu otevírá souhrnná studie „Publikační výsledky a projekty Českého historického ústavu v Římě (v širším kontextu českého historického bádání v Itálii)“ z pera jeho ředitele Jaroslava Pánka. Podává zasvěcený a vyvážený pohled na vývoj, význam a perspektivy jak původních „kmenových“ edičních řad, zpřístupňujících úřední prameny papežské kurie pozdního středověku a raného novověku (*Monumenta Vaticana Bohemiae, Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1598*), k nimž od roku 1999 přibyl *Soupis bohemikálních rukopisů uložených ve vatikánských a dalších římských knihovnách*, tak i nových tematických okruhů, které postupem času vykryštalizovaly v reakci na vývoj evropské historiografie. Základní změna v činnosti římského ústavu spočívá v rozšíření výzkumu, od zprvu převládajícího zaměření na období od 14. do počátku 17. století, i na století pozdější (se zvláštním důrazem na epochu baroka a osvícenství a na 20. století). To se odrazilo v pozitivním obohacení badatelských aktivit o další témata z oblasti politických, kulturních a hospodářských dějin.

Právě tato „rozšířená paleta nových témat“, na níž se jako stipendisté římského ústavu podílejí odborní pracovníci řady institucí, přispívá dle Pánka „k vymanění české historiografie z uzavřenosti do tradičního středoevropského rámce“ (s. 19). Opominout

- 1 Jaroslav PÁNEK a kol., *Ad fontes. Český historický ústav v Římě (1994–2014) v kontextu českého bádání v Itálii a Vatikánu v 19.–21. století*, (= Acta Romana Bohemica 1), Praha – Roma 2014, recenze ČČH 2015, s. 872–875.
- 2 Kolokvium se konalo z podnětu prof. Františka Šmahela, předsedy Komise Českého historického ústavu v Římě, dne 18. října 2017 v budově Akademie věd ČR. Za AV ČR se prezentace zúčastnila členka Akademické rady AV ČR, dr. Markéta Pravdová (Ústav pro jazyk český AV ČR), pověřená mj. koncepcími otázkami akademických médií a prezentací výsledků AV ČR.

nelze ani Pánkovu pozornost, věnovanou paralelním výzkumům dalších institucí, které přímo nesouvisejí s činností římského ústavu, ale svými výsledky se s ní doplňují (Národní archiv, Knihovna Akademie věd ČR, Fakulta filozofická v Pardubicích, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Ústav pro studium totalitních režimů). Pánek právem věnuje celou podkapitolu „Od témat bohemikálních k problematice italské a evropské“ (s. 22–24) výjimečným výsledkům badatelských aktivit Petra Vorla v oblasti raně novověkých italských a evropských dějin. Jeho publikace byly zpracovány na základě pramenů hospodářské povahy, zejména účetní dokumentace papežské komory. Návazná podkapitola je nazvána „Cesty k syntéze“.

Badatelské aktivity stipendistů římského ústavu, zúročené v uplynulém čtvrtstoletí v řadě edicí, studií a monografií, umožnily vznik tří syntetických prací. Odhlédneme-li od první z pera Zdeňky Hledíkové, věnované vztahům mezi avignonským papežstvím a českými zeměmi, zmiňované již v publikaci „*Ad fontes...*“³, je potěšitelné, že v průběhu následujících čtyř let vznikly další dvě syntézy o vztazích mezi papežstvím a českými zeměmi: Jaroslav Šebek se zaměřil na období od druhé poloviny 19. století do současnosti⁴, autorský kolektiv pod vedením Tomáše Černušáka se pokusil o syntetizující pohled na tyto vztahy v průběhu jejich tisíciletých dějin.⁵ S výsledky českého bádání se mohla seznámit nejen česká kulturní veřejnost, ale díky anglické verzi knihy i širší okruh zahraničních historiků.⁶

Je nezpochybnitelné, že každý ústav musí výsledky své práce prezentovat badatelské a odborné veřejnosti domácí i zahraniční; římský ústav k tomu zavazuje i jeho členství v Mezinárodní unii archeologických, historických a uměleckohistorických ústavů se sídlem v Římě. Tohoto úkolu se římský ústav zhostil se ctí. Dokládá to nejen moderní podoba jeho časopisu *Bolletino dell' Istituto Storico Ceco di Roma*, ale i postupem času založené série pro vydávání prací většího rozsahu a monografií⁷, jejichž zaměření a výstupům Pánek věnoval podkapitolu „Publikační řady“.

Závěrem své studie Jaroslav Pánek nastínil perspektivy činnosti Českého historického ústavu v kooperaci s funkční sítí vědeckých a vědeckopedagogických institucí, vytvořenou v průběhu uplynulých 25 let. S ohledem na dané možnosti ústavu považuje za perspektivní kombinaci velkých dlouhodobých úkolů s dílčími komplementárními výzkumy. Je však nutné zajistit dlouhodobou kontinuitu vydávání edic nunciaturní korespondence, dokončení edice Monument a pokračování kodikologického výzkumu v dalších římských knihovnách. Za nadějný považuje všestranný výzkum pramenů k dějinám 16.–18. století a pokračování v edicích církevních a diplomatických písemností 20. století, v budoucnu se však bude třeba vyrovnat

3 Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Počátky avignonského papežství a české země*, Praha 2013.

4 Jaroslav ŠEBEK, *Papežové moderního věku. Vatikán od Pia IX. Po Františka a jeho vztah k českým zemím*, Řitka 2014, 2015.

5 Tomáš ČERNUŠÁK a kol., *Papežství a české země v tisíciletých dějinách*, Praha 2017.

6 Tomáš ČERNUŠÁK et al., *The Papacy and the Czech Lands. A History of Mutual Relations* (= Biblioteca dell' Istituto Storico Ceco di Roma – Sintesi, tomo 1), Rome – Prague 2016.

7 Jsou to tyto série: od roku 2012 *Biblioteca dell' Istituto Storico Ceco di Roma* (BISCR), rozšířená roku 2016 o subsérii *Biblioteca dell' Istituto Storico Ceco di Roma – Sintesi*, od roku 2014 *Acta Romana Bohemica* (ARB), a od roku 2016 kodikologická série *Codices manuscripti Bohemici bibliothecarum Vaticanarum et Italicarum*.

i s problémem opomíjeného „dlouhého“ 19. století. Široký záběr výzkumu od středověku do současnosti umožňuje dle Pánka soustředit se nejen na církevní a náboženskou historii, ale i na problémy hospodářských, sociálních, politických a intelektuálních dějin. I když na významu neztratí ani studium bilaterálních česko-italských vztahů, Pánek upozorňuje na skutečnost, že „stále větší váhy nabývají témata evropského a euroamerického civilizačního dosahu“ (s. 29).

V dalších kapitolách pojednávají stipendisté římského ústavu o jednotlivých edičních úkolech a tematických okruzích, na něž se činnost ústavu zaměřuje. Je potěšitelné, že se jedná nejen o aktualizované příspěvky bilancující, ale také texty hledící do budoucna a přinášející řešení diskutovaných otázek.

Nejprve obraťme pozornost k hlavním úkolům římského ústavu. Konstruktivní řešení problematiky vydávání dokumentů k dějinám zemí Koruny české po roce 1431 z papežských register v dalších svazcích edice *Monumenta* a otázky její horní hranice přinesl Jan Hrdina (s. 34–36), pověřený jejím dokončením.⁸ Vzhledem k enormnímu nárůstu papežských register v pohusitském období, v nichž se zprávy o českých zemích vyskytují pouze sporadicky, byly tyto otázky dlouhodobě diskutovány. Na základě doporučení předchozích editorů⁹ se Hrdina přiklání k dovedení edice do roku 1471 (pontifikát Pavla II. 1464–1471). Také jím navrhovaný a předchozími sondami ověřený způsob evidence bohemikálních relací v záplavě pramenů, a to kombinací využití záznamů německých registrových edic (*Repertorium Germanicum*, *Repertorium Poenitentiarie Germanicum*), s přepisy z vatikánských register, pořázenými bývalým Českým zemským archivem, heuristické práce nepochybně urychlí a umožní editorovi dovedení *Monumenta* ke zdárnému konci.

Druhému hlavnímu úkolu římského ústavu, a to edicím nunciaturní korespondence, jsou věnovány dva příspěvky. Vydávání korespondence Specianovy nunciatury z let 1592–1598 (Alena Pazderová) pokračuje standardním způsobem podle metodiky vypracované editory a realizované v již vydaných svazcích.¹⁰ Potěšitelné však je, že po nezdařeném pokusu Pavla Balcárka může římský ústav přikročit k dlouho očekávanému vydávání korespondence nunciatury Carla Caraffy z let 1621–1628, pokrývající důležité období

8 V letech 1903–2001 vyšlo sedm svazků edice *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia* (Tomus I–VII), k nimž přibyl v roce 2003 úvodní Tomus prodromus z pera Zdeňky HLEDÍKOVÉ. Jan HRDINA pracuje na VIII. svazku zahrnujícím pontifikát Evžena IV, 1434–1447.

9 Jaroslav ERŠIL, *Historie českých výzkumů v italských a vatikánských archivech a edice Monumenta Vaticana*, Bolletino dell' Istituto Storico Ceco di Roma – fascicolo straordinario, Praha 1997, s. 29–33, zvl. s. 33; Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Diplomatické edice českého historického ústavu v Římě v jejich mezinárodním kontextu*, Sborník archivních prací 50/2, 2000, s. 498–504, zvl. s. 500; TÁŽ, *Kritische Edition und Historiographie. Die Reihe Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*, in: Michael Mathews (ed.), *Friedensnobelpreis und historische Grundlagenforschung. Ludwig Quidde und die Erschließung der kurialen Registerüberlieferung*, Berlin – Boston, 2012, s. 479–495, zvl. s. 480.

10 Alena PAZDEROVÁ (ed.), *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628. Tomus I. Epistulae et acta Caesaris Speciani 1592–1598. Pars I–III (1592–1594)*, Pragae 2016. Svazek IV obsahující nunciaturní korespondenci z roku 1595 (ca 1000 s.) je připravován k vydání v roce 2021; Tomáš ČERNUŠÁK (ed.), *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1598. Tomus IV. Epistulae et acta Antonii Caetani 1607–1611, Pars IV: September 1608 – Junius 1609*, Praha 2013; Pars V: Julius 1609 – Februarius 1611, Praha 2017.

počáteční fáze třicetileté války. Editoři Tomáš Černušák a Tomáš Parma, s ohledem na specifika Caraffovy nunciatury, vypracovali metodiku jejího zpracování, která se odchyľuje od dosud zavedené praxe, tj. editace pouze korespondence mezi papežským Státním sekretariátem a nunciem. Editoři s ohledem na vysílání dalších osob, nápomocných Caraffovi při realizaci kuriálních záměrů, navrhuji zahrnout do edice také jejich korespondenci včetně korespondence mimořádného nuncia Giovanniho Battisty Pallotta, souběžně činného s Caraffou v závěru jeho působení. Vzhledem k tomu, že tato nunciatura má mimořádný význam pro české dějiny, neboť obsahuje cenné informace k politickému a náboženskému vývoji po bitvě na Bílé hoře a k počáteční fázi rekatolizace českých zemí, je jejich návrh opodstatněný. Některé dílčí otázky bude pak možné řešit až v průběhu edičních prací.

Přehlednou bilanci práce na třetím hlavním úkolu římského ústavu, tj. Soupisu rukopisných bohemik ve vatikánských a římských knihovnách, podává Stanislav Petr, který výsledky svého dlouholetého badatelského úsilí již publikačně zúročil.¹¹ Následný výzkum tedy odkazuje svým pokračovatelům s doporučením zaměřit se přednostně na bohemika v knihovně *Reginae*, přivezené do Říma roku 1655 švédskou královnou Kristinou a uložené ve Vatikánské knihovně. Tato bibliotéka obsahuje kromě knih z Rožmberské a Ditrichštejnské knihovny také několik desítek dalších bohemikálních rukopisů, jejichž zpracování se může opřít o publikované výsledky heuristiky domácích i zahraničních badatelů.

Následující kapitoly se soustředily na informace o dalších tématech římského výzkumu. Protože období přelomu středověku a raného novověku nebude zahrnuto do edice *Monument* a vymyká se i nunciaturním edicím, zatímco vatikánské prameny tohoto období jsou pro zachycení krize západní církve a nástupu reformace nepominutelné, nabízí se otázka, jak tuto cézuru překlenout. Inspirativní řešení nabídl Antonín Kalous, zabývající se výzkumem písemností papežských legátů vysílaných do středoevropského prostoru na přelomu středověku a novověku. Navrhuje jejich vydání v kritických výběrových edicích. Svě závěry si ověřuje na příkladu Angela Pecchinoliho, v letech 1488–1490 nuncia u dvora Matyáše Korvína, jehož relace o uherských a českých záležitostech připravuje k edičnímu vydání.¹² Dle Kalousova názoru ediční zpracování písemností papežských legátů v širším kontextu propojení středoevropského prostoru společnými tématy „může vytvářet styčné body mezinárodního bádání, které je jedním z desiderat moderního nadnárodního přístupu k papežským a církevním dějinám Evropy“ (s. 59).

Petr Vorel představil na základě svých průkopnických výzkumů účetní dokumentaci papežské komory jakožto významný, ale stále nedostatečně využívaný pramen k dějinám 16.–17. století.

Kateřina Bobková-Valentová referovala o tvorbě záslužné a obecně využitelné elektronické bio-bibliografické databáze řeholníků a řeholnic v českých zemích v raném novověku (přes 18 000 záznamů) a o jejich metodologických i technických úskalích. Přestože

11 Stanislav PETR, *Výzkum rukopisných bohemik v knihovnách Angelica, Corsiniana a Vallicelliana* (= ARB 2), Praha – Roma 2014; TÝŽ, *Soupis rukopisných bohemik ve vatikánské knihovně Palatina* (Studie o rukopisech. Monographia XX. Codices manuscripti Bohemici bibliothecarum Vaticanarum et Italicarum. Volumen primum), Praha 2016.

12 Vyjde v maďarské edici *Collectanea Vaticana Hungariae*, Budapest – Roma 2021.

rozložení záznamů mezi jednotlivé řády není zcela proporční, nelze upřít databázi její přednosti (možnost rychlého sdílení vložených dat badatelskou komunitou a prohloubení spolupráce mezi jednotlivci na virtuální úrovni). Databáze je nepochybně významným krokem k systematickému probádání řeholních komunit nejen v kontextu církevních, ale i kulturních, sociálních a politických dějin.

Nejslabším článkem bádání zatím zůstává výzkum církevních dějin 19. století. Možnostmi výzkumu římských pramenů k církevním dějinám „dlouhého“ 19. století se zabývala Jitka Jonová, nastiňující v úvahu přicházející tematické okruhy a možnosti jejich edičního zpracování. Otázkou zůstává volba pramenů, vhodných pro ediční zpřístupnění; jako dobré řešení se nabízí výběrová edice relací *Ad limina* z vatikánského Státního sekretariátu, doplněných o související dokumenty z domácích a rakouských archivů.

Poslední dvě kapitoly jsou věnovány novodobým dějinám. Jaroslav Šebek se zaměřil na vztah papežství a československého státu ve 20. století: Představil realizované projekty ediční řady *Československo a Svatý stolec*¹³, které jsou významným počinem ke zpracování dějin moderního papežství, a grantový projekt Pavla Helana „Éra nuncia Pietra Ciriaciho: Československo-vatikánské vztahy 1928–1934“, realizovaný v letech 2016–2018. Šebek kromě toho nabídl i řadu inspirativních témat pro další výzkum. Prameny diplomatické povahy k historii československo-italských vztahů 1939–1945 (1948), uložené v Historickém diplomatickém archivu v Římě, a jejich využití v připravovaných dílčích studiích, edicích a v syntéze „Ve stínu fasces“ představili Jan Kuklík a Jan Němeček; dotkli se i dalších témat, v nichž je možné využít italské dokumenty, vnášející důležité pohledy „zvenčí“ do historie Československa (odsun Němců a Maďarů, otázka československých náhrad za znárodněný italský majetek, mírová smlouva s Itálií a její naplňování).

Jaroslav Pánek doplnil knihu o Výběrovou bibliografii prací, vzniklých v návaznosti na výzkum římského ústavu a publikovaných v letech 2014–2018, a o medailon německého medievisty Ludwiga Schmuggeho, který daroval římskému ústavu část své vědecké knihovny a významně tak obohatil jeho stávající fond. Kniha je vybavena italským a anglickým resumé a jmenným a místním rejstříkem.

Závěrem lze konstatovat, že recenzovaná publikace je nejen dokladem neutuchající výzkumné a publikační činnosti stipendistů římského ústavu, jejich schopnosti nalézat konstruktivní řešení problémů a přicházet s inovativními metodami práce, ale přináší také řadu inspirativních námětů pro směřování budoucího výzkumu, které by měly rezonovat v diskusích širší historické obce. Nezbyvá než popřát knize, aby se také stala inspirativní výzvou mladým historikům k prestižní účasti na plnění hlavních úkolů Českého historického ústavu v Římě.

Alena Pazderová

13 Michal PEHR – Jaroslav ŠEBEK, *Československo a Svatý stolec. Od nepřátelství ke spolupráci* (1918–1928), I. Úvodní studie, Praha 2012; Pavel HELAN – Jaroslav ŠEBEK (eds.), *Československo a Svatý stolec, II/1. Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti* (1919–1925). *Výběrová edice dokumentů*, Praha 2013; Marek ŠMÍD – Michal PEHR – Jaroslav ŠEBEK – Pavel HELAN (eds.), *Československo a Svatý stolec III. Diplomatická korespondence a další dokumenty /1917–1928*. *Výběrová edice*, Praha 2015.

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Středověk

Orazio CONDORELLI – Franck ROUMY – Mathias SCHMOECKEL (eds.)

Der Einfluß der Kanonistik auf die europäische Rechtskultur, Bd. 6: Völkerrecht

(= Norm und Struktur 37/6)

Wien – Köln – Weimar, Böhlau

Verlag 2020, ISBN 978-3-412-51890-5, XXV+392 s.

Nemůže být na škodu, když „obecný“ historik nahlédne hlouběji do „kuchyně“ historie právního, i když to nebude provedeno pro právníka dostatečně kvalifikovaným způsobem. Historikovi-čtenáři to ale v každém případě může přinést přinejmenším nové impulzy k zamyšlení. To lze v každém případě říci o šestisvazkovém souboru, jehož poslední svazek se stane předmětem stručné charakteristiky. Nejdřív je ale třeba aspoň bibliograficky upozornit na předchozí svazky. Jejich označení jsou běžnou součástí i publicistiky, vesměs ale mají hluboké kořeny, i když kanonistika je jen jedním z těchto zdrojů (a ne vždy tím nejvýznamnějším, nehledě na to, že vychází pochopitelně z římského práva). První svazek se zabývá civilním a civilně procesním právem, druhý veřejným právem, třetí trestním a trestně procesním právem, čtvrtý procesním právem a konečně pátý právem hospodářským. Ovšem nejde v žádném z nich o soustavný rozbor oboru v toku staletí, jak by mohl avizovat základní titul, a už vůbec ne o teore-

tické výklady. Naopak: zpravidla jsou předmětem zájmu konkrétní historické jevy, na nichž je ukazováno, jak se v té které době porůznu dařilo aplikovat jednotlivé kanonickoprávní aspekty, v tomto případě práva mezinárodního. Řada z případů je ovšem aplikovatelná i na naše dějiny, resp. na jejich mezinárodně politické aspekty. Už úvodem je však třeba konstatovat, že chronologicky sice dílo počíná vrcholným středověkem, končí se ale až hluboko v novověku.

Již složením autorského kolektivu posledního svazku je dána značná geografická jednostrannost projektu. Z třinácti autorů jsou totiž po pěti zastoupeny Francie a Itálie, na německé autory zbývají dva příspěvky a jedním se posléze prezentuje americký autor s problematikou anglickou.

Celý projekt probíhal v řadě zasedání německo-italského spolku Villa Vigoni se sídlem v Loveni di Menaggio (italská prefektura Como), založeného v roce 1987.¹ Ten má za úkol mezinárodní výměnu idejí v širokém slova smyslu (historie tu je jen okrajovým tématem). Setkání se konala v letech 2008 až 2018 zejména v uvedeném již Lovenu a to poslední pak v západoněmeckém Steinfeldu (připomínám, že odtud přišli v 12. století premonstráti na Strahov). Zde je předkládán tento závěrečný výstup. Svazek uvozuje trojjazyčný, německo-fran-

1 Svým způsobem tak doplňuje soubor německých historických ústavů v zahraničí, jejichž charakteristiku podala znamenitá kniha: Jiří PEŠEK - Lucie FILIPOVÁ a kol, *Věda a politika. Německé společenskovědní ústavy v zahraničí 1880-2010*, Praha 2013.

couzsko-italský, úvod. Ten vychází z definice Isidora Sevilského (560–636), jehož *Ety-mologiae* má dnes k dispozici i český čtenář v originálním textu i doprovodném českém překladu. Kritické definující výchozí místo pro následnou kanonistiku přichází v knize V–6 *Quid sit ius gentium*,² od něhož se teprve po půl tisíciletí odvíjí kanonistika, konstituovaná boloňským právníkem Gratianem. V inkriminovaném místě jde o jedno podstatné: když nelze válečné stavy mezi státy-národy vymýtit, tedy alespoň by měl být zakotven základní právní rámec a omezeno násilí a nejistota, jakkoli to vypadá jako *contradictio in adiecto*. A ovšem jsou v příspěvcích patrný i posuny v chápání jednotlivých předmětných pojmů v průběhu staletí.

Vlastním příspěvkům předchází stručná poznámka z pera v roce 2019 zesnuvšího významného německého kanonisty Petera Landaua (*1935), vlastního iniciátora projektu, jemuž je sborník dedikován a jenž ještě stihl napsat stručné zamyšlení nad Isidorem jako pramenem pro Gratianovo *ius gentium*. Z následujících příspěvků upozorňují alespoň na některé. Tak hned první příspěvek Francka Roumyho, „*Les origines canoniques de la clausula rebus sic stantibus*“ sleduje Tomášem Aquinským rozpracovanou formuli, že slib je závazný jen za daných výchozích podmínek. Orazio Condorelli, „*Gli accordi di pace (foedera pacis) e il principio pacta sunt servanda. Note di ricerca nel pensiero dei giuristi dei secoli XII–XV (con un postludio su Grozio)*“ (s. 39–85) sleduje vývoj kladení základů kanonického práva v pozdním středověku

s vyzněním Hugonem Grotiem (1583–1645). Mathias Schmoeckel věnuje pozornost bojechtivosti církve resp. papežů v otázce křížových výprav a konfrontuje ji se zdrženlivým stanoviskem kanonistů. Nicholas Laurent-Bonne, „*Aux origines de la guerre économique: l'embargo contre les peuples musulmans (1179–1378)*“ se zaměřuje na hospodářské dopady.

Na různé aspekty tzv. *casus belli* se zaměřují stati Davida von Mayenburg a Rosalby Sorrice. Richard H. Helmholz sleduje: „*The ius gentium and canon law in England (1550–1750)*“. Olivier Descamps interpretuje konkrétní významnou historickou událost, totiž zprostředkování papeže Bonifáce VIII. v r. 1298 mezi odvěkyými soupeři Anglií a Francií. Ale na program se dostává i dnes aktuální otázka, totiž sledování práva asyly (Giovanni Chiodi, s. 246–282). Mimořádně zajímavé téma probírá Andrea Padovani, „*Gente d'Egitto quasi negri, apolidi. Gli zingari*“ (s. 283–315). Jedná se o cikány, kdy se v r. 1422 Bologna potýkala s jejich „invazí“. Ti se přitom prokazovali mj. nepochybně falešným privilegiem Zikmunda Lucemburského údajně z r. 1422 a byli Boloňskými konciliantně přijati.

Nebylo možno upozornit na všechny stati knihy, ale i tento výběr nepochybně dovozuje, že nejen tento svazek, ale i celá impozantní řada výstupů z tohoto projektu si zaslouží pozornost historikovu, a to přesto, že jsem v našich veřejných a vědeckých knihovnách našel jen 3. a 4. svazek této řady v knihovně Historického ústavu. A ovšem i přesto, že bezprostředně bohemikální problematika se tu nereflektuje. Konečně třeba dodat, že indexy věcí, osob a jednotlivých kánonů resp. zákonných norm orientaci zřetelně usnadňují.

Ivan Hlaváček

2 *Ety-mologiae* V, Praha 2003. Pokud jde o český překlad příslušné pasáže, navrhoval bych termín *sedium occupatio* překládat ne jako *držení*, ale *zabírání pozemků (okupaci)*.

Florian ESSER

Schisma als Deutungskonflikt.

***Das Konzil von Pisa und die Lösung
des Grossen Abendländischen Schismas
(1378–1409)***

***(= Papsttum im mittelalterlichen
Europa 8)***

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag
2019, 874 s., ISBN 978-3-412-51332-0.

Myslím, že i lidé, kteří nemají k historii, tím spíše středověké, blízko, vědí o tom, že „někdy“ v době vlády Václava IV. byli v Evropě nejen tři římsí králové, ale taky – horribile dictu – i tři papežové. A ten třetí, který měl oba předchozí zbavit hodnosti a věci „normalizovat“, vzešel právě z pisánského koncilu. I když tento koncil svůj základní úkol vlastně nesplnil, přesto je jeho místo v evropských dějinách nezastupitelné, protože cesta, která k němu vedla, byla složitá a procházela dosti bouřlivě nejen uvnitř církve, ale zasahovala po plná tři desetiletí hluboko do obecných politických dějin oné doby. Koncil sám nadto také sehrál důležitou roli i v českých dějinách. Stačí jen říci, že vztah českého panovníka k němu byl impulzem ke vzniku Kutnohorského dekretu (mandátu) Václava IV. v roce 1409 a jeho dalekosáhlým důsledkům.

Ten, kdo bere do rukou upravenou cášskou disertaci, získá dojem, že kniha ve virtuální formě soutěží s dalšími německými disertacemi (dost s úspěchem) o největší počet stran. Ale ani tady, ani jinde nejde prvotně o rozsah, ale o to, co v ní bylo a jak řečeno. Neboť každému jen trochu do věci zasvěcenému musí být jasno, že tento koncil měl mimořádně významné světské celoevropské konotace. I když zůstává poněkud ve stínu dvou velkých reformních koncilů: kostnického a basilejského. Ale byl první a vy-

provokoval další. Byl nejen bezprostřední předeheurou ke koncilu kostnickému, ale zamíchal důkladně politikou prakticky všech říší latinské křesťanské Evropy od začátku schizmatu (1378) a stal se tak v době končícího prvního decenia 15. století stejně tak tématem církevních jakož i světských dějin a vysoké evropské politiky. Dotkl se států, které už měly „své“ papeže, jichž se chtěly držet, ale i je opustit, či zastávaly neutrální stanovisko.

Situace se ovšem měnila někdy takřka každým okamžikem, poselstvo střídalo poselstvo, byly slibovány i žádány kompromisy a ústupky, které často ztrácely své dobré jméno. To všechno tak už předem opravňuje ba si takřka žádá dostatek prostoru, a tak má své oprávnění zmíněný rozsah včetně tisíců poznámek (přesně 3469! nepočítaje textové poznámky příloh), nezřídka v rozsahu malých exkurzů. A když už, tak lze s uznáním připomenout i osmdesátí stránkovou bibliografickou přílohu, kde ale postrádám důležitou knihu Rudolfa Holinky o církevní politice Jana z Jenštejna z r. 1933 (už tehdy progresivně opatřenou francouzským souhrnem), ale i poválečné práce. Zejména Bartošův svazek Českých dějin (II–6), Spěváčkovu biografii Václava IV. z r. 1986 nebo Polcova Jana Nepomuckého. Třeba ovšem dodat, že obraz, který Esser buduje na základě širokého spektra základních pramenů a rozsáhlé literatury by se nezměnil, i když by snad některé akcenty mohl podtrhnout: zejména úlohu markraběte Jošta (tu by byla k užítu i kniha Václava Štěpána). Nelze to ale Esserovi vytýkat, protože v rámci evropského panoramatu tato jednání nutně ustupují do pozadí. Ostatně Esser ve stopách Helmuta Weigela z roku 1944 výslovně konstatuje, že úloha Václava IV. v otázce schizmatu

v osmdesátých letech 14. století potřebuje nové zpracování. Upozorňuji tu zejména na pozn. 160, kde Esser opravuje Loserthovo čtení výzvy říšských knížat Václavu IV. z 80. let 14. století v edici listáře Jana z Jenštejna, z concilii na consilii. Tu jen dodávám, že jedním z předních edičních desiderii české medievistiky je právě úplné kritické vydání tohoto významného pramene nejen pro vlastní duchovní život Jenštejnův, ale i pro obecnější vazby. Jeho edici sice připravoval Jaroslav V. Polc, ale vzhledem k jeho smrti práce zřejmě příliš nepokročila.

Ale třeba přejít k době, která vlastnímu koncilu bezprostředně předchází, i když i v těch více než dvou desetiletích, jež dělí obě období, se dozvídáme leccos zajímavého i pro české dějiny. Především jde o výklad různých právnických dobrých zdání a zejména snahy po svolání dvou samostatných koncilů podle obediencí, jež měly vyústit v koncil jediný. Tyto koncepce se však nerealizovaly a došlo rovnou ke koncilu pišánskému.

Vidíme, že Esser chápe přípravu koncilu opravdu v širokém záběru. Ukazuje na to i skutečnost, že situaci před rokem 1408, tedy před jednáními v Livornu, je věnováno zhruba sto stran, na nichž je sledována zejména francouzská iniciativa a v ní důležitá role pařížské univerzity jako autority in theologicis. Ani Václav tu nezůstal stranou, tím spíš, že jeho sok na říšském trůně Ruprecht Falcký trval rigidně na „svém“ římském papeži a tak se mu naskytla možnost posílit své postavení příklonem k stoupencům svolání koncilu a docílit bodů na mezinárodní scéně. To zejména když Václav podmínil svou podporu, resp. účast svého poselstva, bezpodmínečným uznáním titulu římského krále z koncilní strany. Esser věnuje i tomuto aspektu pozornost a včleňuje jej do

složité konstelace mezinárodní, ale do jisté míry i do české vnitropolitické situace.

Není možno jít do detailů, které ovšem vůbec detaily nebyly, protože za jednotlivými stanovisky většinou stála významná mocenská seskupení. Jen ale je třeba zdůraznit, že Esserovi nejde toliko o vlastní průběh chronologických událostí, ale také sleduje a rozebírá již výše zmiňované jednotlivé písemné produkty, které doprovázely přípravné práce: ať jde o tzv. *Avvisamenta* či o v časově návazném *Modus tenendi concilium*. Dne 5. června 1409 byli sice oba současní papežové v Pise sesazeni, nicméně protože tito své trůny nevzdali, přibyl k nim papež třetí, pišánský Alexander V. Koncil neměl dosti sil na to se prosadit. Nadto po brzké smrti Alexandrově koncil nešťastně zvolil jeho nástupcem zcela nevhodného muže, totiž Jana XXIII. Jeho sesadil, stejně tak jako představitele obou předchozích obediencí, až koncil kostnický.

Naskytá se tak otázka, zda „Pisa“ naplnila úkol, který si dala. Odpověď není jednoduchá ani jednoznačná. Tím, že zvolila nového papeže ano, ale tím, že jej nedokázala prosadit, ztroskotala. Ale v podstatě dala vzniknout významnému posunu uvnitř církve, prosazení se konciliarismu.

Třeba ještě dodat, že přes všechnu péči, kterou historikové, zejména církevní, věnovali koncilním dějinám před Esserem, podařilo se mu po širokém průzkumu rukopisných pramenů přece jen nalézt některé nevyužité jednotliviny. Nejen, že je objevil a vřadil do vlastních výkladů, ale též vydal v přílohách knihy. Kdo se bude chtít v církevně politických otázkách západního křesťanství v době velkého pozdně středověkého schizmatu zevrubněji orientovat, má zde spolehlivého průvodce.

Ivan Hlaváček

ONDŘEJ Z ŘEZNA

Husitská kronika. Dialog o českém

kacířství (= Memoria medii aevi –

Paměť středověku, sv. 27)

Přeložily Jana Zachová a Soňa Černá.

Úvod napsal a poznámkami opatřil

Pavel Soukup.

Praha, Argo 2020, 341 s.,

ISBN 978-80-257-3076-8.

V ediční řadě Memoria medii aevi vyšel překlad dvou děl, která se nyní budou objevovat v poznámkovém aparátu domácích mediivistů častěji než dříve. I když jejich latinské edice jsou volně přístupné na internetu, přece jen s knihou v ruce se lépe pracuje. Kromě toho český překlad přináší plné znění listin a jiných písemností, jež Georg Leidinger ve své edici z roku 1903 buď vynechal, nebo nahradil krátkými registry. Český čtenář má tudíž k dispozici úplný text, který je podle propočtu Pavla Soukupa, autora podrobné a přínosné předmluvy, zhruba dvakrát delší než latinské znění v uvedené edici.

Kronikář Ondřej Müllner se narodil kolem roku 1380 v Reichenbachu am Regen zhruba jen 40 km od českých hranic. Ani z konventu řeholních kanovníků sv. Augustina na předměstí Řezna, kam Ondřej vstoupil roku 1401, nebylo do Čech daleko, takže děje husitských válek mu podle Pavla Soukupa „často kráčely pod okny“. O Husovi a jeho následovnicích Ondřej z Řezna získal povědomí již v době kostnického koncilu, kdy dokumentaci, kterou se mu podařilo shromáždit, uplatnil jednak ve „Světové kronice“ (*Chronica pontificum et imperatorum Romanorum*), jednak v kompilaci s názvem *Concilium Constantiense*.

Kroniku husitských válek (*Chronica Hussitarum*) začal Ondřej psát v roce 1421 a pokračoval v ní až do bratislavského setkání

krále Zikmunda s husitskými vyslanci v roce 1429. Krátce na to se Ondřej k tématu vrátil v Dialogu o českém kacířství (*Dialogus de haeresi bohemica*), který sepsal v druhé polovině března 1430. V následujícím desetiletí stačil ještě sestavit Pokračování světové kroniky do roku 1438 a o soudobé události obdobně doplnit také Bavorskou kroniku (*Chronica de principibus terrae Bavaro-rum*). Obě tato díla se těšila značné oblibě, na rozdíl od Husitské kroniky, jež se kompletní dochovala jen v jediném soudobém rukopise. Pavel Soukup v „Předmluvě“ nejen vysledoval zdroje, z nichž Ondřej z Řezna čerpal při sestavování Husitské kroniky, ale mimo jiné též porovnal jeho přístup k historii s jinými soudobým kronikáři, včetně Vavřince z Březové.

I když Ondřej z Řezna veskrze husitství odsuzoval a dával místy za pravdu starému přísloví „Není víry v Čechách“, podle Pavla Soukupa občas projevil k obyvatelům Českého království jisté sympatie, které lze postřehnout v úvodu k Dialogu o českém kacířství. Otázkou je, zda zmínky o někdejší vyvolenosti kdysi „nejkřesťanštějšího národa“ nebyly ironickou odezvou mesianisticky zaměřených projevů Jeronýma Pražského. Netečnost vyšší moci k častým vítězstvím husitských vojsk nad početnějšími křižáckými sbory Ondřej někdy nechápe, jindy naopak v Dialogu i Kronice tepe rozbroje, bezradnost i malý zápal ve vlastních řadách. Na několika místech si Ondřej neodpustil ani výtky na adresu krále Zikmunda, který ne vždy udělal to, co měl, anebo udělal to, co neměl, jako např. když nechal z obrazů svatých setřít zlato a stříbro s odůvodněním, že by se jich jinak zmocnili husitští kacíři.

Z celého Dialogu je zřejmé, jak dobře byl jeho autor informován o dějích v Čechách i o věroučných rozdílech mezi Pražany,

sirotky, tábority a pikarty. Nejen to, uměl postihnout i změny v postojích na obou válčících stranách. Jestliže husité nejprve od zajatců požadovali, aby přestoupili na jejich víru, později se řídili zásadou „Dej mi peníze a věř, čemu chceš“. Nejinak tomu bylo i v katolických krajích a zemích, kde někteří věřící po tolika katastrofických porážkách začali pochybovat. Kdyby prý sekta husitů nehájila spravedlivou věc „nevycházelo by jim všechno podle jejich vůle“. Ondřej nejen v Dialogu, ale i v Husitské kronice varuje před případným pozváním proradných českých husitů na příští koncil. Jeho výstrahy vyzněly do prázdna a snad i proto se již přestal událostmi v Čechách soustavně zabývat.

Oba texty kladly mimořádné nároky na obě překladatelky, které se musely vyrovnat nejen s odlišnými žánry, ale i se specifickým slovníkem dvojjazyčných písemností diplomatické povahy. Latinské texty přeložila Jana Zachová, německé dokumenty Soňa Černá. Nespolehly se přitom jen na Leidingerovu edici a na Palackého *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges*, ale v řadě případů mírně upravily texty podle originálů. Překlady jsou věrné i čtivé, místy zaujmou tak, že se čtenář nemůže od textu odtrhnout. Závěrem bych chtěl vyzdvihnout jak erudici, tak i stylistickou obratnost obou překladatelek. Neméně chvályhodné se s komentáři k oběma textům vyrovnal Pavel Soukup. A jelikož překladům obou děl Ondřeje z Řezna budou nyní před hůře dostupnými edicemi dávat přednost studenti i historici z profese, budeme se s odkazy na tuto knihu často setkávat.

František Šmahel

Bernd BASTERT - Sieglinde
HARTMANN (Hrsg.)

unter redaktioneller Mitarbeit von Lina
HERZ

***Romania und Germania. Kulturelle
und literarische Austauschprozesse
in Spätmittelalter und Früher Neuzeit***

(= Jahrbuch der Oswald von
Wolfenstein-Gesellschaft, Bd. 22,
2018/2019)

Wiesbaden, Reichert Verlag 2019, 478s.,
ISBN 978-3-95490-376-4.

Literární historie, stejně jako třeba dějiny umění či jiné specializované obory zabývající se minulostí a mající své svébytné metodologické postupy, patří přesto aspoň do jisté míry k instrumentáriu „obecného“ historika. O výše uvedené práci to platí dvojnásob, protože při nejmenším (po)odhalení jazykových literárních vazeb, které by jinak mohly zůstat historikům zastřeny, může vést dále. Platí-li to obecně, platí to o středověku o to víc. A možno dodat, že právě referovaná práce se mimovolně a inspirativně vkládá do českých dějin, středověkých zvláště, ač s nimi bezprostředně nesouvisí.

Před lety někteří čeští literární historikové „prosili“ germanistu Leopolda Zatočila, aby svým poukazováním na německé předlohy řady výtvorů staročeské literatury nebortil (podle jejich mínění) její základy a tím ji „nedegradoval“ na pouhé epigónství. Toto, možno říci primitivně nacionalistické pojetí oboru, které ovládlo část výzkumu, je dnes pryč a právě naopak se tyto vazby hledají, nalézají – a hodnotí. Neboť to, co platí o vztahu české kultury k německé, platí *cum grano salis* o kultuře a literatuře německé a o jejím vztahu k francouzské.

To, že byl vybrán pozdní středověk, je pochopitelné, protože pro dobu předchozí je k dispozici sedmisvazkové kompendium *Germania Litteraria Mediaevalis Francigena*,¹ které uvedenou látku zpracovává (podle evidence NK jsou v našem veřejném prostoru k dispozici jen první dva svazky!). Protože zatím pro podobné dílo pro následující staletí není ještě doba zralá, udělala k tomu Společnost Oswalda z Wolkensteinu, básníka, hudebníka a politika, současníka i glosátora doby husitské, první krok sympoziem, které se konalo v létě 2017 v jihotyrolském Brixenu. Přináší 28 příspěvků autorů ze sedmi zemí, převážně ovšem z Německa a Francie (ale přichází tu i Jarosław Wenta z polské Toruně). Kniha je po úvodním slovu redaktorů rozčleněna do sedmi větších celků, jimž předchází obecné panorama románsko-germánského literárního transferu vrcholného středověku z pera Fritz Petra Knappa a uzavírá výhled do raného novověku (do roku 1620) od Johannese Klause Kipfa. Těmto třem je třeba věnovat pozornost především. Jedinou výjimku tvoří stať Imy Trattner, která se zabývala středověkým transferem staronizozemského malířství. A už zde lze říci, že každý příspěvek má svou samostatnou dále vedoucí bibliografii. Knihu provázejí dva rejstříky: osob a děl. V úvodu se zejména konstatuje, že vliv francouzské literatury tak jak byl zatím vysledován, prochází právě v pozdním středověku, přesněji ve 14. století

jistým útlumem, jehož vysvětlení se zatím nepodařilo zjistit. Následný oživený zájem je nadto doprovázen už i větším počtem osob, které jsou známy jménem. Nicméně i tak je natolik významný, aby byl sledován.

F. P. Knapp, autor mj. vynikající knihy *Grundlagen der europäischen Literatur des Mittelalters* z r. 2011 a spolueditor výše citovaného sedmisvazkového kompendia, přináší na jeho základu *Kleine Blütenlese* z oné doby a ukazuje na příkladech tvůrčí přístupy překladatelů. Vedle představení *Románu o ríři*, *Chansons de geste* a několika dalších vybraných textů klade důraz i na sledování bilingvnosti či znalosti více jazyků a na otázku vztahu ústního podání a jeho písemného zachycení a ovšem taky na postupnou proměnu okruhu hlavních recipientů. Důležitou roli přitom hrála i geografická blízkost, abych uvedl alespoň ty hlavní komponenty. Podtrhuje se i zprostředkující role střední nizozemské literatury a jako „odstrašující“ příklad je uváděn Vlám Jacob van Maerlant, jehož epos o Alexandrovi čítá více než 220 000 veršů. Knapp jej právem nazývá *Riemen-schmied*. A ovšem upozorňuje i na relativně hojná deperdita (o kterých víme, ale také musíme počítat i s tím, že řada děl zanikla beze stop).

Názvy jednotlivých sledovaných okruhů stačí jen rámcově charakterizovat s tím, že časově jde zejména o návaznost, i když dochází i k prolínání. Jde v nich ovšem „jen“ o příklady: Artušovský román, Hrdinská epika, duchovní texty, objevení se nových tématických okruhů na předních šlechtických dvorech či o texty záměrně komolící historii. Navazují Mediální transformační procesy, kde se dostalo zejména na Brantovu *Lod' bláznů*, a kulturní transformační procesy. Zde je třeba vyzdvihnout pro nás zajímavou stať Davida Wallaceho, který si

1 Šestisvazkové dílo: Geert Henricus Marie CLAASSENS – Fritz Peter KNAPP (Hrsg.), *Germania litteraria mediaevalis Francigena. Handbuch der deutschen und niederländischen mittelalterlichen literarischen Sprache, Formen, Motive, Stoffe und Werke französischer Herkunft (1100 – 1300)*, Berlin et alii 2010–2015. Sedmý svazek obsahuje rejstřík, sestavený Meike ROESCH.

vybral za téma reflexi Kostnického koncilu Oswaldem Wolkensteinem, který v ní věnoval velkou pozornost právě husovské a husitské problematice.

I když jde v podstatě o jednostranný proud ze západu na východ, setkáváme se i s ojedinělými případy a příklady v opačném směru. Exemplárně je uváděn německý mystik Mistr Eckhart. I když převládá problematika živých jazyků, zcela stranou nezůstává ani latina. A ovšem při textech z konce 15. století jsou brána v potaz i díla tištěná, byť literární rukopisy zůstávají převažující materií. S odkazy na konkrétní rukopisy se tu nepracuje, vesměs jde o edice. A i když většinou jsou předmětem zájmu tvůrci těchto děl, přesto se jako aktivní živel objevují i některé šlechtické rody; přednostně jde o bavorské Wittelsbachy. Zmíněný již Wenta pak zasahuje do východní Evropy, když věnuje pozornost francouzské verzi statut řádu německých rytířů.

Knihu tak lze doporučit historikům nejen s kulturním zaměřením, ale i dalším mediévistům.

Ivan Hlaváček

Raný novověk

Martin WERNISCH

Evropská reformace, čeští evangelíci a jejich jubilea

Praha, Kalich 2018, 291 s.,

ISBN 978-80-7017-262-9.

Výročí evropské reformace v roce 2017 se stalo významným impulzem pro vznik řady odborných publikací. Kniha Martina Wernische se k nim řadí, byť po formální stránce nabízí soubor textů, původně přednesených v souvislosti s různými jubilei

české a evropské reformace od roku 2015. Základními otázkami, nad nimiž se autor zamýšlel, bylo vnímání a interpretace pojmu reformace, interakce domácí reformace se zahraničním vývojem a v neposlední řadě reflexe reformační tradice od počátku 17. století do současnosti v souvislosti s oslavami významných reformačních jubileí na čele s vystoupením Martina Luthera. Tyto okruhy reflektují tři kapitoly textu, který ve výsledku snese i náročná kritéria odborné publikace, což dokumentuje také standardní poznámkový aparát, koncipovaný prostřednictvím křížových odkazů nad rámec jednotlivých studií.

Úvodní sémantický náčrt vývoje vnímání a užití pojmu reformace naznačuje autorovy obavy z problematizování tohoto termínu při jeho užívání v poměrně širokém významovém spektru: to v prvním plánu zahrnuje zejména změnu, resp. obnovu dotýkající se celé sféry církevního života od dogmatu po každodenní praxi, tedy program obnovy církve. Autor sleduje užití termínu reformace od 16. století s důrazem na přístup kritické historiografie, rozlišující od 19. století pojmy reformace jako označení celé epochy a reforma jako jednotlivý proces, pro který reformace představuje zastřešující koncept. Kriticky se Wernisch vymezuje zejména proti průběžným závěrům debaty, kterou po druhé světové válce vyvolalo dílo církevního historika Huberta Jedina. Jejím důsledkem bylo zejména v posledních čtyřech desetiletích problematizování pojmu reformace jako označení dějinné epochy a směřování k jeho pluralizaci ve smyslu různých „protestantských reformací“. Tento výklad Wernisch odmítá, byť připouští varianty forem reformace, které ovšem doporučuje definovat výhradně v rámci koncepce různých konfesijních kultur. Ta vyplynula

z rozsáhlé a v mezinárodní vědecké obci široce reflektované debaty o konceptu konfesionalizace, resp. reformované konfesionalizace, k němuž se ovšem konkrétně Wernisch vyjadřuje jen okrajově, byť nikoliv zcela odmítavě.

Zvláštní pozornost věnuje Wernisch českému vývoji od přelomu 14. a 15. století a definování následující historické etapy, označované zejména v zahraniční historiografii jako „reformace před reformací“, tj. unikátní situaci, která do jisté míry předpokládala izolovaný vývoj českých zemí v uvedeném období. Wernisch problematizuje i model dvojí reformace představený Amedeo Molnarem v šedesátých letech minulého století. Místo uvedených termínů nabízí označení „husitská a bratrská reforma“ jako součást „české reformace“, kterou chápe ve smyslu označení etapy domácího historického vývoje, v němž se v českých zemích šířila a etablovala protestantská reformace jako široce koncipovaný proces církevní obnovy. V souvislosti s českým vývojem ponechává Wernisch termín reformovaná konfesionalizace stranou, neboť tento proces, zcela přesně definovaný zejména pro vývoj jednotlivých teritoriálních států říše, nenaplňoval v českých podmínkách na celozemské úrovni během 15. i 16. století všechny jeho jednotlivé parametry.

Na sémantický úvod publikace navazuje kontextuálně koncipovaný soubor příspěvků, jehož jednotliví linií je problematika reformace z hlediska vzájemných vlivů českého a evropského vývoje. Ústředním tématem je tu otázka vztahu luterství a domácí husitské tradice v širokém výměru různých názorových proudů. Jde na jedné straně o Lutherovu recepci díla Husova, na straně druhé o překlady, resp. překladatele Lutherova díla v Čechách a připomenutí

několika významných literárně činných osobností doby předbělohorské, ovlivněných luterstvím.

Další otázkou, kterou se autor zabýval, je postavení Jednoty bratrské v konfesijním vývoji doby předbělohorské a její expanse do zahraničí. Ta nejen že vytvořila zázemí pro pozdější odchod bratří do emigrace, ale významně ovlivnila konfesijní vývoj zejména na polských územích. Obě uvedená témata jsou načrtnuta na základě edic dobových pramenů a odborné literatury. Zejména u otázky působení Jednoty bratrské však schází reflexe aktuální polské i domácí odborné literatury (zejména produkty zpracování nálezu archivu biskupa Jednoty bratrské Matouše Konečného).

Kapitolu o konfesijně rozrůzněném prostředí v Čechách doplňuje analýza textu Johanna Hederica, resp. jeho spolupracovníka Jana Laeta z počátku osmdesátých let 16. století, který přibližuje dobové konfesijní poměry z pozice domácí husitské tradice, ovlivněné luterstvím. Jejich pohled Wernisch konfrontuje s aktuální znalostí konfesijního vývoje doby předbělohorské. Na příkladu Jednoty bratrské lze doložit, že se Laetovi navzdory jeho konfesijním preferencím podařilo zachytit reálně rostoucí vliv bratří, kteří v uvedeném období v Čechách, zejména ve městech, významně posilovali své postavení a výrazně rozvíjeli i mezinárodní kontakty.

Otázku „druhého života“ reformace autor tematizuje v závěrečném souboru příspěvků, který analyzuje formy a kontext oslav výročí počátku reformace jak na německých územích, tak v Čechách. Jubilejní slavnosti se od počátku 17. století stávaly odrazem aktuálních politických, církevních i kulturních poměrů. Wernisch přibližuje jubileum Luhterova vystoupení roku 1617 a situaci

v Čechách v souvislostech různých, často protichůdných zájmů ve stavovském protestantském táboře. Ty autor vnímá spolu s aktivitami katolické strany jako důvod, proč jubileum nedošlo náležitěho ohlasu. Jeho reflexi nahlíží prostřednictvím dobové konfesijní polemiky, v níž poměrně jednostranně akcentuje „agresivitu“ katolické strany v rámci zmíněné debaty.

Jubileum v roce 1717 je dokumentováno opět zejména na úrovni jeho reflexe v dobových tiscích jak zahraniční emigrantské, tak domácí jezuitské produkce. O sto let později se již výročí odehrávalo v podmínkách legální existence evangelické církve, která však zažívala období útlumu a velmi omezené působnosti, způsobené zejména interními problémy obnovených konfesijních společenství. Oslavy tehdy získaly formu státem organizovaných, vnucených ekumenických slavností, které Wernisch představuje na základě vzpomínek účastníků.

Mnohem širší prostor k oslavám poskytl rok 1867, který zastihl evangelíky v českých zemích v příznivější situaci, než tomu bylo na počátku století. Jejich konfese zažívala ve spojení s nacionálním hnutím i s formováním dějinného povědomí, opírajícím se o reformační koncept, nový rozmach. Tematizaci jubilea sleduje autor na základě dobového českého tisku, zejména časopisů. Stejně prameny jsou základem i pro přiblížení vývoje ve válečném roce 1917. Tehdy zástupci evangelíků v Čechách formulovali své základní programové teze: žádali akceptování nacionálních náboženských idejí, resp. spojení luterské a historických reformovaných církví, které se staly předmětem obsáhlých diskusí právě na stránkách dobového tisku.

Debaty o vzniku nové církve odsunuly oslavy v jubilejním roce do pozadí a přetrvaly až do období vzniku Československé

republiky, kdy vyústily mimo jiné ve vznik nové církve českých evangelíků. Její vývoj v meziválečném období i za druhé světové války sleduje Wernisch nejen v kontextu evropských protestantských církví a reformačních ideových proudů, ale také na příkladu životních osudů i názorového vývoje jednoho z jejích protagonistů Josefa L. Hromádky. Pozornost přitom věnuje i reflexi česko-německých nacionálních konfliktů v životě evangelických společenství od druhé poloviny 19. do konce první dekády století 20. Poukazuje přitom zejména na propojování politických a nacionálních snah s náboženskou platformou.

Reformační jubileum nalezlo prostor i v politicky specifických podmínkách vývoje po roce 1945, resp. 1948. Politický tlak na církve vedl v obtížných podmínkách totalitního režimu v protestantském prostředí k oživení ekumenických tendencí a k přimknutí se k evropské reformační tradici. Opět zejména na základě dobových církevních časopisů sleduje autor především oživení v církevním prostředí, k němuž došlo v šedesátých letech a které ovlivnilo i výroční rok 1967. V rámci dobové církevní historiografie vedlo politické uvolnění k intenzivnějšímu zájmu o husitství i dějiny Jednoty bratrské, který ovšem Wernisch interpretuje mimo jiné jako odpověď na masivní sekularizaci společnosti.

Poslední z reformačních jubileí v roce 2017 se stalo pro autora podnětem k úvahám o vlivu postmodernismu a jeho trendů na postavení a roli evangelických společenství v Čechách. Wernisch poukazuje na sílící ekumenické trendy a zejména na oživený pocit sounáležitosti těchto společenství se světovým protestantismem.

Wernischovo zamyšlení nad některými otázkami vývoje českého protestantismu

v kontextu evropského konfesijního vývoje nenabízí ucelený katalog odpovědí. Soustřeďuje se zejména na zachycení základních problémů nábožensko-politického vývoje v českých zemích v různých etapách historického vývoje. Činí tak především na pozadí příprav a organizace oslav historického vystoupení Martina Luthera. Autor se v sondách k jubilejním letům pokusil zaznamenat situaci, v níž se v jednotlivých jubilejních letech nacházela evangelická společenství, i ideové koncepty, jimiž jejich intelektuální elity definovaly postavení těchto komunit a jejich vnější vztahy. Wernisch přiznává limity své práce, dané zejména prvotním účelem v knize shrnutých textů, analýza pramenů (dobového tisku a edic raně novověkých literárních textů) ovšem ve výsledku dovolila překročit jejich původní rámec.

Olga Fejtová

Joachim BAHLCKE –

Jindřich HALAMA – Martin HOLÝ –

Jiří JUST – Martin ROTHKEGEL –

Ludger UDOLPH (edd.)

Acta Unitatis Fratrum. Dokumente zur Geschichte der Böhmischen Brüder im 15. und 16. Jahrhundert, Band 1 (= Regesten der in den Handschriftenbänden Acta Unitatis Fratrum I–IV überlieferten Texte)

Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2018, 524 s., ISBN 978-3-447-10982-6.

Čtrnáct svazků Akt Jednoty bratrské představuje nejen významnou kulturní památku, ale patří též k zásadním pramenům pro vědecké poznání dějin Jednoty. Tato rozsáhlá, tematicky značně heterogenní sbírka obsahuje stovky závažných, česky případně latinsky psaných dokumentů, dopisů

i textů polemické nebo teologické povahy. Řadu Akt postupně a s proměňujícími se motivačními akcenty vybudovaly v období 1548–1589 vůdčí osobnosti Jednoty. Sbírkou založil pozdější biskup Jan Černý v Mladé Boleslavi, konečná redakce je dílem zejména biskupa Jana Blahoslava. Po Bílé hoře byla Akta vyvezena do centrály polské větve Jednoty v Lešně. Zde se jimi zabýval i Jan Amos Komenský. Dosvědčuje to řada jeho příspěvků na jejich listech. V průběhu v 19. a 20. století započaly jak německé (Joseph Theodor Müller), tak české (Jaroslav Bidlo) pokusy o vědeckou edici tohoto významného pramene, oba podniky však z různých důvodů nepřekročily počáteční stadium (Bidlo vydal dva první svazky v letech 1915 a 1923). Třináct svazků Akt je dnes uloženo v Národním archivu, jeden v knihovně Národního muzea.

Česko-německý tým historiků a teologů přijal v roce 2011 úkol zpřístupnit tento cenný pramenný korpus odborné veřejnosti ve čtyřech registových, bohatým aparátem vybavených svazcích. Edice má vycházet v německé a paralelně k tomu i české řadě. Předložený svazek je prvním kusem jazykově německé řady. Přináší nejprve obsáhlý úvod s náčrtem dějin Jednoty, dále analýzou vydávaného pramene a nesnadným pokusem o určení autorů, případně písařů jednotlivých editovaných kusů. (s. 30–53). Následuje popis čtyř svazků Akt Jednoty, které tu jsou registovány, a chronologický přehled do svazku pojatých textů (v originálních svazcích a tedy i v edici jsou jednotlivé položky uspořádány do věcných skupin). Jako náročný výkon editorů je třeba označit nově promyšlené datování jednotlivých kusů. Vzhledem k typové heterogenitě textů mají registry (z úhlu pohledu běžné ediční praxe) nestandardní formu:

po nadpisu přichází transkribovaný incipit a explicit, poté hutné německé shrnutí obsahu dokumentu.

Celkem je v prvním svazku zpřístupněno 97 textů, zachycujících vývoj Jednoty v období 1443–1545, a to s těžištěm v 15. století. Nejstarším regestovaným kusem je disputace mezi utrakvistickým biskupem Janem Rokycanou a táborskými kněžími na kutnohorské synodě roku 1443. Následují dva dopisy Petra Chelčického z roku 1450. Podstatné jsou i dokumenty kontroverzí uvnitř Jednoty, týkající se např. výhrad „malé stránky“ vůči skládání přísah a tedy přijímání světských úřadů členy Jednoty. Závěr svazku obsahuje soupis pramenů a literatury, seznam cenných ilustrací, jakož i tři rejstříky: osobní, místní a biblických citátů.

Jiří Pešek

František KOREŠ (ed.)

***Paměti Přibíka a Jana Bukovanských
Pintů z Bukovan***

(= Prameny k českým dějinám

16.–18. století, řada B, svazek IX /

Documenta res gestas Bohemicas saeculorum XVI.–XVIII. illustrantia, series B, volumen IX)

České Budějovice, Jihočeská univerzita
2019, 342 s., ISBN 978-80-7394-748-4.

Badatelský zájem o raně novověkou nobilitu přivedl Františka Koreše k dokumentu, který sice nebyl starší historiografií neznámý, nicméně dosud čekal na své ucelené vytyčení. Paměti dvojice příslušníků českého rytířského rodu Bukovanských Pintů z Bukovan, Přibíka (1535–1601) a jeho syna Jana (asi 1566–1619), se dochovaly v opisu augustiniána bosáka Vincenta od sv. Viléma alias Viléma Tomáše z Rosenthalu

(1640–1700). Opis ze sklonku 17. století je uložen ve sbírce rukopisů Národní knihovny České republiky. Transkripci takto zprostředkovaného textu pintovských pamětí si v rámci svých regionálně orientovaných výzkumů pořídil již Jan Toman (1907–1996), archivář a historik Mirovicka a Miroticka. Jeho ambicí však nebylo předložit vědeckou edici pramene.

Františku Korešovi poskytl memoáry Bukovanských v první řadě materiál pro studium nižší šlechty coby svébytného segmentu urozené společnosti raně novověkých českých zemí. Narativní pramen nabídl autorovi východisko případově koncipovaného výzkumu zaměřeného na konkrétní, genealogicky propojenou skupinu osob. Jeho výzkum nicméně směřoval k poznání širších souvislostí proměn rytířského stavu v Čechách 16.–17. století. Výsledkem takového badatelského přístupu je úvodní studie, která představuje nejrozsáhlejší část práce.

Koreš sleduje na pintovském příkladu životní cyklus předbělohorských rytířů, jejich rodinné vztahy i hospodaření na venkovských statcích. Stranou autorovy pozornosti nezůstává úvěrové podnikání, při němž urození zúročovali své dosavadní sociální vazby, případně v jeho rámci rozvíjeli nové kontakty. Pozornost je věnována rovněž úloze nižší šlechty v dobovém válečnictví: v tomto směru přináší cenné, nutně emotivně podbarvené postřehy paměti Přibíka Pinty Bukovanského. Jeho synové Jindřich a Hynek se osobně zapojili do vojenských operací během tzv. dlouhé (patnáctileté) války proti osmanským Turkům, přičemž druhému z nich se účast v tomto ozbrojeném konfliktu stala v říjnu 1596 osudnou. Společenské uplatnění mladšího z původců pamětí, Jana Bukovanského Pinty, přimělo Koreše ke zmapování jeho byrokratické

kariéry. Nezastupitelný význam pro rytířovu sociální kultivaci měla pázeční služba, již absolvoval na choceňském dvoře vrchního hejtmána komorních panství Hertvíka Žejdlíce ze Šenfeldu. Na rozdíl od svého otce Přibíka, který se politickému angažmá programově, až úzkostlivě vyhýbal, se Jan Bukovanský v polovině osmdesátých let 16. století cílevědomě zapojil do správy veřejných financí ve sféře krajského bernictví. Tím zahájil svou dlouhou úřednickou dráhu, jejímž vyvrcholením se stalo převzetí funkce místopísaře Království českého v roce 1612. Tento úřad pak rytíř zastával až do konce života.

Janovo řadu let trvající působení na postu výběrčího v Prácheňském kraji provázely kontroverze. Problémy při skládání účtů z činnosti, spojené s manipulací s vysokými peněžními sumami, interpretuje Koreš jako zrcadlení „ochoty bukovanského rytíře podstupovat jistou míru rizika v zájmu vlastního obohacení“. Domnívám se, že v tomto směru autor poněkud mechanicky, bez dostatečné opory v pramenech, uplatnil tezi Václava Bůžka o běžné defraudální praxi osob pracujících s veřejnými penězi. Těžkosti provázející účetní uzávěrky úředníků činných v oblasti finanční správy byly v raném novověku téměř pravidlem a ani zdaleka nevyplývaly pouze z vědomých nelegálních machinací. Mnohdy prokazatelně souvisely s dobovou (z dnešního pohledu nesystémovou) účetní praxí, v níž mimochodem nebylo nikterak výjimečné „skládání počtů“ s velmi dlouhým odstupem od období, k němuž se vázal výkon příslušné funkce.

Zpřístupněný pramenný text je spíše než jádrem knihy textovou přílohou představené studie. Není to přitom pouze nevelký rozsah edice, co z ní činí „vedlejší“ část prá-

ce. Pintovské paměti (s několika krátkými dodatky, jež k nim připojili především komorník při úřadu zemských desk Mikuláš Kostelecký, chráněnc Jana Pinty, a člen pozdějšího pokolení rodu Bukovanských Bohuslav Karel; rovněž tyto texty Koreš editoval na základě opisů Vincenta od sv. Viléma) totiž sestávají přednostně ze záznamů rodopisného charakteru. Co do své „výživnosti“ se ani zdaleka nemohou měřit s jinými autobiografickými díly spjatými s prostředím české nižší šlechty, jako například se známými memoáry válečníka a dvorana Jindřicha Michala Hýzrla z Chodů. Nic na tom nemění fakt, že Přibík a Jan Bukovanskí občas reflektovali i úřední či vojenské působení, respektive konfesijní orientaci členů svého rodu a dalších příbuzných a že do textů zařadili i některé pasáže, týkající se kriminálních nebo jiných kauz vybočujících z obvyklého rámce všedních dnů.

V monografii jednoznačně dominuje Korešovo analytické pojednání, nabízí se tedy otázka, do jaké míry ji lze klasifikovat jako pramennou edici. Navzdory publikování knihy v řadě Pramenů k českým dějinám 16.–18. století jde primárně o studii, která ovšem vznikla v rámci autorovy minuciózní práce s pintovskými paměťmi. Je třeba ocenit, že Koreš vedle výchozího pramene vytěžil též velké množství informací z complementárních archivních zdrojů (zejména, ale nejenom materiálů pražského Národního archivu a Státního oblastního archivu v Třeboni) i z dosavadní literatury a takto získané poznatky ústrojně zasadil do širšího kontextu dějin raně novověké nobility.

Vedle obligátních náležitostí vědecké publikace (rejstříků, německého resumé apod.) včlenil autor do knihy užitečné genealogické přílohy, které se neomezuji na samotné Bukovanské, ale znázorňují také relevantní

příbuzenské vazby Pintů na jiné rody. Vítaným osvěžením textu je také obrazový doprovod, sestávající z převážně barevných snímků písemných a hmotných památek. Rozpaky zato budí slovníček „archaismů“, vztahující se k vlastní edici, neboť mnohé z do něj začleněných termínů buď nejsou archaismy, nebo není třeba pochybovat o jejich všeobecné srozumitelnosti (vedle zařazení řady jiných balastních hesel do glosáře mi uniká např. smysl předkládání definic pojmů „byt“, „děvečka“, „hoře“, „šediny“ či „trápení“).

Jako celek je předložená práce výsledkem pozitivního badatelského úsilí a lze v ní spatřovat příslib pokračování kýženeho systematického studia nižší šlechty. To skýtá značné možnosti především ve vztahu k pobělohorské době. Z institucionálního a právního hlediska (přednostně prismatem nobilitačních a s nimi souvisejících řízení) objasnily řadu klíčových aspektů transformace urozené společnosti v 17. a 18. století nedávné práce Jana Županiče či Jiřího Brňovjáka. Koncept dějin každodennosti a historické antropologie však na širší uplatnění při poznávání pobělohorské české a moravské nižší šlechty teprve čeká. Takto zaměřený výzkum se ovšem ve srovnání s jeho protějškem ukotveným ve starší fázi raného novověku musí vypořádat s jiným charakterem dostupného pramenného materiálu, a vyžaduje odlišně založenou, náročnější heuristiku. I proto je třeba přivítat, že František Koreš do období po roce 1620 alespoň krátce vykročil v závěrečné kapitole svého pojednání o rodu Bukovanských Pintů, třebaže chronologické těžiště knihy spočívá jinde.

Tomáš Sterneck

Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ –
Petra HNILICOVÁ

Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši.

Katalog výstavy

Praha – Telč, Historický ústav AV ČR –
Národní památkový ústav –

Ústav teoretické a aplikované mechaniky
AV ČR 2020, 439 s.,

ISBN 978-80-907357-3-6.

Katalog výstavy představuje finální výstup projektu. Jak je deklarováno editorkami v úvodu této skutečně „výstavní“ publikace, hlavním záměrem je představit méně známou kapitolu dějin města Telče: období 17. a 18. století, spojené s působností řádu Tovaryšstva Ježíšova. Ten významně zasáhl do kulturního a duchovního života celého regionu. Čtenáře má kniha seznámit s dějinami bývalé jezuitské koleje a terciátu, se specifiky koleje v rámci celé české jezuitské provincie, s náboženským životem komunity a obdobím třetí neboli závěrečné fáze duchovní formace, s okolnostmi jezuitského vzdělávání i významnými mecenáši řádu.

Úvodní textová část katalogu je strukturována do tří hlavních tematických celků, které se zaměřují na dějiny, stavební historii a architekturu telčské jezuitské koleje, náboženský život uvnitř koleje a terciátu, hospodářské zázemí koleje a na aspekty náboženské praxe v rámci širší sociální interakce či vzdělávání. Tyto okruhy jsou tematizovány v podkapitolách z pera odborníků, kde jsou obohaceny o kvalitní obrazovou přílohu a odkazy na katalogová hesla.

Po seznámení s okolnostmi založení jezuitské koleje a terciátu v Telči následuje kapitola o stavebním vývoji a architektuře rádo-vého domu a kolejního kostela Jména Ježíš, která přibližuje „jezuitský“ způsob stavění

a na základě pramenů a plánové dokumentace rekonstruuje dispoziční řešení prostor koleje, reflektující náboženský život členů řádu. Přínosem je srovnání plánů s výslednou realizací, popis nezachovaných komunikačních os v podobě krytých chodeb (např. přes tzv. Ulický rybník ze semináře do zahrady dispenzáře) a především sestavení modelu historické rekonstrukce kostela a přilehlé koleje.

Studie o mobiliáři telčských kostelů analyzuje interiérovou výzdobu všech sakrálních staveb (nejen) pod patronátem jezuitů, stručně představuje hlavní řádové benefaktory a mecenáše a osvětluje řádovou praxi ohledně výběru umělců či ikonografie. Pozornost je dále věnována drobné sakrální architektuře, poutním cestám a místům původně spojeným s procesími a různými formami devoce, které jsou v současné době dosti narušeným, ale přesto stále živým dokladem barokní sakralizované krajiny. První okruh uzavírá podnětná kapitola o duchovní správě, působnosti a vzájemných vztazích telčských jezuitů, novoříšských premonstrátů a dačických františkánů ve městě a okolí. Vzhledem k blízkým, ale mnohdy i vyhraněným či jinak komplikovaným vztahům mezi řádovými komunitami v oblasti farní správy by se do budoucna nabízelo srovnání s jinými farnostmi pro plastičtější pohled na celou problematiku.

Druhý oddíl přibližuje okolnosti náboženského života uvnitř domu třetí probace. Představeny jsou řádové instrukce pro terciáře, které stanovují hlavní úkoly a náplň každého jednotlivce včetně doporučené literatury. Nechybí statistiky počtu členů v jednotlivých domech třetí probace v české provincii v průběhu 17. a 18. století. Čtenáři také mohou ocenit stručné medai-

lony některých Otců instruktorů třetí probace, které mapují životní osudy konkrétních jezuitů a především specifika této řádové funkce.

Následující studie pojednává o misijní činnosti telčských jezuitů a na základě četných pramenů informuje o hlavních misijních lokalitách terciářů a jejich činnosti v průběhu misí. Kapitola o hospodářském zázemí jezuitského domu v Telči zase odkrývá problematickou otázku ohledně materiálního zajištění koleje a seznamuje s různými zdroji příjmů řádového domu i příčinami ekonomické nestability a zadlužování. Je zapotřebí ocenit názorost v podobě tabulek a grafů se statistickými příjmy a výdaji koleje stejně jako rekonstrukci ročních rozpočtů pomocí většinou fragmentárně dochovaných pramenů. O hierarchickém složení členů jezuitského domu v Telči s ohledem na jejich specifické úkoly a povinnosti informuje navazující text, který přispívá ke komplexnímu pochopení náboženského života a denního režimu uvnitř koleje a terciátu.

Třetí textová část se opět v rámci kratších podkapitol věnuje otázkám společensko-náboženské interakce mezi jezuitou a obyvateli města a okolí, seznamuje s liturgickým mobiliářem řádového domu a předkládá obraz liturgických slavností s hudebně-dramatickým a často vizuálně promyšleným programem. Tyto vynikající studie o duchovních slavnostech a náboženských bratrstvech částečně rekonstruuji a „oživují“ hudebně-náboženský provoz ve městě například v podobě pravidelně se opakujících procesí jezuitských mariánských sodalit s živými obrazy¹ a re-

1 Např. obrazy na pegmatech nebo efemérní dekorace.

likviemi u příležitosti svátků Panny Marie či sv. Markéty, patronky města. Představeny jsou také podoby úcty k Panně Marii v Telči i vzdálenějších poutních místech spravovaných jezuitů. Vedle popisu způsobů šíření mariánské úcty (například pomocí obrazů či modliteb), výrazně podporované zdejšími donátory, mohla však být více akcentována a analyzována těsná provázanost mariánské úcty s jezuitskou spiritualitou a formací.

Navazující texty se vztahují k jezuitskému vzdělávání a jejich telčskému divadlu. Souhrnně tedy informují o uplatňovaných pedagogických přístupech, školním řádu a regulích, učební látce či významu školských dramat ve výchově a vzdělávání stejně tak i v liturgických slavnostech.

Závěrečné studie jsou podnětnou sondou do problematiky jezuitského lékárnictví a léčitelství. Přínosem je analýza částečně dochovaného vybavení telčské jezuitské lékárny a komparace s dalšími relevantními příklady v českých zemích nebo stručné biografie telčských infirmátorů a lékárníků-misionářů. Vítaným příspěvkem je i poslední kapitola o duchovní a léčivé pomoci různých posvěcených svátostin, které měly potlačit a nahradit užívání magie a magických předmětů stejně tak jako podpořit kult svatých a relikvií.

Druhou část publikace tvoří téměř dvoustránkový katalog s bohatou obrazovou přílohou zahrnující 162 hesel zejména k uměleckým a knižním památkám či devocionáliím, z nichž mnohé mohl návštěvník zhlédnout na výstavě. Jedná se o úctyhodný soubor zdokumentovaných předmětů, které autoři představují v rámci katalogových hesel se standardními údaji o materiálu, technice, rozměrech, autorovi, současném umístění díla a s odkazy na

prameny a literaturu. Poučený čtenář i zájemce ocení rozmanitost prezentovaných děl i četnost nových poznatků týkajících se jejich původní funkce a využití v prostředí telčského jezuitského domu. Publikovaná díla nejlépe vypovídají o zásadním významu Tovaryšstva Ježíšova ve společenském a náboženském dění 17. a 18. století v tomto regionu.

Závěrem lze konstatovat, že deklarované cíle katalogu se podařilo naplnit. Publikace vyplňuje mezeru v kulturněhistorickém a uměleckohistorickém poznání Telče 17. a 18. století, přirozeně s akcentem na působnost Tovaryšstva Ježíšova. Kritické připomínky nebo spíše podněty lze mít pouze k absenci možných komparací s jinými jezuitskými kolejiemi, a to ohledně náboženské praxe, uměleckých zakázek a ikonografie výtvarných děl. Bylo by užitečné sledovat tyto aspekty na příkladech jiných řádových domů či poutních míst. Větší pozornost mohla být věnována také ostatním donátorům či aristokratickým návštěvám v rámci samostatné kapitoly. Jsem si však vědom limitu pramenů i stanovených priorit výzkumu, který byl pochopitelně soustředěn na zmíněné okolnosti v dané oblasti. Katalog výstavy s názvem *Telč a jezuité: řád a jeho mecenáši* je zdařilým a přínosným dokladem efektivní spolupráce a erudice jeho autorů.

Martin Deutsch

Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ –
Jarmila HLAVÁČKOVÁ –
Hedvika KUCHAROVÁ (edd.)

Knihovna jezuitské koleje v Telči.

Katalog výstavy

Praha, Historický ústav AV ČR –
Ústav teoretické a aplikované mechaniky
AV ČR 2020, 172 s.,
ISBN 978-80-7286-359-4.

Jedním z výstupů projektu „Telč a jezuité: řád a jeho mecenáši“ je katalog výstavy, věnované knihovně telčské jezuitské koleje a terciátu. Výstava se konala v prostorách premonstrátské kanonie v Nové Říši v roce 2020. Zprostředkovala poznatky o dějinách, struktuře a skladbě fondu či fungování původní knihovny řádového domu v Telči, která byla po zrušení Tovaryšstva Ježíšova odkoupena novoříšskými premonstráty a následně adaptována k dalšímu využití. Autoři katalogu se pokusili rekonstruovat fragmentárně dochovaný a rozptýlený knižní fond, původní umístění knihovny, její vybavení a ikonografický program její výzdoby. Výsledky výzkumu jsou prezentovány v sedmi studiích, následovaných 57 katalogovými hesly, která dle standardních pravidel seznamují s vybranými starými tisky a archivními dokumenty například v podobě knihovních inventářů a katalogů.

První kapitola informuje o řádových předpisech, které byly určující pro složení a zaměření fondu knihovny. Čtenář je dále obeznámen se způsoby získávání knižních titulů do knihovny, s řazením knih, povinnostmi knihovníka, knihovním řádem, systémem výpůjček a rovněž základní péčí o knihy. Následující text o dějinách koleje a domu třetí probace

v Telči představuje čtyři unikátně dochované knihovní katalogy z různých období, které reflektují tematické členění literatury v původní knihovně. Přínosem je zejména identifikace konkrétních titulů pomocí těchto katalogů, ale i jiných pramenů jako jsou testamenty či kolejnií účty. Díky nim bylo možné sestavit alespoň 20 % z celého původního fondu řádové knihovny. Další studie se věnuje osobnostem některých knihovníků – instruktorů třetí probace v jedné osobě a jejich specifickým úkolům ohledně nákupů vhodné literatury. Následuje kapitola o struktuře a proměnách knihovního fondu, tematických skupinách literatury a zvláštěnostech v řazení knih či cenných akvizicích.

Vítaným příspěvkem je v pořadí pátá studie o duchovní četbě a řádových instrukcích ohledně doporučené literatury pro terciáře. Nabízí nejen přehled témat duchovní literatury, ale například i srovnání knižních titulů z instrukcí generála řádu Claudia Acquavivy se skladbou telčského fondu. Podle rukopisu tzv. konferencí instruktora třetí probace Mathia Sensta navíc předkládá výčet duchovních témat a děl vybraných jezuitských autorů.

Nové a objevné poznatky zahrnuje rovněž hypotetická, avšak přesvědčivá rekonstrukce původních prostor a vybavení jezuitské knihovny v Telči. Autoři (Ondřej Hnilica a Dominik Matus) se snaží odpovědět na otázky ohledně lokalizace původní knihovny, její prostorové dispozice a rozložení knihovních skříní. Na základě formální a ikonografické analýzy interpretují sochařskou výzdobu později adaptovaných skříní, které po zrušení řádu Tovaryšstva Ježíšova

společně s knihami zakoupil nedaleký premonstrátský klášter v Nové Říši. Je zapotřebí ocenit především detailní stylou analýzu skříní rozlišující starší (původní) a adaptované části, jejich dataci a autorské připsání. Návštěvník knihovny novoříšského kláštera, která sestává z více či méně adaptovaného vybavení původní jezuitské knihovny v Telči, tak může získat alespoň částečnou představu o tomto původním prostoru a o jeho uspořádání. Přínosem je zmíněná interpretace dochované sochařské výzdoby v podobě konzol. Zajímavá otázka polyvalence jejich významu však mohla být detailněji rozvedena a argumentována. Z formálního hlediska bych se přimlouval za bohatší a názornější obrazovou dokumentaci právě v případech problematizovaných konzol.

Katalog výstavy je vydařeným výstupem projektu Telč a jezuité. Jedná se o důležitou a inspirativní práci pro budoucí výzkum, přičemž roztržičnost původního fondu napříč lokálními i zahraničními knihovnami a archivy stále naskytá příležitost k dalšímu mezioborovému zkoumání.

Martin Deutsch

19. a 20. století

Milena LENDEROVÁ a kol.

Ženy s kufříkem a nadějí. Porodní báby a asistentky v českých zemích od poloviny 19. do poloviny 20. století

Praha, Nakladatelství Karolinum 2019, 488 s., ISBN 978-80-246-4475-2.

Milena Lenderová již desítky let mapuje témata spojená s každodenností druhé po-

loviny dlouhého 19. století s přesahem zejména do první Československé republiky. Nyní předložila spolu se svými žáky kolektivní monografii, jejímž tématem jsou ženy, které přiváděly na svět nové generace obyvatel českých zemí. Těžiště knihy tkví – jak je uvedeno v podtitulu – přibližně v letech 1850–1950, text ovšem obsahuje přesahy, které v některých případech sahají až do antiky, do středověku nebo raného novověku. Pochopitelné jsou exkurzy do období osvícenství, kde lze spatřovat počátky moderní medicíny, či do období po roce 1950, jde-li o to nastínit stav, který vystřídal dosavadní praxi.

Metodologicky se kniha hlásí k dějinám každodennosti, resp. gender history, proniká však také do dalších oblastí, ať se jedná o dějiny zdravotnictví, dějiny práva, sociální dějiny, historickou demografii, etnologii apod. Autoři na několika místech knihy upozorňují, že český zákon na ochranu osobních údajů a evropské GDPR neumožňují práci s některými materiály, které by bývaly poskytly lepší a přesnější vhled do dané problematiky.

Téma porodních babiček a asistentek sice někteří čeští zdravotníci, historici a etnografové v minulosti již (částečně) zpracovali, nikdy se však nejednalo o úplný syntetizující pohled, jaký pro období let 1850–1950 užil autorský kolektiv recenzované monografie, opírající se o grantový projekt, který vyústil i v edici porodních deníků,¹ mezinárodní konferenci o po-

1 Vladan HANULÍK (ed.), *Porodila štatně děvče... Porodní deníky čtyř porodních babiček z 19. století*, Pardubice 2017, dostupné on-line z webové stránky <https://dk.upce.cz/bitstream/handle/10195/71982/Porodilastastnedevce.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (5. 5. 2020).

rodních babičkách a databázi porodních bab a asistentek praktikujících mezi lety 1850–1950.

První kapitola knihy, inspirovaná klasickým dílem mikrohistorie *Na stopě neznámému* Alaina Corbina,² přibližuje osud kožlanské porodní báby Rosalie Řenčové. Milena Lenderová sestavila na základě dostupných historických pramenů její životní osudy, přiblížila prostor i sociální prostředí, ve kterém se Řenčová pohybovala, a uvedla čtenáře do problematiky její profese. Kapitola zájemce uvede do problematiky a poslouží i jako odrazový můstek k jednotlivým otázkám týkajícím se porodních babiček.

Následující oddíl z pera M. Lenderové a Martiny Halířové je věnovaný dějinám osvícenského porodnictví v českých zemích, dobové legislativě týkající se porodních babiček a také jejich vzdělání v proměnách času. Profese porodní báby, resp. asistentky, zůstávala po celé sledované období (vzhledem k tomu, jak vysokou zůstávala míra porodnosti v Československu ještě mezi oběma světovými válkami a v jak malé míře pomáhali dětem na svět lékaři) nanejvýš potřebnou, avšak nedoceněnou. Zákonná opatření v této oblasti pokulhávala za žitou realitou, a než se mohlo sociální postavení porodních asistentek výrazněji zlepšit, zanikly jako samostatný stav.

Hana Stoklasová a Zuzana Pavelková Čevelová nastínily v kapitole „Báby a církve“ vzájemné vztahy porodních babiček a duchovních, pojednaly problematiku nouzového křtu, účast báby u křtu a úvodu matky, ale také například otázku, zda

konfese porodní báby hrála významnější roli z hlediska její klientely.

Následující oddíl autora Vladana Hanulíka nastiňuje vzájemné vztahy porodních babiček, resp. asistentek, a lékařů. Jedná se o jakýsi exkurs do dějin porodnictví v Rakousku. Autor ukazuje, že vztahy příslušníků obou profesí nebyly neměnné a zejména mezi válkami (a krátce po 2. světové válce) docházelo ke vzájemné kooperaci.

K nejzajímavějším kapitolám knihy patří oddíl, v němž Milena Lenderová vytvořila kolektivní portrét porodních bab, resp. porodních asistentek. V něm se věnuje nejen socioprofesi charakteristice porodních babiček jako stavu (zejména žádoucím i zapovězeným vlastnostem, povinnostem a výkonu profese), ale také např. jejich demografickým charakteristikám, životním etapám, finančním poměrům apod.

Čtenářsky přitažlivá je rovněž kapitola „Báby a zločin“ autorek Martiny Halířové a Jany Stráníkové, do něž se promítla mj. skutečnost, že báby patřily k osobám, které stály na straně zákona, mohly se s ním ale také snadno dostat do střetu. Byly to právě porodní báby, kdo pomáhal ženám, jež nechtěně otěhotněly, při vyhánění plodu. Vzhledem k tomu, že tyto případy jsou v pramenech podchyceny pouze tehdy, pokud došlo k udání, nelze přesně říci, do jaké míry byl tento fenomén rozšířen. V této souvislosti autorky nastínily také problematiku dekriminizace potratů. Do střetu se zákonem se dostávaly i ženy, které nebyly držitelkami potřebného diplomu, a přesto pomáhaly u porodů. Zjištění, že atestované porodní báby tyto tzv. fušerky někdy kryly a uvolovaly se k tomu, aby

2 Alain CORBIN, *Na stopě neznámému. Znuzvrození L. F. Pinagota*, Praha 2007.

jejich jméno bylo zapsáno do matriky, přestože u porodu neasistovaly, je velmi významné, neboť při chybné interpretaci církevních matrik může badatel, který není s touto skutečností obeznámen, dojít ke zcela mylným závěrům.

Předposlední kapitola, opět z pera Mileny Lenderové, je věnována sociabilitě porodních babiček (a asistentek), tedy jejich spolkům, jednotám a dalším organizacím, včetně jejich profesních periodik a mezinárodního kontextu. Lenderová tu ukazuje rostoucí stavovské sebevědomí babiček, ale demonstruje i skutečnost, že vzájemné půtky mohly podobné organizace snadno existenčně ohrozit.

Kniha je zakončena přehledem domácí i zahraniční historiografie k danému tématu, rozbořem využívaných pramenů i metodologie. Autoři vycházeli z pestré škály archivních i editovaných pramenů, v tomto kontextu je třeba vyzdvihnout zejména neobvyklé čtení některých pramenů, jako jsou učebnice babictví či adresáře a schematismy. V závěru knihy pak přichází obsáhlý seznam užitých pramenů a literatury, který je podrobně rozčleněn podle charakteru historických pramenů. Následují jmenný a místní rejstřík.

Po obsahové stránce je kniha velmi podnětná a inspirující, z ryze formálního hlediska (překlepy a jiné technické chyby) však mohla být zpracována o něco lépe, což však není vinou autorů, nýbrž redak-torky.

Sami autoři knihy nastiňují na jejích stránkách možnosti, kterými by se mohl další vývoj výzkumu porodních babiček, resp. asistentek, ubírat. Jednou z nich jsou mikrohistorické sondy, které by se zaměřily na určité území (např. farnost,

anebo několik farností)³ z pohledu porodních babiček. Další perspektivou je rozvoj databáze, která vznikla za účelem sběru dat o porodních bábách praktikujících mezi lety 1850–1950 v českých zemích.⁴ Elektronické databáze nabízejí širokou škálu využití shromážděných dat, např. za účelem vytvoření historicko-demografické analýzy.

Monografie *Ženy s kufříkem a nadějí* ukazuje, že v dějinách každodennosti nejsou určující velké dějiny, přesto mají na jejich utváření zejména v legislativní rovině obrovský vliv. Věřme, že tato úctyhodná práce podnítl další zájem o dosud relativně málo zpracované téma.

Lenka Křížová

Vojtěch KESSLER – Josef ŠRÁMEK (eds.)
Tváře Velké války. Velká válka 1914–1918 očima českých účastníků

Praha, Historický ústav AV ČR 2020,
564 s., ISBN 978-80-7286-354-9.

Edic vzpomínek účastníků Velké války z let 1914–1918 existuje na tuzemském knižním trhu celá řada. Ostatně již éra první republiky přinesla snahu paměťových institucí i soukromých vydavatelů zachytit a publikovat co nejvíce osobních svědectví o dra-

3 Z předběžného výzkumu matričních knih některých lokalit ve farnostech Loukov, Vlastibořice, Jenišovice a Přepere vyplývá, že některé porodní báby působily i v relativně dosti vzdálených lokalitách, přestože se jednalo o rajon jiných babiček – snad se jednalo o důsledek sociálních vazeb mezi rodinou rodičky a porodní bábou.

4 Dostupné on-line na webové stránce http://uhv.upce.cz/data/File/Porodni_baby/porodni-baby-1850---1950.pdf (5. 5. 2020).

matické době.¹ Další „boom“ nastal po roce 1989 v důsledku společenské detabuizace dějin Rakousko-Uherska i problematiky československých legií. Zatím poslední prudký nárůst badatelského a čtenářského zájmu o daný žánr vyvolala staletá výročí počátku a konce světového konfliktu. Navzdory četnosti publikovaných memoárů, deníků či edic korespondence však dosud existuje relativně málo publikací, jež by k těmto egodokumentům přistupovaly metodicky a analyticky.² Těto skutečnosti si byli dobře vědomi i editoři recenzované publikace, kteří se pokusili téma uchopit v širších souvislostech.

Základ knihy tvoří edice vzpomínek či deníků devíti bývalých příslušníků rakousko-uherské branné moci z různých regionů českých zemí, kteří prošli bojovým nasazením na frontách Velké války. Rámec klasické materiálové práce však kniha překračuje díky obsáhlé úvodní části, jež usiluje o kontextualizaci editovaných pramenů a jejíž závěry lze v řadě aspektů obecně vztáhnout na tuzemské bádání o událostech let 1914–1918.

Stručný, leč přehledný a podnětný úvod se zabývá motivací pro studium dobových egodokumentů a jejich využitelností pro historický výzkum. Editoři odmítají vnímat memoárové texty jako pouhý doplněk klasických politických a „operačních“ dějin, přičemž vyzdvihují přínos daného typu pramene pro studium

každodennosti a mentalit. Následuje následující dosavadního vývoje české historiografie, věnované Velké válce. Ten se zaměřuje především na novější odbornou produkci. Je škoda, že autoři nevěnovali alespoň krátký exkurz meziválečné memoaristice a publicistice, jež byly do značné míry určující pro formování narativu Velké války v české společnosti. Závěrečná část kapitoly přináší zamyšlení nad perspektivami dalšího zkoumání problematiky, a to zejména optikou historické antropologie.

Následuje kapitola o každodenním životě za války. Zde editoři zasazují do souvislosti hlavní fenomény, s nimiž se čtenář může setkat v editovaných vzpomínkových textech, ať již jde o reakce memoaristů na vypuknutí války či naopak na rozpad monarchie, vojenské zásobování a stravování, fungování poštovní či lazaretů atd. Ze zásadních fenoménů, spojených s recepcí války v dokumentech osobní povahy, zde poněkud vypadá otázka „geografických horizontů“ a stýkání vojáků s „cizím“ prostředím, ať již jde o samotnou krajinu nebo o interakce s příslušníky jiných národů a kultur. Důležitou součástí textu je pak také kapitola, zaměřená na sociální charakteristiku autorů editovaných egodokumentů. V této souvislosti editoři také vysvětlují výběr pramenů, jež se rozhodli do publikace zařadit. Určujícím aspektem se zde stává co největší různorodost formy i obsahu písemností s cílem podat co nejbarvitější obraz válečné reality. Úmyslně jsou pominuty vzpomínky československých legionářů, což autoři zdůvodňují vyšší četností i žánrovou specifičností legionářských memoárů. Tato argumentace je legitimní, nicméně stálo by za

1 Srov. zejména reprezentativní pětisvazkovou edici Aloise Žipka *Domov za války (Svědectví účastníků)*, vydanou v pražském nakladatelství Pokrok v letech 1929–1921.

2 Srov. zejména Vítězslav PRCHAL a kol., *Mezi Martem a Memorií. Prameny osobní povahy k vojenským dějinám 16. – 19. století*, Pelhřimov 2011.

úvahu promítnout zmíněný fakt do podtitulu knihy. Koneckonců i legionáři byli „českými účastníky“ Velké války.

Samotná edice primárních zdrojů je pečlivě opatřena vysvětlujícími poznámkami pod čarou. Logicky se nabízí otázka, zda by nebylo prospěšné využít poznámkový aparát nejen k vysvětlení pojmů, ale také k odkazům na další zdroje, jež by dané téma blíže rozváděly. Tyto absentující odkazy však dostačujícím způsobem kompenzuje úvodní historiografická kapitola, jež čtenáři poslouží jako adekvátní přehled zdrojů k případnému dalšímu studiu tématu.

Publikaci vhodně doplňují dobové fotografie. Užitečnou pomůckou je také slovník rakousko-uherské vojenské terminologie. Obecně lze recenzovanou knihu hodnotit nejen jako solidní edici primárních pramenů, ale především jako užitečnou metodickou pomůcku pro studium vojenské každodennosti (nejen) let 1914–1918.

Ondřej Kolář

Petr MAJER – Zbyšek ONDŘEKA –
Jan SAHEB

Českoslovenští legionáři z Těšínska

Český Těšín, Muzeum Těšínska 2018,
223 s. (ilustrace, fotografie, mapy,
faksimile), ISBN 978-80-86696-50-8.

Bádání a publikování na téma československého zahraničního vojska prvního odboje probíhá uplynulá tři desetiletí v jedinečné situaci. Pět desetiletí mezi lety 1939 až 1989, s krátkými pauzami v letech 1945–1948 a v roce 1968, toto téma nejprve nacisté a poté komunisté uměle a násilně vytlačovali z historiografického provozu. Recenzovaná publikace tak kromě svého

tématu vypovídá také o době svého vzniku a obnovování přerušené historiografické kontinuity.

V roce 1992 inicioval generálmajor v. v. Rudolf Krzák, bývalý parašutista zvláštní skupiny D exilového ministerstva národní obrany v Londýně a účastník výsadkové operace SILICA, projekt vytváření soupisu československých legionářů.¹ Jako veterán druhé světové války tím chtěl vzdát čest bojovníkům prvního odboje, které on i jeho spolubojovníci cítili a ctili jako své vzory. Práce na soupisu, členěném podle okresů, paradoxně akcelerovalo ukončení činnosti okresních úřadů k 31. prosinci 2002, kdy jejich kompetence v rámci reformy veřejné správy převzaly zčásti krajské úřady, a většina jich byla svěřena obecním úřadům v obcích s rozšířenou působností. Volné finanční prostředky tak od roku 2000, kdy byla správní reforma zahájena, vynakládaly okresní úřady s perspektivou své nadcházející likvidace i na publikační činnost.

Toho dokázaly mnohé archivy, muzea i soukromí badatelé úspěšně využít. Jen do roku 2003 tak vzniklo 76 soupisů nejrozumnější kvalitativní úrovně, od strojopisných seznamů, určených pro interní potřebu, po výpravné několikavazkové publikace.² Publikování soupisů legionářů však pokračuje i nadále. Stále je nutné některé starší, příliš jednoduché soupisy ověřovat a rozšiřovat je po doplnění pra-

1 Prokop TOMEK, *Sto let od narození generálmajora v. v. Rudolfa Krzáka*, Historie a vojenství 63, 2014, č. 4, s. 72–81.

2 Jitka ZABLOUDILOVÁ, *O projektu zpracování soupisů československých legionářů v jednotlivých okresech České republiky*, Historie a vojenství 52, 2003, č. 1, s. 235–238.

menné základny. Některá významná území, zejména hlavní město Praha, však svůj soupis nadále postrádají.

Autoři recenzované publikace zvolili jiné – a pro jimi sledované teritorium vhodnější – kritérium. Nešťastný střet s Polskem o území Těšínska v roce 1919 byl řešen vojensky. To přineslo nejen zhoršení diplomatického postavení ČSR na pařížské mírové konferenci a zbytečnou zátěž ve vztazích mezi Polskem a Československem v meziválečném období, ale především rozdělení území mezi oba nástupnické státy. Dosavadní soupisy legionářů z Těšínska tak zahrnovaly pouze okresy, které od roku 1920 náležely Československu. Československý odboj však po celou dobu první světové války považoval Těšínsko, část české korunní země České Slezsko, respektive Rakouské Slezsko, za součást budoucího státního útvaru. Téžhož názoru byli i dobrovolníci z Těšínska, kteří vstupovali do československých legií. Publikace proto eviduje legionáře, kteří se narodili v obcích na celém území Těšínska v jeho historických hranicích.

Úvodní stať ředitele Muzea Těšínska, Zbyška Ondřeje, „Namísto úvodu – Legiovlak“ shrnuje dosavadní práce na dílčích soupisech k jednotlivým okresům Těšínska, vymezených hranicemi po roce 1920, a naznačuje i difference v připomínání minulosti mezi nynější českou a polskou částí území Těšínska. Komplikované správní a národnostní poměry sledovaného teritoria sleduje kapitola „Těšínsko před rokem 1918“. Kapitola „Formování zahraničního vojska a účast občanů z Těšínska v československých legiích“ pak přináší obecné pojednání o dobovém kontextu vzniku a působení exilové armády prvního československé-

ho odboje.

Následuje kapitola „Příběhy legionářů“, která obsahuje krátké biogramy legionářů Štěpána Bijoka z 9. čs. střeleckého pluku, Jaroslava Doležala ze 31. čs. střeleckého pluku, Antonína Heidricha z 1. čs. střeleckého pluku, Josefa Maňase ze 3. čs. střeleckého pluku, medika Josefa Mazurka, který se vrátil s ruskými legiemi, Františka Muroně ze 3. čs. střeleckého pluku, Václava Tvrzníka ze 33. čs. střeleckého pluku a Karla Urbánka ze 4. čs. střeleckého pluku (později sloužil u štábu 2. střelecké divize, nikoliv tedy ve 2. čs. střeleckém pluku, jak je uvedeno v knize). Část životopisů je doplněna obsáhlými citacemi z deníků, případně vzpomínkami blízkých. Biogramy obsahují nejen válečnou kariéru popisovaných osob, ale také a především jejich další poválečné osudy. Zmínění legionáři Jaroslav Doležal, Josef Maňas a Václav Tvrzník se sice na Těšínsku nenarodili, ale přivedlo je tam právě jejich poválečné působení.

Ediční poznámku k soupisu legionářů Těšínska obsahuje kapitola „Několik poznámek ke katalogu československých legionářů z Těšínska“. Vlastní soupis pak přináší kapitola „Katalog československých legionářů z Těšínska“. Autoři evidují 841 jmen, u kterých uvádějí datum a místo narození, povolání, datum a místo zajetí a hodnost v té době, datum a místo zařazení do legií, jednotku a první hodnost, datum ukončení služby, poslední jednotku a hodnost v té době. Jména jsou řazena abecedně podle obcí narození. Sestavování soupisu po tolika desetiletích je v podstatě nikdy nekončící řehole, což zmiňují i autoři, kteří předpokládají v budoucnu jeho další upřesnění a rozšíření. Můžeme pouze doplnit, že jejich pozornosti v recenzované publikaci

unikli pravděpodobně bratři, či bratřanci František Pežga a Karel Pežga, narození v Šenově v okrese Frýdek, kteří před první světovou válkou pracovali v Londýně jako číšníci. V roce 1917 vstoupili jako dobrovolníci do Britské armády britských ozbrojených sil a sloužili u Kulometného sboru.³

„Příloha“ obsahuje znění zákona č. 462/1919 Sb. o propůjčení služebních míst legionářům. Zařazení výkladového slovníčku v kapitole „Vysvětlení některých pojmů, použitých v publikaci“ je účelné jak kvůli zmíněnému padesátiletému informačnímu hiátu v publikování o této problematice, tak pro nyní již stoletý odstup od popisovaných reálií. Snad jen u hesla Velká říjnová revoluce by stálo za upřesnění, že přesun Československého sboru z Ruska na západní frontu Leninův převrat nezpomalil, ale naopak, bylo o něm rozhodnuto v jeho důsledku, respektive v důsledku Leninem uzavřeného příměří mezi poraženým Ruskem a Ústředními mocnostmi. Následují „Seznam pramenů a literatury“ a nezbytné rejstříky jmenný a místní. Publikace je doprovázena účelně vybraným obrazovým doprovodem, který zahrnuje dobové i současné fotografie, faksimile map, dobových dokumentů, pohlednic, plakátů či stránek z deníků.

Přes zmíněná drobná přehlédnutí je recenzovaná publikace příkladem kvalitního a seriózního zpracování soupisu československých legionářů na určitém teritoriu. Nepochybně najde široké uplatnění v oblasti užité historiografie: ve výuce dějepisu, zakotvené v místních reáliích,

v genealogickém bádání a pochopitelně v komemoraci. Historikům poslouží jako biografická příručka, základ pro pramenně podloženou statistiku, i jako upozornění na konkrétní regionální prameny osobní povahy. Doufejme, že autoři budou ve své náročné a potřebné práci pokračovat, a v budoucnu rozšíří svůj záběr i na legionáře, kteří se na Těšínsku sice nenarodili, ale svým působením se stali součástí jeho historie.

Tomáš Jakl

František ŠTVERÁK

Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992). Základní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany
Praha, Národní archiv 2018, 697 s.,
ISBN 978-80-7469-060-0.

V roce 2018 vydal Národní archiv v Praze druhé vydání díla *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992)*. Ačkoli nebývá zvykem recenzovat druhá a další vydání téhož díla, v tomto případě je na místě učinit výjimku. O novém vydání uvádí autor, že je „opravené a rozšířené“ – a minimálně v tom druhém má naprostou pravdu. Již první vydání z roku 2010¹ bylo velmi užitečnou a mimořádně přínosnou příručkou pro historiky moderních a soudobých dějin, jak o tom svědčí ostatně i řada pozitivních recenzí.² Druhé vydání pak

3 Tomáš JAKL, *Hrdinové z Londýna: českoslovenští krajané ve Velké Británii v prvním odboji*, Vojenský historický ústav, Praha 2016, s. 205.

1 František ŠTVERÁK, *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992): základní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany*, Praha 2010.

2 Pešek, Jan: Historický časopis 59, 2011, č. 3, s. 549–552; Pavlovič, Richard: Soudobé dě-

úroveň díla posunuje ještě o úroveň výše. Pečlivě zpracovaná publikace je členěna do několika částí, přičemž většinu obsahu tvoří jmenný přehled členů dotyčných orgánů v průřezu časem. První část seznamuje čtenáře s vedoucími představiteli KSČ (s. 15–24). Následuje personální složení ústředních orgánů, tedy především sjezdů (s. 25–180), a výčet členů výkonných orgánů strany, stejně jako předsedů kontrolních a revizních komisí a komise stranické kontroly. Představena jsou také data konání stranických konferencí. Na dalších stranách je podán přehled zasedání ústředních výkonných orgánů. Je velmi cenné, že u výkonného výboru KSČ (1921–1924) a ústředního výboru KSČ (1924–1989) jsou uvedeny též na zasedáních projednávány body. První část knihy končí přehledem složení komisí KSČ (s. 263–347) a systemizací oddělení ústředního výboru pro roky 1945–1989. Celkově se obsah kapitol neliší od prvního vydání, nově přibýly v podstatě „jen“ komise KSČ a systemizace ÚV KSČ.

Zcela nová je druhá část recenzované publikace. Přináší na prvním místě přehled poslanců a senátorů KSČ (s. 353–414), který uvádí kromě jmen i datum a důvod zániku každého mandátu, případně jméno náhradníka. Následují přehledy volebních výsledků a předsedů klubů KSČ v zákonodárných sborech, ale především seznam komunistických ministrů ve vládách (s. 419–434). Tento soupis obsahuje

data (včetně případných dřívějších ukončení mandátů), stejně jako změny v příslušnosti ke konkrétním ministerstvům.

Třetí část se věnuje organizacím, spjatým s činností a politikou KSČ a je rozšířenou verzí prvního vydání *Schematismu*. Autor tu postupuje logicky od tisku přes ústavy, muzea, lidové milice, odborové hnutí, ženské hnutí, organizace přátel SSSR, kulturní, tělovýchovné a osvětové organizace a Národní frontu až k mládežnickým organizacím (s. 435–449). Tématem čtvrté části (opětovně podobně jako v prvním vydání) je Komunistická strana Slovenska (s. 450–469).

Poslední část přináší užitečný abecední přehled členů klíčových ústředních orgánů, především ÚV KSČ a některých komisí (s. 470–580). Tato část alespoň částečně nahrazuje chybějící jmenný rejstřík, který v bezmála sedmisetstránkové publikaci chybí. Pokud Národní archiv časem přistoupí k vydání publikace (třeba v jejím třetím vydání) také v elektronické verzi, což by bylo velmi přínosné, bude moci jmenný rejstřík nahradit fulltextové vyhledávání v pdf.

Závěr textové části knihy tvoří řada přehledů, z nichž některé obsahovalo již první vydání (např. vývoje členské základny či volebních období jednotlivých ÚV KSČ). Nově přibyl např. přehled vývoje členské základny Lidových milic či složení delegací KSČ na sjezdech KSSS.

Zásadně se změnila obrazová příloha publikace. Zatímco v prvním vydání nalezl čtenář na pouhých 4 stranách 60 fotografií nejvýznamnějších stranických představitelů, ve druhém vydání zahrnuje obrazová příloha stran sto! Po velmi rozšířeném albu fotografií čelných představitelů následují desítky stran se záběry ze sjezdů,

jiny 18, 2011, č. 3, s. 522–524; Sommer, Vítězslav: Dějiny a současnost. Kulturně historická revue 34, 2012, č. 3, s. 46–47; Cvrček, Lukáš: *Paginae historiae*. Sborník Národního archivu, 2012, Sv. 20, č. 1, s. 374–378; Šlouf, Jakub =: Středočeský sborník historický, 2012, Sv. 38, s. 181–182.

zasedání ústředního výboru, voleb prezidentů či jednání vlád. Publikovány jsou ale také fotografie týkající se lidových milicí, mezinárodních návštěv, veřejných slavností (např. 1. máj) či významných historických událostí. Kniha tedy může sloužit velmi dobře jako zdroj obrazového materiálu, byť tvrzení autora, že „fakticky vznikly malé dějiny Komunistické strany Československa v obrazech a fotografiích“, se recenzentovi zdá být přeci jen přeexponované. O mimořádném přínosu shromážděných stovek fotografií však není sporu.

V závěru knihy lze standardně nalézt seznam pramenů a literatury (s. 689–694) a velmi užitečný (snadno vyhledatelný) seznam zkratk (s. 695–697). Hodnocení recenzované publikace je veskrze kladné. *Schematismus* je výsledkem mnohaleté mravenčí a velmi záslužné práce. Jak již napovídá název, kniha samozřejmě není vědeckou monografií o dějinách KSČ. Přesto v ní však o nich lze nalézt mnoho informací (v textu i v obrazové části např. o mnohdy divokých proměnách ústředních orgánů). Především však publikace může být klíčovou pomůckou k vytvoření podobné monografie. Neměla by chybět v knihovnách historiků zabývajících se dějinami KSČ, ale i obecně soudobými dějinami. Minout by ji však neměli ani politologové (třeba pro výzkumy totalitarismu) či historičtí sociologové atd. Autorovi publikace i jeho spolupracovníkům a spolupracovnicím za to patří velký dík.

Jan Slavíček

Garry O'CONNOR

Polský řezník. Hitlerův advokát

Hans Frank

Praha, Triton 2015, 328 s.,

ISBN 978-80-7387-900-6.

Kniha o předním představiteli nacistického režimu Hansi Frankovi je souhrnným výkladem jeho života jakožto věrného spolupracovníka Adolfa Hitlera. Členění práce je chronologické od konce první světové války přes pivnicový puč v roce 1923, uchopení moci v roce 1933, vypuknutí války a převzetí nejvyššího postu v Generálním gouvernementu 1939. Následovalo válečné šílenství, ve kterém Hans Frank kontroloval ghetta, koncentrační a nakonec i vyhlazovací tábory pro židy, stejně jako hromadné vraždy etnických Poláků. Poslední část knihy, kterou lze souhrnně nazvat „Norimberk“, autor věnoval podrobnému psychologickému profilu bývalého guvernéra Franka.

Autor se chopil tématu čtivou a z hlediska široké čtenářské obce přehlednou formou. Nejde o hluboký Frankův životopis, ale zasazení jeho osoby do kontextu nacistického hnutí, jeho rozvoje a pádu. Kniha neobsahuje téměř žádný poznámkový aparát a očividně nepracuje s primárními prameny (dobovými dokumenty, zápisky, deníky), ale kompiluje vydanou bezprostředně poválečnou i současnou literaturu. V tomto případě to není na závadu a kritické hodnocení převzatých citací autor uvádí. Zvláště v první polovině knihy ohraničené rokem 1939 je patrná potřeba hlubšího vysvětlování Hitlerových myšlenkových postupů a politických kroků v kontrastu k právnímu hodnocení Hanse Franka, jenž jako právník měl určité zábrany, nakonec však vždy splnil

Hitlerovy požadavky. V první polovině knihy postava Hanse Franka vystupuje jen v oparu událostí, jakoby hlavní pozornost byla věnována pouze Hitlerovi a velkým dějinám. Přesto ale byl Frank „mužem v pozadí“, který vždy patřil mezi vrcholné nacistické politiky a jeho šťastná hvězda přišla s okupací Polska, v jehož části mohl vybudovat Hitlerovy sny o rasové utopii. Vraždy a smrt nevinných lidí dokázal Frank po celou válku přehlížet a vnímal je jako nedílnou součást velkých plánů na znovuvybudování nacistické Třetí říše. Zhroucení nacistického režimu vedlo Franka k přehodnocení své vlastní úlohy v nacistických plánech. Autor se zabírá

jeho vztahem k politické minulosti, manželce a dětem, obětem. K rozboru využil jedinečné prameny posudků a osobní zápisků psychologů, kteří s Frankem pracovali v průběhu norimberského tribunálu. To vše tvoří z knihy zajímavý vklad do poznání duše jednoho z největších válečných zločinců 20. století.

Publikace obsahuje několik drobných faktografických nepřesností, které však vyplývají z literární formy. „Polský řezník“ je knihou, která má své oprávněné místo mezi biografiemi předních nacistických zločinců a umožňuje nalézt odpověď na otázku kořenů jejich brutality a necitelnosti.

Vojtěch Kyncl